Summer July 21, 2020

İhsan Fazlıoğlu ile Ahlâk-ı Alâ'î Okumaları Ders Notları

Muhammet Negiz

İHSAN FAZLIOĞLU İLE AHLÂK-I ALÂ'Î OKUMALARI DERS NOTLARI

2020

İHSAN FAZLIOĞLU İLE AHLÂK-I ALÂ'Î OKUMALARI DERS NOTLARI

Düzenleyen: Muhammet NEGİZ

https://fazlioglu.blogspot.com/

21.07.2020

***

YOUTUBE

ARACILIĞIYLA

İZLE/DİNLE

İÇİNDEKİLER

İHSAN FAZLIOĞLU İLE AHLÂK-I ALÂ'Î OKUMALARI DERS NOTLARI-I

Önce **Osmanlı Entelektüel Tarihini** anlatacağım 16. YY'da**[1].** Yani ***Ahlâk-ı Alâî***'yi[2] mümkün kılan kültürel ortam ne tür bir kültürel ortamdı? Bu kitabı bu adam bunu niye yazdı? Derdi Neydi? Bu dönemde böyle bir kitabın yazılması ne anlama gelir? Bunun ve diğer ahlak kitaplarının ilişkisi nedir?

Sonra **Kınalızâde**'ye biraz atıfta bulunacağız[3].

Ondan sonra **Ahlak Literatürü** üzerine biraz konuşacağız: **İslam Ahlak Literatürü** nedir? Ne anlama gelir?

Bazen bunlar birbirine girgin olacak ama sıralamamız böyle.

Kınalızâde'nin doğumu 1510, ölümü 1572. Yani 62 sene yaşamış. Yanlış hatırlamıyorsam bu kitabı da ~1561'de yazdı her halde, emin değilim ama… **Bu dönemde ne tür bir entelektüel ortam var?** Kişisel kanaatim bu yüzyılın en büyük özelliği özellikle 1520'den itibaren **Osmanlılar**'ın kendi tecrübelerini yorumlamaya başlamaları. Daha önce de bunu çeşitli konferanslarda dile getirdim. Daha büyük ölçekte düşünürsek bu dönem Türkler'in hakiki anlamıyla millet olma dönemidir. Çünkü Türkler bir bozkır milleti, kurdukları imparatorluklar da bozkır imparatorluklarıdır: Çabuk kurulurlar, çabuk yıkılırlar. Belirli bir rasyonaliteleri yoktur yani belirli bir kurumsallaşmaları yoktur. Olanlar da, Selçuklular gibi; alt kültür başka bir yapıya ait oldukları için hızla oraya evrilirler.

Mesela, diyelim ki **Tolunoğulları**[4], Mısır'da; hanedan Türk, alt kültürü Mısır kültürü ya da Arap kültürü. Bir nesil sonra hepsi gidiyor. Ya da Selçukluların kurulduğu coğrafya; büyük oranda Fars kültürünün hâkim olduğu… Bir nesil sonra Farslaşıyorlar. Belki bunun tek istisnası **Karahanlılar**dır[5] ama o da çok uçta kaldığı için ana gövdeye fazla bir etkisi yok. Türk tarihinde ilk defa yaptığı işi kendi tecrübesine, yaşadığı tecrübeyle yorumlayan – ki her yorum bir arayıştır- aynı zamanda bir arayış içine girilen dönemdir bu dönem. Yani Osmanlılar şunu diyorlar: ***"Ya biz bir şey yaptık!"***

Bu önemli galiba… Bunu demelerini mümkün kılan sebep var. Çünkü kadim kültürlerin bulunduğu havzadalar, **Bizans**'ı miras aldılar. Kendi entelektüellerini yetiştirdiler. Bu çok önemli bir şey. Kendi entelektüellerini yetiştirdikleri için kendi sorunlarını çözebilecek bir elit oluştu. Bu açıdan Klasik Dönemde özellikle bu yüzyılda, özellikle de Kanuni'nin ikinci döneminde Osmanlılar artık bir özgüven kazanıyorlar. Bunu her konuda görüyoruz.

Mesela, bir kere Türkçeleşme hareketi var: 1502'de ordunun dili tamamen Türkçe oluyor. O zamana kadar Osmanlı ordusunun dili çok karışıktır: Slav'ı var, Makedon'u var, Sırp'ı var, -Slavları söyledik ama- Boşnak'ı var, Arnavut var, Fars var… **İkinci Bayezid** döneminde başlıyor ama 1502'ye geldiğinde Osmanlı ordusu artık Türkçe konuşuyor. Türkçe metinler yazılmaya başlanıyor, tarih metinleri işte **Aşık Paşa**… İkinci Bayezid dönemi ama **İbn-i Kemal**'e bakıyorsun değil mi… Astronomi Türkçeleştirilmeye başlanıyor. İşte; **İbn-i Katipler, Konevi, Mustafa b. Ali el-Muvakkıt**… Düşünün; Mustafa b. Ali el-Muvakkıt'ın

30 eserinin 27'si Türkçe. Coğrafya kitapları Türkçe, Teorik Astronomi metinleri Türkçe yazılmaya başlanıyor –pratik'i anlıyorsun da: Pratik yani halkın kullandığı; **Ahmedî** mesela, 1300'ün başında Türkçe usturlab ya da takvim kitabı tercüme etmiş ama Teorik Astronomi kitabı yazılıyor **Seyyid Ali Reis** tarafından. Ondan sonra, Tıp kitapları yazılıyor. Neticede Türkçeleştirme akımı var. Bu; bu coğrafyada yaşayan milletin, kendini artık ne Arap, ne Fars, ne Bizans olarak gördüğünü, yeni bir entite olduğunu idrak etmesiyle alakalı bir şey. Bunu mimaride de görüyorsunuz. Bakın Osmanlılar daha ilk baştan gerçi Selçuklular gibi mimari yapmamaya çalışıyorlar. Yani Bursa'daki ilk eserlerde bile… Ama bunu sürekli geliştiriyorlar ve bu yüzyılda **Mimar Sinan** öyle havadan gelmiyor: Bu özgüvenin ve bu birikimin bir sonucudur.

Bunu nereden görüyoruz?

İbn-i Kemal'in tarihinde görüyoruz. İbn-i Kemal çok enteresan bir cümle söylüyor. İbn-i Kemal bir kere bir Filozof, bir Kelamcı, bir Fakih; yani Türk kimliğinin kurucu kafalarından biri ve -o dönemde ırkçılık olmayacağına göre- söylediği çok enteresan bir cümle var: ***"İslamı Araplar kurdu."*** diyor, medeniyet olarak**…** ***"Farslar, Türkleri kullanarak medeniyeti Arapların elinden aldı, ama daha sonra Farsları tasfiye edip İslam Medeniyetini ele geçirdiler. Şu anda bu medeniyeti Türkler yönetiyor."*** diyor.
Şimdi bu kadar güzel özet olabilir mi?

Dediğinin hepsi doğru. Yani gerçekten de bu kültürü bu medeniyeti Araplar kurdu, şüphesiz. Akabinde özellikle **Mansur-Me'mun** döneminde İran bürokrasisi Türkleri kullanarak devleti ele geçirdi. Özellikle de Selçuklular üzerinden İran bürokrasisi İslam Kültürünü yönetti: **Nizam'ül-Mülk** ve ekibi…

Değil mi?

Evet. Hanedan Türk idi ama bütün kültür Fars idi. Türkler zaman içerisinde özelikle Osmanlılarla birlikte İslam medeniyetini yönetmeye başladılar… Şimdi bu bilinci gösteriyor. O kadar üst seviyede bir bilinç geliştiriyorlar ki bu dönemde yazılan bir kitap arkadaşlar 2050'ye ya da 2500'e kadar gelecek sultanların, sadrazamların, şeyhülislamların isimlerini veriyor bize. Hiç yıkılmayacağını düşünüyorlar devletin.

Yani (kitapta) aynı o sisteme göre devlet devam ediyor aslında -Osmanlı Devleti… Ve (kitap) haddini ne kadar aşıyor? İsimleri veriyor diyor ki sultanın adı şu olacak, mesela 2040'ta Sultanın adı şu olacak, şeyhülislamı şu olacak, veziri bu olacak. Bu bir özgüveni gösteriyor. Tabii bunu gizli ilimler yönüyle yapıyorlar ama bu özgüveni gösteriyor. Biliyorsunuz Osmanlılar h.1000'de kıyametin kopmamasını *–O dönemde önemli bir milenyum beklentisi vardı biliyorsunuz: Ha koptu ha kopacak… Ha gitti ha gidecek… Avrupa'da da… Akdeniz kültürlerinin bu bir tipik hastalığıdır: Milenyum Korkusu…* ***İbn-i Kesir****'de…* ***Abdurrahman Bistami****'de devamlı…–* (bekliyorlardı) ama kopmuyor. Kıyamet kopmuyor yani. O dönemdeki kitaplarda, rüya kitaplarında, **Kanuni**'ye sunulan kitaplarda bu beklenti bu korku hep var. Kopmayınca Osmanlılar ne diyorlar: ***"Tanrı, Osmanlıların kurduğu adil nizam yüzü suyu hürmetine varlığın ömrünü uzattı."***

Eee bak şimdi şu özgüveni görüyor musun! Bu; işte başardıklarını yorumlamakla alakalı bir şey. Bir şey başardıklarını görüyorlar. Bütün o kavramlar, önemli kavramlar bu dönemde gelişiyor: **Nizam-ı âlem** kavramı, **devlet-i ebed-müddet** kavramı son halini bu dönemde

kazanıyor. Ki bunu sonraki dönemde devlet sistemi bozulmaya başladıktan sonra Osmanlı elitlerinin Fatih, Yavuz ve Kanuni'yi idealize etmeleri, **altın çağ** olarak görmeleri de bu psikoloji ile alakalı.

Ne diyor Kâtip Çelebi?; ***"Oraya dönelim!"***.
Koçi Bey?; ***"Oraya dönelim!"***
Akhisari?; ***"Oraya dönelim!"***
Nereye döneceksin Abi? (gülüşmeler :)))
Onu idealize ediyorlar. ***"Bizim altın çağımız o"*** diyorlar. Zaten bir kültür kendine altın çağ yarattı mı devamlı oradan beslenir. Kimliğini oradan üretir. Hâlâ dikkat edin Cumhuriyet'te bile bizim altın çağımız **Fatih, Yavuz** ve **Kanuni**'dir. Yani Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran elit de bunu esas alıyor. Değil mi? Hiç kimse **2. Selim** (gülüşmeler :))) vs. zaten sayamazsınız o isimleri. Padişahları kim sayacak ondan sonra çünkü bürokrasi güçlenmiş. Padişahlar ikinci sınıf, ikinci bile değil çok zavallı durumdalar bazen. **Mehmet Genç** Hoca bize maaş tablosunu göstermişti. Hepimizin kafasında o var tabii **Cüneyt Arkın** filmleri ile büyüdüğümüz için Osmanlıyı öyle görüyoruz: Bir numaralı Padişah o olacak. İlk maaşı o alacak… Ortada!

Başta kim var? Kazaskerler! Hem kadı bunlar, hukuk ellerinde; hem de âlimler yani… Hem âlimler hem askerler. Kazaskerler başta: Anadolu Kazaskeri, Rumeli Kazaskeri, vezirler… Devlet, bürokratik bir karakter kazanmış, Sultanın artık ortalarda bir yerde bir memur! Varlığı manevi olarak önemli de siyasi olarak çok önemli değil artık yani. Kendi özel gücüyle…

Arap ve Fars kültürüne kafa tutmaya başlıyorlar. Özellikle şiirde, değil mi? Diyor ki: ***"Gelsin Farslar benden şiir öğrensin. Bu mu onların şiiri? Ben Hafız'a nasıl şiir yazılacağını göstereyim."*** diyor. Şimdi bunu bir 100 yıl önce diyebilir mi, onu taklit ediyor. Ama ne oluyor, çıkıyor diyor ki: "Ben öyle bir şiir yazıyorum ki…" *–Evet şimdi;* ***Baki, Fuzuli*** *değil mi o dönemde devler var*- ve bu devam ediyor daha sonra. Bunu metinde de göreceksiniz daha sonra sayfa 40'ta (1.Baskı) bunu söylüyor kendisi… Bak diyor ki:

******Ahd-i Melik Şah imdi olaydı veziri Nizam'ül-Mülkü ondan taallüm ederdi****** diyor. Yani ***"Nizam'ül-Mülk gelse benim bu eseri sunduğum adama öğrencilik yapardı."***

*** **Büzürg Mihr**[6] zamanında gelseydi vezareti **Nuşirevan**ı teslim …. *** Nuşirevan biliyorsunuz Sasani İmparatorluğu'nun adalet timsali, Büzürg Mihr de onun veziri. Kim bunlar! Yani aşağıda görmeye başlıyorlar. Hâlbuki bunlar onların idealleriydi.

Çünkü İran kültürü; İran üzerinden Müslüman olduğumuz için o kültür bize sirayet ediyor. Bunu özellikle **Anadolu Selçuklu Devleti**'nde yazılan eserlerde görmek mümkün: Fars tarihi perspektifinden bakıyorlar olaya, doğal olarak, çünkü kendilerinin kayıtlı bir tarihleri yok. Yani Türklerin kayıtlı bir tarihleri yok ki… E herhalde, Orhun Yazıtlarını da yanlarında taşımadı bu adamlar. **Kaşgarlı Mahmut**'un **Divan-ı Lugat'üt-Türk**'ü ile övünüyoruz ama bilinmiyordu ki o, keşfedildi 1890'larda. Değil mi? **Ali Emiri** tesadüfen buldu…

Ya da **Kutadgu Bilig**… **Fatih**'in gördüğü kesin. Başka da kimsenin haberi yok... Yani şunu demek istiyorum. <u>Göçebe milletlerin yazılı bir tarihi olmadığı için o kimliği oradan öğretecek herhangi bir arka planları yok.</u> Selçuklular da tarihlerini yazdıklarında büyük oranda Fars tarihi ile iç içe yazıyorlar. Yani şunu kabul etmek lazım <u>Türk Kimliği dediğimiz şey büyük</u>

oranda Osmanlıların ürettiği bir şey. Tabii üzerine çok ciddi anlamda araştırma yapmak gerekiyor.

Evet, Toparlarsak…

Bu dönemdeki en önemli şey -bence, şahsi kanaatim- özgüven. Bu özgüvenin neticesinde Osmanlıların kendi tarihi tecrübelerini yorumlamaya başlamaları ve yaptıklarını anlamlandırmaya kalkışmaları… Dediğim gibi "her yorum bir arayış" olduğu için de belirli bir arayış içine girmeleridir.

Entelektüel açıdan baktığımız zaman Arkadaşlar;
Osmanlıların –ilk dönem- en büyük entelektüelleri bu dönemde yetişiyor. Hangi alanda olursa olsun… Elbette bunun arka planı var taa **Dâvûd-i Kayserî**'den başlıyor, **Molla Fenarî** ve ekolü geliyor. İstanbul'un fethinden sonra **Hocazadeler, Alâeddin Tusi, Ali Kuşçu**…

Çok önemli isimler var: **Efdalzade, Molla Hayal** filan 30-40'a yakın büyük isim var o dönemde yaşamış. Hepsi eser vermiş. Ama İslam Medeniyetine o yoğun katkı ve diğer coğrafyalarla karşılaştırdığımızda artık benzerlerini bulamayacağımız, sadece İstanbul'da olan büyük entelektüellerimiz var: Mesela; **Mirim Çelebi**, büyük bir astronom, matematikçi… **Ali Kuşçu**'nun torunu oluyor (ö. 1525). **İbn-i Kemal**; gerçekten çok önemli bir düşünür o dönem için. Bütün felsefi problemlerle ilgili eser vermiş bir adam. Ya da bir az önce bahsettiğimiz **Mustafa b. Ali el-Muvakkıt**; matematiksel coğrafya ve astronomi aletleri üzerine eserler yazıyor. Bütün Klasik İslam astronomisini Türkçeleştiriyor. **Seyyid Ali Reis**; ilk teorik Türkçe Astronomi kitabını yazıyor, enteresan bir metindir: Sadece Türkçe yazmak için yazmıyor onu. O dönemde en önemli astronomi metinlerini dikkate alıyor. **Ali Kuşçu'nun** *Fethiye*'si, **Mirim Çelebi** ve **Gulam Sinan**'ın şerhi, **İbn Şatır**'ın metinleri, **Mülahhas** ve **Kadızade** şerhi... Yani islam astronomisinin geldiği en son noktayı dikkate alarak bir Türkçe teorik astronomi kitabı yazıyor. Tabii çok geç Türk tarihi açısından: 1540'lar. Yani astronomi çok eski bir bilim. Oğuzca çok geç yazı dili olmuş onunla alakalı. **Piri Reis**'i hepiniz biliyorsunuz: Hem coğrafyacı hem haritacı… **Lâdikli Mehmet Efendi**: Müzik teorisini Türkçe yazıyor… Şiirde **Fuzuli, Baki** vd. hiç girmeye gerek yok…

Yani Osmanlı aktif bir üretim merkezi ve yetiştirdiği insanların kendi döneminde, o dönemde İslam dünyasında fazla bir misli yok. İşte **Müeyyidzade** ve onun yetiştirdiği öğrenciler: **İbn-i Kemal** ve **Ebu's-Suud Efendi, Çivizade, Birgili Mehmet Efendi**…

Bu Birgili Mehmet Efendi mesela çok enteresan bir adam. Hiç kimse ciddiye almıyor. Hâlbuki Endonezya'da *–tabiri caizse :) Marks gibi-* ideolojik olarak çok etki yapmış.

Çin'de **Birgiviciler** var, Çin'de... Hacca gelen Çinliler orada ders alıyorlar Hacda. **Birgivi**'nin *Muhammediye*'sini Çin'e getirip bir teşkilat kuruyorlar: Esas eserleri **Birgivi**'den… Endonezya'da da böyle…
Çok ciddi bir etkisi var Birgili Mehmet Efendi'nin…

E tabii en önemli isimlerinden biri **Taşköprülüzade** yine bu dönemin esas ismi. Benim kişisel kanaatim yine- Osmanlılar'da 5 düşünür sayarsak bir tanesi **Taşköprülüzade**'dir. 16'ya yakın dil eseri var, dil… Basit, naif ama hepsi dil felsefesiyle bir şekilde alakalı. İslam Medeniyetinde Sünni dünyadaki en son kelam metinlerinden birini yazıyor**: El-Mealim fi'l-Kelam**. Aklınıza gelebilecek tüm felsefe soruları için birer metni var. O dönem klasik İslam

felsefesinin, kelamının… Aklınıza hangisi geliyor? Diyelim ki: *Tanım Teorisi*… Diyelim ki: *İlliyet meselesi*… Diyelim ki: *Bilgi nedir? Vücûd-ı zihni meselesi*…
Ne olsun başka?

Tanrının ilmi meselesi… Yani aklınıza gelebilecek her meseleye ilişkin metni var. Bunu nereden biliyorum bu kadar rahatlıkla? Çünkü şu anda onları, bir grup arkadaşla, edisyon kritik yapıp tercüme edip yayınlayacağız şükür, onun için biliyorum. Taşköprülüzade aynı zamanda ahlak üzerine de yazıyor, bundan biraz sonra bahsedeceğiz.

Muhyi-i Gülşeni… O dönemin önemli sûfî yazarlarından biri. *Baleybelen*'i yazıyor: Yapma bir dil icad ediyor. Osmanlıların çok dilliliğini aşıp tek bir dilde birleştirebilir miyiz? Dünyada bir ilk tecrübedir: gramerini yazıyor, sözlüğünü yazıyor. Durup dururken yazmıyor bunu. Şunun farkında: Bu kadar din var, bu kadar dil var; bunları nasıl birleştirebiliriz? Mesela o dönemde yazılan bir rüya kitabında Kanuni'nin bütün dinleri birleştirecek bir kişi, bir mehdi olarak seçildiğini anlatıyor. Rüyasında anlatıyor ama bu bir siyasi rüya:

İşte; Hz. Peygamber'in huzurunda, bütün peygamberler arkada dizilmiş, 124.000 peygamber. Kanuni içeri alınıyor. Ömrü uzatılıyor. Bir de tabi bu Kanuni için… Çok uzun süre yaşamış bir adam. Bir de tabii Trabzon havası aldığı için :)) 14 yaşına kadar Trabzon'da yaşıyor onunla alakalı. Genlerine işlemiş. Hala evi durur. Gidin, Trabzon'da doğduğu ev duruyor. Ondan olabilir yani :))). Çok uzun süre yaşadığı ve uzun tahtta kaldığı için böyle bir imaj da var.

Hz. Peygamber buna bir görev veriyor. Diyor ki: ***"Senin ömrünü uzatıyoruz. Milenyuma bütün insanlık seninle girecek. Hristiyanlar, Yahudiler işte Müslümanlar senin sayende birleşecekler."***

Şimdi bu bir politik bir rüya. Yazma nüshası; –biliyorsunuz kaynaksız konuşmuyorum. Kaynakları veriyorum, vermediğim yerde *Levh-i Mahfuz*'a atıf yapıyorum, İzmir'deki bir vakıf kütüphanesinde rastladığım bir eser. Nüshası bende var. **Gelibolulu Ali Efendi**. Bizim **İbn-i Haldun**umuz diyebiliriz. Çok kritik bir kafa… Kendini sultan olarak görüyor. Sultan belki ondan biraz daha büyüktür yani :)) Çok narsist bir insan… Ama çok büyük bir kafa: Tarihçi, tarih felsefecisi, ahlakçı… Yazdığı metinler ahlak açısından incelenmeli bence…

Tabii en son büyük isim de **Takiyuddin Râsıd[7]**: Son büyük optikçimiz. Son büyük astronomumuz; teorik ve pratik. Son büyük mekanikçimiz. Aklınıza ne geliyor? O dönemin özellikle matematik ilimlerinin hepsinde son halkayı temsil ediyor. Bütün o Maraga, Şam, Semerkand, Mısır geleneklerini birleştirmiş –çünkü hepsinde yaşamış, Semerkand hariç ama o kültür zaten İstanbul'a geliyor.

Yani şunu söylemek istiyorum bunlar boşlukta çıkmıyor Kınalızade'nin **Ahlâk-ı Alâ'î**'si, arkadaşlar; çok büyük bir arka plan var. Bu arka plan bu dönemde büyük ürünler veriyor. Kınalızade de bu ekibin içinden biri. Mesela**, Gelibolulu Ali Efendi**'nin arkadaşı... Şam'da her hafta buluşup yazdığı **Ahlâk-ı Alâ'î** parçalarını Gelibolulu Ali'ye okuyor ve birlikte tashih ediyorlar. Yani böyle bir entelektüel bir ilişki var. Dolayısıyla bu adamların yapacakları iş de kaliteli olmak durumunda kalıyor ister istemez, çünkü bağlam bunu gerektiriyor.

Ahlak açısından baktığımız zaman; İslam Ahlak Literatürüne gireceğiz ama- bu dönemde sadece **Ahlâk-ı Alâ'î** yok ahlak kitabı olarak. Bir kere **Gelibolulu Ali Efendi**'nin yazdığı özellikle siyasete taalluk eden pratik uygulamalı ahlak metinleri var. Şunu söyleyeyim Osmanlılarda 2000'in üzerinde ahlak ve siyaset metni var ve bunların %90'ı daha çalışılmış değil. Yani bütün türlerini kuşatan – çünkü ahlak çok çeşitli, biraz sonra bahsedeceğim.
Hâlâ onlar çalışılacak inşallah. Yani Nasihatname türünden, Fıkhî anlamda, tasavvufî anlamda pek çok metin var. Bunların hiç biri çalışılmış değil. Ama bir tanesi **Ahlâk-ı Alâ'î**: Bunun ne anlama geldiğinden bahsedeceğiz.

Sonra Gelibolulu Ali… Sonra **Muhyi-i Gülşeni**'nin *Ahlâk-ı Kiram*… **Taşköprülüzade**, *Kelami-Felsefi* çizgide bir ahlak kitabı yazıyor. **Adudüddin Îcî'**nin *Ahlak Risalesi*'ni şerh ediyor. Felsefi Ahlak Risalesi'ni ki bu yayınlandı yakın zamanda. Bunlar bilebildiklerimiz ya da üzerine bir şekilde çalışılmış olan metinler. Demek ki ahlak metinleri açısından, Ahlak Felsefesi açısından da o dönemde belirli düşünürler, belirli din âlimleri ahlak üzerine çalışıyorlar. **Kınalızade**'ninki tek değil bu açıdan.

Bu kadar yeter zannediyorum. Zaten çeşitli vesilelerle bu konular hakkında konuşmuştuk. Özet olarak demek ki: 16. YY'da, **Kınalızade Ali Çelebi**'nin **Ahlâk-ı Alâ'î**'sini mümkün kılan çok ciddi bir kültürel, ilmi, felsefi ortam ve bağlam söz konusu. Bu bağlamın bir sonucu, doğal bir sonucu olarak eser çıkıyor ortaya.

Şimdi gelelim Kınalızade'ye; -tabii çok ayrıntılı konuşmayacağız…

Âlim bir aileye mensup, Isparta kökenli. Yani ailesi ulemadan, âlim yetiştiren bir aile. İlginç bir kişiliği var. Büyük oranda **Çivizade**'nin – asistanı, muidi- yetiştirdiği bir insan. **Çivizade** enteresan bir adam, büyük bir fakih ama ***"Anti-İbn-i Arabi"***ci, ya da vahdet-i vücuda eleştirel bakan bir insan. Gerçi **Muhyî-yi Gülşenî** bunu farklı anlatıyor. Görüşmeleri var biliyorsunuz: Çivizade'nin batın ve zahir ayrımına göre davrandığını, batınen **İbn-i Arabî** ile derdi olmadığını, ama zahiren –toplumsal **gerekçelerle İbn-i Arabî**'yi kritik ettiğini söylüyor. Bu bir yorum değil. Onunla görüşmüş, tartışmış, konuşmuş bir kişi hatta fırça yemiş :) Camiye *Füsus'ül-Hikem* ile geldiği için… Bir rüyasını anlatıyor, çok enteresan, kısaca anlatayım:

Herkes ölmüş, kıyamet kopmuş, herkes koşuşturuyor. Çivizade'nin büyük bir konağı var Cennet'te. Herkes oraya girmeye çalışıyor. Fakat nereden girmeye çalışıyorlar: Bahçe duvarından, çatıdan, bacadan… Çivizade de bağırıyor: ***"Yahu Arkadaş! Kapı var! Niye oralardan giriyorsunuz! Gelin kapıdan girin!"***

Şimdi bunu şöyle yorumluyor Gülşeni: ***"Kardeşim; İbn-i Arabi'ye tamam gelin de kapıdan gelin. Önce bir dini ilimleri tahsil edin, mantık okuyun, felsefe okuyun adam gibi bilginiz olsun: Malumat, Marifet, İlim ondan sonra İrfan…"***

Bunu söyleyen kendisi vahdet-i vücudcu olan, sufi olan bir kişi. Hani bir fakih söylese ya da biri yorumlasa dersin ki ***justification*** yapıyor, ***tebrir*** ediyor onu… Değil bunu söyleyen sufi ve Çivizade ile tartışmış bir adam. Demek ki bildiği bir şeyler var. Doğru olabilir bu fakat neticede, işin görünen yüzünde, Çivizade'nin çok sert bir fetvası var biliyorsunuz. Hatta İbn-i Kemal bu fetvayı hafifletecek bir karşı fetva veriyor.

Bunu niye anlattım? Şunun için: Çivizade'nin talebesi olduğu için ve Çivizade de tasfiye edildiği için Üstad (Kınalızade) ortada kalıyor. Bugünkü akademideki gibi; bir profesörün sahip olduğu bir asistan, o prof eğer akademide olumsuz bir intibaya sahipse, asistan da zavallı dayak yer. Doktora tezinde, doçentlik tezinde (bugünkü hale dair tecrübeler paylaşılıyor)… Fakat çok şahsiyetli bir adam (Kınalızade). Uzun süre buna rütbe verilmiyor. Bir gün alıyor kitaplarını Ebussuud'un karşısına çıkıyor. Tabii Ebusuud bir dev! Her açıdan. Büyük bir kafa. Otoritesi çok yüksek…

(Kınalızade) Diyor ki: ***" Eğer mansıp, birine mensubiyet ise bu ilmin hiçbir anlamı yok eğer eserlerde ise işte benim eserlerim!"***

Ebussuud da, büyük adam büyük davranır: ***"Doğru söylüyorsun"*** diyor ve mansıp veriyor. Yani böyle bir adam ahlak kitabını yazdığında bu mefhumları nefsinde yaşayan bir adam. Mesela çok enteresan; asistan alınacak bir medresede, arkadaşı geliyor. İmtihanı kazanamıyor, onu almıyorlar. Arkadaşını alıyorlar. Fakat imtihanı kazanamadığı için çok üzülüyor çıktıktan sonra üzüntüsünden ölüyor –vardır böyle insanlar. Bu sefer diyorlar ki ***"alacağımız zat öldü, sen gel"***. ***"Hayır"*** diyor ***"arkadaşımın ölümüne sebep olan bir mansıba tenezzül etmem".*** Bu önemli bir karakter özelliğidir.

Dolayısıyla Kınalızade ahlak kitabını yazarken basit anlamda bir ahlak felsefesi yapmıyor. Biraz da kendi mizacını, kendi karakterini, ya da kendi nefsinde tatbik ettiği uyguladığı bakış açısını yansıtıyor. Üçüncü bir örnek olarak: Yani o dönemde bir âlim bir başka âlime yazdıklarını gösterip mütalaa istemesi de kolay bir iş değildir –bugün bile değil de… Yani bir profesör kitap yazacak başka bir prof'a diyecek ki ***"Şunu bir oku bakalım, bir eleştiri ver".***

<u>Bizde hiç üniversitede bir prof'un dersine başka bir prof'un (ders dinlemek için) girdiğini gördünüz mü? Yani o dönemde Gelibolulu Ali'ye gidip metinlerini verip onunla müzakere etmesi de yine Kınalızade hakkında bize bir bilgi veriyor.</u>

Büyük medreselerde hocalık yapıyor: Semaniye, Süleymaniye gibi… Sonra Kadı oluyor, sonra Anadolu Kazaskeri oluyor. Aslında Şeyhülislam olmaya doğru gidiyor ama ömrü vefa etmiyor. Oğlu, **Hasan Çelebi,** meşhur ***Tezkire'tüş-Şuara***'yı yazan… Dolayısıyla iyi bir de evlat yetiştiriyor. Türkçe ve Arapça olmak üzere çeşitli eserler kaleme almış**.** Çok ilginç olan şu tabi Çivizade'nin talebesi olmasına rağmen vahdet-i vücudcu bir çizgide gidiyor. Burada **İbn-i Arab**î'nin adını zikretmiyor fakat Süleymaniye Kütüphanesi'nde *Risale fi'l-Hikme ve Risale fi'l-Vücud* diye bir eseri var. Risale fi'l-Vücud, Reşit Efendi 446'da… Ben o eseri istinsah etmiştim. Tamamen bildiğimiz vahdet-i vücud anlayışını anlatıyor, orada özetlemiş. Kelam, fıkıh, tarih, dil, tefsir, dil felsefesi, usul-ü fıkıh kitapları şerhi var… Yani dönemin önemli alanlarında kalem oynatabilecek seviyede bir âlim olduğunu görüyoruz.

Ahlak kelimesi üzerinde ileride duracağım: ***"Hulk, ahlak"*** ne demektir… Zaten giriş, dibace ve birinci fasılda geçecek bir mesele amma ahlak, ilim olarak ahlak İslam dünyasında nasıl ele alınabilir. Bu metinde bunu ayrıntılı olarak göreceksiniz. Mefhumu ya da mistakı çok farklı kullanılan bir kelime.

Ahlak dediğimizde İslam dünyasında neyi kastediyoruz? Bunda bir netleşmemiz lazım:
Bir kere fıkhi bir ahlak var. Zaten fıkhın ahlaki iddiaları karşısında özellikle İbn-i Sina gibi filozoflar ahlak metni kaleme almıyor. Çünkü ***"Ameli hikmettir, ameli hikmeti fıkıh belirler"*** deyip bırakıyorlar. **Fıkhi Ahlak Literatürü** bir kere çok önemli bizde.

Sufi Ahlak Literatürü: Bir yaşama felsefesi. Tabii nazari irfan ile sufiliği birbirine karıştırmamak lazım arkadaşlar. Nazari irfan –yine benim kişisel yorumum tabii- **Ahmed Gazzali** ile –Gazzali'nin kendisinden 10 yaş küçük kardeşi ile- başlıyor bir şekilde. İbn-i Arabî ile devam ediyor. Konevi ve onun öğrencileri ile sistemleştiriliyor. Sonra; **Davud-u Kayseri, Molla Fenari, Bosnalı Bali Efendi** ve günümüze kadar geliyor. O ayrı bir şeydir. Ama Tasavvuf bir yaşama felsefesidir. Dolayısıyla doğrudan amele dayandığı için bir tür ahlaktır. Bir yaşama pratiğidir. O da ayrı bir şey.
Nasihat Literatürü de ayrı bir ahlak geleneğidir bizde. Hind ve Fars kökenli olmakla birlikte, o da çok ayrı ve uzun bir konu.

Kelami Ahlak: Kelamcıların ta Mutezile'den itibaren geliştirdikleri kendilerine has bir ahlak teorileri var.

İşraki Geleneğin kendine has – biraz tasavvufla da ilişkili olan- bir ahlak anlayışı var.
Hatta **Tarih Metinleri** bile ahlak metni olarak düşünülebilir. İbret açısından okunduğunda… Eski kavimlerin nasıl yaşadığını neler çektiğini görüp ibret alıp, hayatını, davranışlarını düzeltmeye, düzenlemeye matuf…

Edebi Ahlak: Özellikle yine Fars edebiyatında çok çok örneklerini gördüğümüz: Bostan, Gülistan… Çok ilginçtir mesela **Erzurumlu İbrahim Hakkı**, 1700'lerin ikinci yarısında kaleme aldığı *Terteb'ül-Ulum'*da doğu medreselerinde **Sadi Şirazi'**nin Botan ve Gülistanı'nın ahlak metni olarak okunduğunu bize söylüyor. İlginç bir şey bu… Hakikaten özellikle Anadolu medreselerinde bu ciddi bir şekilde edebi ahlak literatürü mevcut ve okutulmuş. Hem tekkelerde hem medreselerde…

Yani ahlak dediğimiz sözcüğün karşılık geldiği nesne alanları çok çeşitli. Bu çeşitlilik modern dönemde de problem olmuş: **Fazlurrahman**'ın tasnifinde, **Havrani**'nin tasnifinde, **Cabi**'nin tasnifinde, Türkiye'de;

Çağrıcı'nın ya da **İlhan Kutluer** Hoca'nın yaptığı ahlak felsefesi ile ilgili yapılan çalışmalarda hep sıkıntıdır bu: Nasıl yorumlayacağız bunu? Nasıl tasnif edeceğiz? Dini ahlak nerede başlar, nerede biter? Sufi ahlak nerede başlar, nerede biter? Sufi ahlak'ı dini olarak görmeyen, İslami olarak görmeyen yaklaşımlar var, Hind vs. ilişkileri sebebi ile. Çok karışık bir mevzu bu. O açıdan nerede başladığı, nerede bittiği belli değil.

Bir de sentezler var… Sentez derken: Böyle çuvalı açıp içine koymuyorlar. Belirli bir üst terkip yapmaya çalışanlar var ki **Ahlâk-ı Alâ'î** de böyle bir metindir. Bir terkip metnidir. Üst bir dilde bir araya getirme metnidir mesela. Buna rağmen **Ahlâk-ı Alâ'î**'nin mensup olduğu ana çizgi; bizim Felsefi-Kelami dediğimiz ahlaki çizgidir.

"Teorik Ahlak" dediğimiz çizgidir ve büyük oranda fiziksel bir zemine dayanır, bildiğimiz fizik: İlm'ut-Tabii'ye dayanır.

Özetle: **Ahlâk-ı Alâ'î** bir terkip metni olmasına rağmen ana omurgası Felsefi Kelami Ahlak dediğimiz çizgidir. Hikmetin bir şubesi olan -nazari ve ameli felsefe diyoruz ya- o ameli felsefenin bir parçasıdır. Ana damar olarak. Ne için? Çünkü dayandığı kitaplar ve kavramlar var –biraz sonra anlatacağım.

1350’den sonra enteresan bir şey oluyor İslam Medeniyetinde: Tabii bu Fahreddin Razi’den gelen bir çizgi- Birden kelamcılar, Meşşai dille ahlak metni yazmaya başlıyorlar. Bildiğimiz Meşşai dil… Erdem teorisi üzerinden. Bir dersimde de izah etmiştim: Nasıl ki İslam medeniyetinde Meşşai, Kelami, İşraki, İrfani çizgiler varlık kavramı etrafında ittifak edip felsefeyi üretiyorlarsa 1300’den sonra da erdem-fazilet kavramı etrafında çeşitli ahlak okulları ya da yaklaşımları birleşiyorlar. Yani vücut kavramının nazari hikmette oynadığı rolü, fazilet kavramı ameli hikmette oynuyor.

Adidüddin Îcî, bildiğimiz meşhur *El-Mevakıf fî ilm’il-Kelam*’ın yazarı (ö.1353-55). Büyük bir kelamcı. Zaten yazdığı kitap **Seyyid Şerif Cürcani**’nin şerhi ile birlikte 500 yıl İslam medreselerinde okutuluyor. Hala bence en önemli kelam metni: Şerh’ül-Mevakıf ve ona bizim Fenari Hasan Çelebi’nin ve Siyalkuti’nin yazdığı şerhlerle 5000 sayfa. Dev gibi bir kitap! Oku Allah oku, bir de bunda her şey var: Mantıktan başlıyor, Metafizikten, Fizikten, Akli İlahiyattan, Sem’i İlahiyattan gidiyor… Çok kalın tabii… Medreselerde onu nasıl okuyacaklar! Kaç yıl sürer... Medresede okuma biçimi bir kere yavaştır. Dibine ine ine giderler çünkü. Bir astronomi kitabını 5 yılda okuyorlar. Ama tahkik yoluyla, tedkik yoluyla vb. bir sürü yolla okuyorlar…

Bitirdiğin zaman âlim oluyorsun. Biz de **Ahlâk-ı Alâ’î**’yi böyle okuyacağız :)) ***“Sürgün yollu okuma”*** diye bir tabir vardır bizde. Türkçe bak. Medreselerde çok kalın kitapları Sürgün yollu –yani atlayarak- okuyorlar ama bu atlamayı bağlantıyı koparmadan yapacaksın! Bugün ona *“doktor okuması”* diyoruz değil mi :) (bugün yapılan doktora tezlerinin kaynakçaları üzerinden benzerlikler kuruluyor, grup içinde tartışılıyor)…

Adidüdin ‘İci’nin yazdığı ***Risale fi’l-Ahlak*** diye bir metni var arkadaşlar. Bu yayınlandı. Kutadgu Bilig dergisinde Müstakim Arıcı arkadaşımız yayımlamıştı yıllar önce[8]. Bu daha sonra, özellikle Osmanlı çizgisinde en çok işlenen metin oldu. İki öğrencisi şerh yazıyor. Semerkand’da üzerine şerh yazılıyor. Sonra Taşköprülüzade şerh yazıyor, **Müneccimbaşı** şerh yazıyor, **İstanbuli** şerh yazıyor, vd.. böylelikle ~12 kitaplık bir külliyat çıkıyor. Belirttiğimiz gibi Kelamcı ama Meşşai terminoloji ile yazıyor. Bunun nedeni ne? Nedeni şudur: Razi ile birlikte İbn-i Sinacı sistem kozmolojik ve metafizik ayıklamaya tabi tutulduktan sonra diğerini kullanıyor kelamcılar. Hiçbir sıkıntı yaşamıyorlar. O sistemi çevreleyen çanak metafizik çanağı, kozmolojik çanak temizleniyor. Yani *Fahreddin Razi,* teolojik olarak İbn-i Sinacı değildir ama ontolojisi tamamen İbn-i Sina ontolojisidir. Hiçbir sıkıntı duymuyorlar. Neyi uyguluyorlar Gazzali’nin *Minyar’ül-İlm*’deki ilkeyi uyguluyorlar: Bir bilimin içine oturduğu metafizik sistem bizim için sorundur. Teknik içeriği değil.

Matematik matematiktir, fizik fiziktir yani... Benim farklı bir fizik yapacak halim yok. Ama onun üzerine oturduğu anlam çanağı, o metafizik ilkeler İslam ile çelişiyorsa ben onu temizlerim diyor Gazzali ve onu takip ediyorlar. Dolayısıyla temizlendiğinde de klasik kozmoloji, akl-ı faaller, sudur vs. oradan kalktığı için insanın –üzerinde çok duracağımız- kognitif psikolojiyi merkeze alıp ahlakı üretebiliyorlar.

Soru: Ontoloji ile metafiziğin birbirlerinden ayrıştırılması meselesini biraz açabilir misiniz?
Cevap: Ontoloji mevcudun bilgisidir. Metafizik/Teoloji vücudun bilgisidir. Klasik gelenekte bu kadar net bir ayrım yok ama Teoloji yani tanrı idraki… Şimdi uluslararası bir grupla Ali Kuşçu’nun Şerh’ül-Tecrid’ini okuyoruz. Çok enteresan. Tamamen o ontolojiyi muhafaza etmelerine rağmen İslam’ın görüşünü, Kelamının esas kadir-i mutlak tanrı anlayışını merkeze alıyor. Bakıyorsun diğer bütün terminoloji aynı. Yani o temel ilkeler konusunda taviz

vermemek, yani ilkeleri muhafaza etmek kaydıyla hiçbir konuda sıkıntı duymuyorlar. Çünkü gelişmiş bir dil var. Ondan niye vazgeçsin yani İbn-i Sina'nın kurduğu dil… Kendi başına icad etmiyor bunu 5000 yıllık bir tecrübeyi sentezliyor. O dili niye kullanmayasın? Hareket teorisini niye İbni Sina üzerinden anlatmayasın? Hareketin zorunluluğunu tanrıdan bağımsız kılmadıktan sonra – Yani Gazzali'nin meşhur ilkesini kabul ettikten sonra: ***"Tanrı Evren'i yarattı."*** ilkesinden sonra nasıl yarattı üzerine biz düşünebiliriz. Sıkıntı yok! Birden de yaratmış olabilir, bunu Tanrı'ya dayatamayız. Yavaş yavaş da yaratmış olabilir. O çok sorun değil. Çünkü Bunlar beşeri mülahazalar. Ama ilkece biz varlığa gelen her şeyin varlığını Tanrı'ya borçlu olmasını kabul ettikten sonra Teolojik ilkemiz yerli yerinde durur. Sıkıntı olmaz.

Şimdi Arkadaşlar;
Dedik ki: Ana damar felsefi ahlak. **Nedir bizde felsefi ahlak?** İlk felsefi ahlak Platon'a kadar geri gidiyor biliyorsunuz. Platon'un 3'lü ruh/nefs taksimatı var. Daha sonra bunu Aristo ve Nikomakhos'a Etik –özellikle önemli İslam Literatürü açısından- ve Eudamos'a Etik kitaplarında sistematize ediyor. Bunların Arapça tercümeleri var. Çok hızlı geçiyorum bunları okursunuz. Kindi, Ebu Bekir Razi, Farabi vb. bir çok meşşai çizgideki filozof bu konuda eserler yazıyor ancak bu konuda doğrudan müstakil ilk metni İbn-i Miskevey yazıyor: **Tehzib'ül-Ahlak**. Tehzib kelimesi çok önemli. Klasik gelenekte iki önemli işlem vardır:

1) **Tecrid:** Nazari Hikmet. Bilmek tecrid yaparak olur. İnsan nesnenin bilgisini nesneyi soyutlarak elde eder. Ateşi gözetler, mahiyetini zihnine taşır, ayıklama soyutlama…

2) **Tehzib:** Ameli Hikmettir. Fakat klasik gelenek için bu çok önemli: Tehzib olmadan Tecridin bir anlamı yok yani ahlak yoksa nazar olmaz. Amel yoksa İlim olmaz. Bunlar bir öncelik/sonralık sırasına ait değiller. Birlikte vardırlar. Birlikte birbirilerini var kılarlar. Önce ilim mi, amel mi; önce ahlak mı, nazar mı? Yok öyle bir şey; Birlikte! Bu İslam'ın bir ön görüsü değil. Yunan'da da bu böyledir. Yani bu adamların felsefi anlayışları bizim anladığımız anlamda akademik bir gevezelik değil, bir yaşama tarzıdır/biçimidir. Dolayısıyla epistemeyi elde etmek; sadece epistemeyi elde etmek demek değil ona göre yaşamak demektir. Ona göre yaşamak zaten sana epistemeyi verir. Dolayısıyla tehzib ve Tecrid birbirlerini tamamlayan iki süreçtir. Tehzib kelimesini boşuna kullanmıyor. Felksefi ahlak denilen Tehzib ahlakıdır. Thzib, zhb, altınla aynı kökten gelir. Altınlama aslında. Bakır, kalay gibi değersiz şeyleri altın gibi değerli şeye dönüştürme… Simya ile ilişkilidir. Simya deyince biz bugün ucuz metali pahalı metale çevirmek gibi bir şey anlıyoruz. Hâlbuki simya, Mısır'da kurulduğunda bir ahlak öğretisiydi aynı zamanda. Düşük olan İnsan nefsinin de yüksek/kaliteli/altın hale getirilmesini esas alır. Simyanın üç anlamı vardır klasik gelenekte, kökeni Mısır. İlk felsefi sistemdir. Madenlerle ilişkisi sonra siyasi ve ekonomik tarafı ile kuruluyor. Esas itibariyle felsefe ve kozmolojidir. Büyük oranda devam ediyor.

Bu tasavvufta biliyorsunuz: Tezkiye, tezkiyet'ün-nefs. Burada da Tehzib'ül-Ahlak. Tezkiyenin olmazsa olmazı ne? Mükaşefe, müşahede, riyazet vb. yani nefsin tezkiye edilmediyse müşahedede bulunamazsın.
Doğrudan zatla ilişkiye giremezsin…

Yani Kınalızade'nin **Ahlâk-ı Alâ'î**'sinin omurgası tehzip literatürüne dayanır. Ve burada ilk metnimiz İbn-i Miskevey'in Tehzib'ül-Ahlak'ıdır. Arapçadır ve sadece bireyin ahlakını ferdin

ahlakını içerir. Klasik teorik/nazari ve ameli felsefe ayrımı var hala Aristoteles'ten gelen Farabi ve İbn-i Sina'da da.

Teorik Felsefe nedir: Fizik, Matematik, Metafizik. **Ameli Felsefe** nedir: Tedbir'ül-Ferd, Tedbir'ül-Menzil, Tedbir'ül-Medine -siyaset.

Daha sonra İslam dünyasında böyle bir metin kaleme alınmıyor. Çok ilginç. Nasreddin Tusi (ö. 1267-74); Alamut Kalesi'nde, Hasan Sabbah/İsmaililer grubunca esir alındığı zaman ondan bir ahlak kitabı yazması isteniyor. O da Tehzib'ül Ahlak'ı alıp Farsça'ya tercüme ediyor. Ama buna ***Tedbir'ül-Menzil*** ve ***Tedbir'ül-Medine***'yi de ekliyor. Böylece Tusi bizde tehzib geleneğinin en mükemmel formunu üretiyor: Ahlak-ı Nasıri…

Nasıri dediği Alamut Kalesi'nde o dönemde kitabı sunduğu kişinin lakabı. Kendi adı da Nasıreddin Tusi ama oradan gelmiyor. Sunduğu kişiden geliyor. Hakikaten model olarak daha sonra kendi güzergahındaki bütün eserleri belirleyen metni Tusi yazıyor. Tabii Tusi çok büyük bir insan. İslam medeniyetinin 10 büyük isminden biri. Matematik bilimleri yeniden ihya ediyor, astronomi, optik, aklınıza gelecek bütün konularda eserleri var: kelam tasavvuf fıkıh, Şii kelam ve fıkhının kurucusu. O zamana kadar rivayet ve ahbar üzerinden giden Şiiliğe felsefi bir içerik kazandırıyor. Tecrid'ül-İtikad çok önemli Sünnilerin de şerh yazdığı…

Mahmud İsfehani, Ali Kuşçu, Seyyid Şerifler'in vd… Onun ahlak metni de esas metin oluyor. Türkçeye tercüme ediliyor Osmanlı döneminde, İngilizce'ye ve günümüz Türkçesine de çevirileri var… 1500'e kadar Tehzib'ül Ahlak ile alakalı bu büyüklükte bir eser yok.

Peki ne var? Adiduddin İci'nin Sünni gelenekte 1350'deki yazdığı risalesi var. Celaleddin Devvani bir Sünni düşünür olarak İran'da ikinci önemli metni kaleme alıyor: Ahlak-ı Celali…

Farsça ve Tusi'nin çizgisini takip ediyor. Ufak oynamalar yapıyor çünkü hem Sünni olması hem de yaşadığı dönem itibariyle felsefenin, kelamın, irfanın aldığı şekli esere yansıtıyor. Bu çok önemli: Klasik metinler bugünkü gibi matbaada basılmıyor. Elbette bugün de önemli metinlerin yazarları son derece hassastır ama gazete türü cümleyi altta yazsan ne olur üstte yazsan ne olur gibi değil. Klasik metinler kelimelerin yerlerinin kolay oynatılabileceği metinler değil. Allah demek ile Rabb demek farklıdır. İhvan-ı Safa metinlerini biliyorsunuz: Hristiyanlar tarafından istinsah edildiğinde Allah hemen Rabb oluyor. Anlıyorsunuz ki müstensih Hristiyan. Çok ufak terminoloji değişikliği her şeyi değiştirir. Bakacaksınız cümlelerdeki sıralama bile değişik ise başka bir operasyon var demektir. Klasik gelenekte bu böyledir! Matematiğe benzetebilirsiniz. Matematiksel denklemde terimleri değiştirdiğiniz zaman denklemin kendisi değişir. Biraz böyledir. Biz buna ***"Mantıklaştırılmış Dil"*** diyoruz. Klasik felsefe dili mantıklaştırılmış bir dil olduğu için, sıra düzeni hem kelime ve hem de cümle ölçeğinde son derece önemlidir. Dolayısıyla Devvani ilk bakışta diyorsun ki: ne yapmış zaten Farsçası var bunun, Arapça yazsa anlayacağım. Öyle değil. Tusi'nin öncelikleri öyle değil, vurguları onun vurguları değil. Meseleyi biraz daha değiştiriyor.

Üçüncü bir eser yine aynı dönemde, Hüseyin Vaiz Kaşifi'nin ***Ahlak-ı Muhsini***'si… Bu da Farsça. Biraz daha işi sulandırıyor :) Bu tehzib çizgisini biraz daha popülarize ediyor: vaaz diline, ibret diline yaklaştırıyor.

Hikmetten ibrete… Hikmet nazarileştirmek demektir. İbret de kamusallaştırmak demektir. Halkın onu anlayabileceği ve ondan ders çıkartabileceği bir şey oluyor. Hikmet ve ibret bu açıdan önemlidir… Şimdi bunları ne için anlattık? Şunun için: Üstad (Kınalızade) bunların hepsini biliyor. Özellikle Tusi, Devvani ve Kaşifi'yi alıp koyuyor önüne ve onlara meydan okuyor! Dedik ya bu dönem meydan okuma dönemi.

Diyor ki: ***"Ben öyle bir kitap yazacağım ki bu, bu üçünü birleştirecek ve İlam ahlak tarihinde 4. metin olarak fakat hepsini aşan bir metin olarak ortaya koyacağım."***

İddiası bu!
Sayfa 38 (1. Baskı) bütün isimleri veriyor burada ****Ben öyle bir eser yazacağım ki Zeban-ı Türki-yi Rum üzere -Anadolu'da konuşulan Türkçe.. Çağatayca'yı bildiği için bunu buradan ayırıyor-. ***Anadolu Türkçesine göre bir eser yazacağım"*** diyor:

*****Bir kitap merkub olaydı ki makasıd-ı hikmet-i ameliyeyi –yani ameli felsefeyi- bi't-temam cami –tamamen kuşatsın ve kütüb-i selaseye – bu üç kitaba- rabi olaydı – 4. Olarak ona ekleneydi. *****

Şimdi iddia büyük ve bunu yapıyor tabii. Son cümleleri söyleyeyim: Burada Üstad; meşşai, kelami, işraki, irfani, fıkhi, sufi vd. hepsini çorba yapmadan belirli bir dil içinde bir araya getirip **Erdem Kavramı** etrafında örgütlüyor. Benim kişisel yorumum: Kınalızade'nin aslında burada yaptığı –bunu açıkça söylemese de vahdet-i vücudun özellikle Molla Fenari'nin ***Misbah'ül-Üns***'ini de zirvesine taşımak ve İnsan-ı Kamil anlayışını **Fazilet** kavramı etrafında yeniden yazması. Bu kitabın amacı: İnsan-ı Kamil olmak! Teehhül etmek: Allah'ın ahlakı ile ahlaklanmak. Bunu erdem, tehzib, fazilet kavramı etrafında yapıyor. Dolayısıyla Anadolu kültürünün üzerine kurulduğu payandalardan biri olan Konevi, Kayseri, Fenari çizgisini esas alan bir perspektif göstermiş oluyor.

DİPNOTLAR

---

[1] Kitaptan bölümler ******* işareti ile ayrılmıştır. Parantez içindeki açıklamalar transkripsiyon işlemini yapanlarca (**Enes EVREN**) ilave edilmiştir. 26.02.2015. Zaman kısıtı nedeniyle birtakım yazım yanlış/eksikleri olması muhtemeldir. Düzeltmelerin bir kısmı da tarafımca yapılmıştır ve dipnotlar eklenmiştir. Görülen eksiklerin tarafıma bildirilmesi yararlı olacaktır. Muhammet Negiz, mnergiz@live.com.

[2] On Altıncı yüzyıl Osmanlı dünyasının en velud müelliflerinin başında gelen Kınalızâde Ali Çelebi, özellikle başyapıtı olan Ahlâk-ı Alâî isimli eseri ile tanınmaktadır. Bir ahlak kitabı olan Ahlâk-ı Alâî ile Kınalızâde, bir yandan döneminin düşünce dünyasını tafsilatıyla resmederken öte yandan bireylerin kendileriyle, aileleriyle, içinde yaşadıkları toplumla ve devletle ilişkilerini ne şekilde kurmaları gerektiğine dair önemli bilgiler verir. Bu noktada özellikle aşırılıklara dikkat çekerek hem bireysel, hem de toplumsal hayatta bir orta yol arar. Üç ana bölümden oluşan eserin birinci bölümünde bireysel ahlak ele alınır ve erdemler ve bunun zıddı olan "rezilef'ler incelenir. İkinci bölüm "İlm-i Tedbîrü'l-Menzil" başlığını taşır ve aile ahlakı ve muaşeret kurallarına dair oldukça zengin bilgiler verir. "İlm-i Tedbîrü'l-Medîne" başlıklı üçüncü bölüm ise, esas itibariyle bir siyasetname özelliği gösterir. Kendinden önceki ahlak kitaplarını ikmal etme iddiasında olan Ahlâk-ı Alâî, bu iddiasını gerçekleştirmiş, aradan

geçen asırlara rağmen Şark ahlak literatürü içerisindeki önemini muhafaza etmeyi başarmıştır. https://www.kitapyurdu.com/kitap/ahlaki-alai--kinalizade-ali-celebi-karton-kapak/94668.html

[3] Kınalızade Ali. Hicrî 916'da Isparta'da doğdu. Türk ahlakçılarındandır. Anadolu kazaskerliği yaptı, kitabını Suriye beylerbeyi Ali Paşa'ya ithaf etti. Hicrî 979'da öldü. Ahlak-ı Alai adlı eseriyle tanınmıştır. Kitabı Türkçe yazılmış ilk ahlak eseridir. Vikipedi.

[4] Tolunoğulları Devleti, 868 ve 905 yılları arasında hüküm sürmüş, Müslüman olan Türkler'in kurduğu ilk bağımsız devlettir. Vikipedi. Ayrıca Bkz: https://islamansiklopedisi.org.tr/tolunogullari

[5] Karahanlı Devleti, 840 - 1212 yılları arasında Orta Asya ve günümüz Doğu Türkistan toprakları üzerinde hüküm sürmüş bir Türk devletidir. Bazı tarihi kaynaklarda bu krallık, "İlekhan Krallığı" olarak geçer. Bulunan maden paraların birçoğunda tipik "İlek" sözü vardır. Vikipedi.

[6] Peygamberimiz (a.s.m.) peygamberlikle şereflendiği sırada Sâsâni Devletinin hükümdarı olan Nuşirevân-ı Adil'in meşhur veziridir. Rivayetlere göre, darb-ı mesel olmuş birçok hikmetli sözleri vardı. Döneminde Hindistandan bir takım ilim eserleri getirtip onları Pehlevî diline tercüme ettirdi. Çok uzun bir ömür sürmüş olan Büzürcmehr, Üçüncü Hürmüz bin Nüşirevan zamanında, bir rivayete göre M. 580, diğer bir rivayette M. 590 yılında vefat etti. https://sorularlarisale.com/buzurcmehr-buzurg-mihr

[7] http://fazlioglu.blogspot.com/2018/07/ihsan-fazlioglu-takiyuddin-rasid.html

[8] Arici M., "Adududdîn el-Îcî'nin Ahlâk Risalesi: Arapça Metni ve Tercümesi", Kutadgubilig: Felsefe Bilim Araştırmaları Dergisi, pp.135-172, 2009 **(Link)**

İHSAN FAZLIOĞLU İLE AHLÂK-I ALÂ'Î OKUMALARI DERS NOTLARI-II

Herhangi bir metni okurken metni üç boyutlu okumak yani lafızların delalet ettiği mefhumlar üzerinden okumak metnin bize vermek istediğini almamız için temel şarttır. Aksi durumda sadece boş lafız tekrarı yapmanın ötesine gidilemez. Ahlak-ı Ala'i metni de bunun en güzel örneğidir diyebiliriz. Çünkü bu metinde kullanılan her kavramın dalalet ettiği nesne bilinmediği zaman aslında metnin iddiaları ve söyledikleri çokta anlaşılmayacaktır.

Kitap üretimlerinde matbaa devreye girmeden önce el yazmaları kullanılmaktaydı ve bunlarında temel bazı özellikleri vardı. Bunlardan ilki el yazmasının ilk sayfaların genelde vikaye/koruma sayfası olmasıdır. Bu sayfalar bir sayfa olduğu gibi birden fazla sayfa da olabilmektedir. Yazma da farklı eserler varsa vikaye sayfalarında bu eserlerin listesi/fihristi yer alabiliyorken, yazma tek eserden müteşekkilse içindekiler şeklinde değerlendirilirdi. Vikaye sayfaları bittikten sonra zahtiye/sırt sayfaları gelir. Zahtiyede bölümünde kitabın adı, müellifin adı, mühürler, satınalma kayıtları ve eserin gezdiği şehirlerin bilgisi yer almaktadır. Bu kısım aslında eserin kimlik kartı gibidir ve burada ki bilgiler üzerinden eserin kim tarafından hangi tarihte kaleme alındığı, eserin hangi kopyadan çoğaltıldığı, hangi şehirleri gezdiği gibi bilgilere ulaşmak mümkündür. Zahtiye sayfalarından sonra dibace sayfaları gelir. Dibace genelde önsöz gibidir ve hamdele, salvele, amma ba'd'dan oluşur. Dibace sayfaları 1,5,10 sayfa sayısı tutar.

Dibaceden yazarın/müellifin ideolojisi, bakış açısı, mensubiyetleri ve eserin ait olduğu sahayla ilgili bilgiler çıkarılabilir. Yani sadece hamdele ve salveleden kitabın dil kitabı mı, mantık kitabı mı, matematik kitabı mı ilham olduğu tespit edilebilir.

Amma Ba'd da müellif kendi künyesini ve eseri kime ithaf ettiğini, eseri niçin yazdığını söylerken aynı zamanda o alandaki yazılmış diğer eserlerle mukayeseni de yapar.

Dibacelerde ki en temel özellik müellif eseri yazıldığı dilde ki vukufiyetini ortaya koymasıdır. Bundan dolayı dibaceler çok zor metinlerdir.

Not: Kınalızade' nin yaşadığı dönemde Türki Basit, Türki Fasih tartışması yaşanmaktadır. Kınalızade bu tartışmada Fasihcilerin tarafında olduğunu göstermiştir. Türki Fasih dört dilden mürekkep bir dildir. Oğuz Türkçesi, Çağatayca, Arapça, Farsça. Türkî Fasih'e 1860 yılından itibaren Osmanlıca denmiş ve o tarihe kadar Türkî lisanî, lisanî Rumi, zebanı Türkî gibi isimlendirmeler kullanılmaktaydı.

Not: Nizamı Âlem 1500'lerden itibaren Osmanlı literatüründe kullanılmaya başlanmıştır. Aslında bu terim usuli fıkıh terimidir ve bir devlet ideolojisi olarak Osmanlının başından beri

sahip olduğu bir kavram değildir. Aynı şekilde devleti ebed müddet anlayışı da 1490'lardan itibaren kullanılmaya başlar. Osmanlı kendini yorumlamaya başlayıp kurduğu düzeni idrak ettiğinde nizamı âlem, devlet ebed müddet gibi kavramları üretmeye başlamıştır. Nizamı âlem fıkıhda hukuk demekken, Osmanlı dünyaya verilen nizam olarak görür.

Dibace'nin ilk paragrafında alti çizili kavramların açıklamaları şöyledir.

İnsan kavramı insanın iki tarafına da atıfta bulunarak kullanılıyor. Bunlar;

a- Maddi taraf, cisim, unsuru fani.
b- Nefs, mücerret, cevheri baki.

Not: Ruh lafzını Gazzali'ye ye kadar sadece kelamcılar kullanırken, filozoflarda sadece nefs lafzını kullanıyorlardı. Kelamcılar ruhu maddi bir entite olarak görüyor ve kandaki ince bir sıvı olarak kabul ediyorlardı. Filozoflar için nefs ise mücerret bir unsurdu. Gazzali'yle birlikte mücerret ruh kavramı ortaya çıkmış ve Fahrettin Razi'yle beraber sistematik olarak kelamın içine girmiştir.

Akıl: Tanrının yarattığı ilk yapı olarak kabul edilir.

Mücerret: Maddeye bitişik olmayan, maddeden ari olan demektir. Tanrı, akıl, nefs mücerrettir.

Günümüzdeki soyut lafzı bu kelimeyi karşılamada yeterli değildir.
Klasik ahlak fizik biliminin bir devamıdır yani doğa felsefesinin devamıdır. Erdem ahlakı fizikten türetilir ve bu erdem ahlakının temelde tasavvufi ahlak ve dini ahlakla alakası çok değildir. Ancak erdem ahlaki hem dini ahlaka hem de tasavvufi ahlaka az da olsa karışmıştır. Dini ve tasavvufi ahlak sadece müntesiplerini bağlarken erdem ahlaki fiziğin bir devamı olduğu için tüm insanlık için geçerlidir. Erdem ahlaki üst bir ahlak felsefesidir. Erdem ahlakını anlamak için klasik fiziği ve klasik psikolojiyi bilmek gerekmektedir.

Nefs: Aklın maddeye nüfus etmiş halidir. Öldüğümüzde akıl maddeden ayrılıp yerine dönecektir. Kozmik akıl maddeye temas ettiğinde nefis oluşurken etmediğinde ise akıl olarak kalmaktadır. Faal akıl bu kozmik aklın bize en yakın olan tarafıdır.

Soyut: epistemolojik olarak zihnin dış dünyada ki maddeden gelen asarı atıp mahiyeti elde etmesidir. Bu işlem ise intiza ve tecrid olarak iki aşamalıdır.
Cevheri baki denilince nefs anlaşılır. Unsuru fani yani beden öldüğümüzde yok olacaktır. Buna karşılık cevheri baki yani nefs mücerret olduğu için baki kalacaktır.
Filozoflar ulumu akliye derken tikel insanların aklının ürettiği bilimleri değil, külli akılda olanı kastederler.

Berzahı Cami: Bu tabiri genelde tasavvufçular kullanmaktadırlar. Ancak metinde insan kastedilerek kullanılmıştır. Çünkü beden ve nefsin yani unsuru fani ile cevheri bakinin cem edildiği yer insandır. Bu kabulde Platonun dediği gibi arada olan varlık anlayışı baskındır. Yani maddeyle manayı birleştiren varlık olarak insan. Bu birleşimin yeri ise akıldır.
Emanet kelimesi kuranı kerimde çok çeşitli anlamlarda kullanıldığı gibi yorumcularda bağlı bulundukları alanlara bağlı olarak bu kelimeye anlam vermişlerdir. Emanetin en derin ve asli kökü akıldır, ilimdir. Arapçada ki akıl kelimesi aynı zamanda ilim, inanç anlamlarına da gelir.

Akale, akade bağlamak demektir. Klasik Sami dillerinde akıl aynı zamanda itikad demektir. Yani akıllı adam itikad sahibidir aynı zamanda.

"Ve onları yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık." Yaratılanlardan üstün kılınma bedenimiz açısından değil akıl açısındandır.

"Âlemi Emr: Evrene sürekli müdahalenin gerçekleştiği emirlerin gidip geldiği âlem."
Evrende başka hiçbir nesneye bu kabiliyetle yaratılmadı. Yani akıl ve ilim kabiliyetinde yaratılmadı.

İnsan madde ile mananın cem edildiği varlıktır ancak karışımları farklı olduğu için çeşit çeşit insanlar vardır. Bu karışımlarının farklı olması insanların mizaçlarının farklı olmasına sebep olur ve buna mizaç teorisi denir. Zaten mizaç karışım demektir. Huy mizaca bağlıdır ve ahlak huyun çoğuludur.

Klasik astronomide gök küreleri devamlı dönmektedir. Gökyüzündeki kürelerin dönmesi sonucu yeryüzünde de dört unsur sürekli farklı farklı oranlarda karışımlar meydana getirir. İnsan anne karnına düştüğünde ki karışımın o andaki durumu bizim mizacımızı belirler. Mizaç oluşunca (İbni Sina'ya göre 40 günlükken) yukarı kozmik akıldan gelen sinyalle birlikte nefsimiz oluşur. Nefs bedeni tedbir eden yönetendir. Beden mizacın yapısına bağlı olarak kozmik akıldan gelen tezahürü alır. Yani burada kozmik akıldan gelen akıl hep aynı ve sabit olmasına rağmen mizaçtan gelen farklılıklar akıldan alınanın payını da değiştirir. Yani bir nevi şebekede hep 50 amper akım vardır ama sizin cihazınızın kapasitesi çekilen akımı değiştirir. Böyle bir mizaç teorisinde tartışma yaratan husus mizacın değişip değişmeyeceği hususudur.

Çok çeşitli mizaçlarda yaratılan ve bilgi ve akıl emanetine sahip olan insanın Allah'ın ahlakıyla ahlaklanmalıdır. Ona en yakınınız ahlakı en iyi olandır.

Buradaki öteki âlem bu âlemden bağımsız değildir. Bu âlemle öteki âlem birbirine paralel çalışır. Maddi beden ve manevi akıl/nefs (unsuru fani ve cevheri baki) birliktedir. Yani beden ve akıl katmanlılığı ifade eder. Şiirde canın bu âlemden değil (maddi), manevi âlemden olduğu belirtiliyor.

Allah'ın ahlakıyla ahlaklanmayı hedef olarak ortaya konuluyor ve bunun yolu içinde peygambere bakılması gerektiği belirtiliyor. Ahlak örnek ister. Ahlak sadece nazari tartışma konusu değildir aynı zamanda amelede dökülmesi gerekir. Amele dökerken de en iyi örnek peygamberdir.
Hamdele de insanın sahip olduğu özellikler ortaya konuldu ve insanlar arasında ki farkların sebepleri sunuldu. Bu farklardan sonra ise insana hedef olarak **"Allah'ın ahlakıyla ahlaklanmak"** belirlendi.

Felsefede ilke demek amaçladığımız şeyin kemalini/son noktasını temsil eden şeydir. Örneğin varlığın ilkesi Tanrı'dır dediğimizde 'varlık' dediğimiz kavramın en mükemmel formunun Tanrı olduğunu söylemiş oluruz.

Hz. Peygamber ahlakın ilkesidir. Çünkü bahsedilen ahlak en iyi, en mükemmel onda tecelli etmiştir. İnsanda amaç ahlak ise ve bununda en mükemmel örneği peygamber ise burada daire tamamlanmış demektir. ***"Ve tetmimi mekarimi ahlak"*** mükemmel ahlakı tamamlamak için gönderilmiştir peygamber. Neden ahlakın ***mekarimi ve tekmili*** en sondaki peygamberdedir de en baştaki değildir?

AÇIKLAMA:

KAGEM'de İhsan Fazlıoğlu tarafından yapılan Ahlak-i Ala'i okumasının metinleştirilmiş halidir.
Not: Resimlerin ilki Klasik Yayınlarından çıkan ve Mustafa Koç'un neşri ikincisi ise Fecr Yayınlarından çıkan Murat Demirkol sadeleştirdiği neşirdir. (Rüştü Atmaca)

İHSAN FAZLIOĞLU İLE AHLÂK-I ALÂ'Î OKUMALARI DERS NOTLARI-III

Dibace'nin ilk bölümünde daha çok eserin "ideolojik" perspektifinin verildiğini söylemiştik. Bizim klasik gelenek içiçe geçmiş kürelerle düşünür. Yan yana düşünmez. En üstte varlık küresi altta bir küre bu şekilde devam eder. Hz. Peygamber, nizamı alemden devlete geçti. Burada Kanuni Sultan Süleyman'ın siyasi görüşünden bahsediyor. Klasik siyaset görüşü dört temel kavrama dayanır: dini devlet, mülkü millet (syf. 28.26). Din ve devlet ikiz kardeştir. Bizim gelenekte din ile devlet ayrı değildir. Din varsa devlet, devlet varsa din vardır. Bunlar birbirini zorunlu olarak gerektiren şeylerdir. Buna lazım-melzum ilişkisi denilmektedir. Aynı şekilde mülkü milllet; mülk dediği toprak, yönetim erki hepsi birlikte ve onun da bir millleti olması lazım. Aksi takdirde herhangi bir şey olmaz. Dini devlet ve mülkü millet iki şey için önemlidir. Faysalu't-tefrika'da ya da el-iktisat fi'l-itikad'da Gazalî bunu söyler, Aşıkpaşa'da Garipnamesi'nde dile getirir. Bu iki şey eman (maddi güvenlik) ve iman(manevi güvenlik)dır. Eğer dini devlette ve mülkü millette problem varsa hem emniyetimiz (güvenliğimiz) hem de imanımız (metafizik güvenliğimiz) tehlike altındadır. Dolayısıyla dini devlet mülkü millet sadece politik bir dörtleme değil aynı zamanda dini bir dörtlemedir. Yani teolojik, kelami bir dörtlemedir. Burada emanı büyük oranda adalet üzerinden kuruyoruz. İmanı ise din ya da vahy üzerinden kuruyoruz. Metinin bütününe baktığımızda Türk-İran devlet anlayışına uygun olduğu açıktır. Klasik gelenekte devamı devlet bekay-ı saltanatla mümkündür (syf 26). Yani din temeldir hükümdar da bekçidir. Temeli olmayan yıkılır bekçisi olmayan da yitip gider. Yani yönetim sistemi ile din arasında yine bir lazım-melzum ilişkisi kurulmaktadır. Sayfa 27'de en üst tabiri 'zıllullah' tabiri ile ifade edilmektedir. Zıllullah bütün bu lazım-melzum ilişkilerinin mantığını bize verir.

Not: Bir şeyin ne olmadığını söylemek çok kolaydır. Yokluk üzerine konuşmak çok kolaydır. Ama bu nedir dendiğinde bu çok zordur. Yıkmak çok kolaydır, olumlu cümle çok zordur. Süleymaniye'yi beş tane amale bir saatte yıkabilir. Ama yapmak için sultan Süleyman lazım, Mimar Sinan lazım, o dönem lazım.

Zıllullah Allah'ın yeryüzündeki gölgesidir (Zıllullah fi'l-ard). Peki, niye küfürdür? Öncelikle bu İslami bir terminolojiden gelmiyor, Platoncu bir felsefenin bir ifadesidir. İkincisi bu bir teşbihtir. Üçüncüsü teşbihte vechi şebeh (benzetme yönü) diyoruz buna. Benzetme yönüne bakılır benzetenin kendisine bakılmaz. Benzetmeye bakmak anlamı topallaştırır. Zıllullah Platoncu evren anlayışında bilindiği gibi hakiki misal âlemi bir de gölge âlemi vardır. Dünyadaki her şey o hakiki olan idealar âleminin, misal âlemin -ya da el-musulu'l-eflatuniyye diyoruz- Platonik ideaların ezlali ya da zılalidir aşağıdakiler. En üst ide Tanrı, adalet, iyidir ve üçü aynı anlama gelir. O'nun yeryüzündeki zıllı sultandır. Buradaki benzetme yönü adalet

cihetindendir. Yeryüzünde hükümdar tanrının gölgesidir ve bu açıdan Tanrı gibi adil olmak zorundadır. Kastedilen budur. Yoksa ontolojik olarak onun gölgesi olamaz. Buradaki teşbih adalet üzerindendir ve bizim siyaset felsefemizin temel kavramı adalettir ve bunun en güzel formülasyonunu da Gazali yapmıştır. Sayfa 27'de Zıllullah-ı Teâla dediğinde kasttetiği budur. Yani sultan yeryüzünde Cenab-ı Hakk gibi adaleti temsil edecektir ama mutlak adalet O'na mahsustur, beşeri imkânlar ölçüsünde onu tefsir edecektir. Ve İstanbul'la alakalı söylediklerine baktığımız zaman –İstanbul'u bir Osmanlı entelektüeli nasıl görüyor- siyasetin, adaletin, diyanetin, ilmin merkezi olarak görüyor. Bu İstanbul'un kimliğidir. Dibace'de özellikle Kanuni Sultan Süleyman'ı anlatırken dikkat edilmesi gereken bir nokta da hep Sultan Selim'le ilişkilendirmesidir (syf. 31). Bütün Kanuni dönemi kroniklerde Sultan Selim'le başlar. Halbuki kronikler padişahın kendisiyle başlar. Bunun psikolojik ve politik nedenleri var. Psikolojik nedeni Yavuz Sultan Selim çok güçlü bir insan olması; fizik, özgüven olarak. Osmanlı hanedanının ilk büyük komutanı ve devlet adamıdır. Çok sert fakat derviş, rahatlığı sevmeyen, devleti sekiz senelik saltanatında üçe katlamış biridir. Kanuni ise çok naif bir adamdır, tek erkektir, hanedanın içerisinde hanımlar içerisinde büyümüştür. Kanuni psikolojik olarak babasıyla hep bir yarış içerisindedir. Tarihi onunla başlatır ama kendisinin yaptıklarını da gösterir. Politik olarak da Kanuni otoritesini babasını aşarak gerçekleştirir. O dönemde şairler bile ikisini devamlı karşılaştırırlar. Sayfa 32'ye baktığımız zaman artık eserin telif nedeni anlatılıyor. Amelî hikmet (pratik felsefe) hakkında bir kitap yazmak istediğinden bahsediyor. İlk eser Ahlak-ı Nasırî ki dönemin en önemli metnidir. Nasrettin Tusî hikmetin sarayı çökmüş bunu yeniden yeniliyor. Dönemin eline geçen eserlerini düzenleyip esas metni katkılarıyla yeniden düzenliyor ancak eserin adını değiştirmiyor. Yaklaşık kırka yakın eseri matematik, astronomi, optik gibi konularda tahrir ediyor. Tusi'nin tahrirat projesi var klasik eserlerin yeniden gözden geçirilmesini sağlayan bu proje çok önemli. İslam medeniyetinde matematik bilimlerin ortak terminolojisini yaratan kişi Tusî'dir. Bunu Taşköprülüzade Miftahu's-Saade'nin girişinde anlatır. Dolayısıyla hu açıdan tecdid etmiştir, kelamcıları eleştirmiştir. Tusî aynı zamanda İbn Sînacılığın dirilticisidir.

Not: Çünkü Gazali, Ömer Hayyam, Şerafettin Mesudi, Şehabeddin Sühreverdi, Fahreddin Razi ve öğrencileri İbn Sina'yı kum torbasına çeviriyorlar. Özellikle Fahreddin Razi, İbn Sina'nın en son eseri el-İşarat ve't-Tenbihat eseri ve İbn Sîna felsefesinin bir tür kutsal kitabına bir şerh yazıyor (şerh midir cerh midir?). Tusî yeni bir şerh yazıp İbn Sîna'yı savunuyor. Aslında her eleştiri biraz kaçıştır. İbn Sîna'yı dönüştürüyor aslında ama bunu biliyorlar.

İkinci eser Celaleddin Devvani Ahlaki Celali adında bir eser yazıyor. Devvani İran'da Şiraz ve İsfahan'da yaşamış İstanbuldaki kelami yaklaşımla Semerkanttaki matematiksel yaklaşıma İbn Sînacı bir koku katmaya çalışan birisidir. Tam bir İbn Sînacı değil çünkü o dönemde Deşteki adında biri var. Bu Deşteki ailesi İbn Sînacılığı tekrardan ihya etmeye çalışıyorlar. Ancak her ihyâ yeniden bir inşadır (sadece felsefeci değil matematikçi ve astronom aynı zamanda). Devvani ise her üç yaklaşımı da Deştekilerin yaklaşımı, Semerkanttaki yaklaşımı ve İstanbuldaki yaklaşımı dikkate alıyor. Tusi'nin şiiliği basit anlamda bir şiilik değil çok üst seviyede bir şiilik. Esas itibariyle militan bir şiilik değil. Onun öğrencisi şii fıkhının kurucusu Bağdat'tan Allame Hilli'dir. Nazariyatta mezhep yapmıyor akaidde yapıyor ve okunması gereken bir adam Tusi'yi anlamak için.

Sayfa 36'da Tusi'yi ahlak ilminin kurucusu kabul ediyor. Son olarak üç kitap şeklinde yazılıyor ancak kitaptan önce bir mukaddimeye ihtiyaç var deyip mukaddimeye başlıyoruz.

Mukaddimeyi açtığımızda ilk yarım sayfalık önemli bir bölüm çıkıyor. Bir kitap yazdık anca bunun anlaşılması için şimdi anlatılanlar önemlidir. Mevkuf deniliyor. Bu kavramlar bilinmezse bu iş çözülemez. Herhangi bir disiplini okumak/öğrenmek ihtiyari bir iştir bir tercihtir. Bir kişi kendisi karar verir. Niçin böyle bir giriş yapılıyor? Klasik gelenekte ilim talibe mevkuftur. Zorunlu bir eğitim yok. Kişiye bırakılan bir şey. Bir şeyi siz seçmezseniz o sizin yaşama tarzınıza dönüşmez. Klasik gelenekte hiçbir terim boşuna kullanılmaz ve kitap kapitalist bir kazanımın aracı değildir. Kâğıt az ve elle yazılıyor. Metinler bundan dolayı sıkı yazılıyor. İrade nedir, ihtiyar nedir? İrade hayvani tarafımıza ihtiyar ise akli tarafımıza işaret eden istemektir. İkisi de talep etmek ama biri hayvani biri akli tarafımızdır. İhtiyar kelimesi hayr kelimesinden gelir. Bütün ahlak bunun üzerine kuruludur. Günlük dildeki ihtiyar yaşlı anlamı buradan gelir. Yaşı geçmiş birinin hayvani tarafları öldüğü için ve sadece aklıyla hareket ettiği için ve hep hayrı talep ettiği için bu şekilde kullanılır. Köylerde ihtiyar heyeti olur muhtar olur hepsi aynı kökten gelir. Türkçe müslüman bir dildir. Türklerden önce Türkçe müslüman olmuştur. Dilimizin terminolojisi müslüman bir terminolojidir. Araba kazası olarak kullanırız. Kazadaki kaza. Yok kaldırılmış hayr manasında hayır getirilmiş. İhtiyar kelimesi üzerine konuşacağız çünkü ahlak, erdem, fazilet bunun üzerine kuruludur. İhtiyar aynı zamanda yapmama gücü demektir. Onun için Cenabı Hakk için kelamcılar el-Hadırı'l-Muhtar yani ihtiyarıyla gücünü kullanan demektir. Filozoflara karşı geliştirilmiş bir şey. Filzoflarda Tanrı mucibdir, zorunlu olarak yapar -sudur teorisi feyz-. Ancak kelamcılara göre istemese yapmaz. Acıkmak hayvani bir şeydir ben zayıflayacağım yemiyorum denildiğinde bu ihtiyardır yani yapmama gücüdür. Hey'et, teheyyü, istidat kelimlerini anlatmak lazım. Bir katman var madde denilen. Aslında heyula daha doğrudur. Heyula hule hamur demektir, çevirisi yoktur. Madde yerine de kullanılıyor ancak mecazi anlamda.

Mesela bilginin maddesi. Bunun üzerinde sureti cismiyye vardır bu ikisi birlikte hakiki maddeyi oluşturur. Madde arapçada medde-yemuddu-meadde uzanan yayılan demektir (extention). Descartesci felsefede extention. Yani mikdar. Mikdar ne demek geometrik büyüklük. Yani uzanım, boyut. Suret-i cismiyyeden kastedilen burada üç boyut çünkü evren üç boyutludur. Bunun üzerine çıkıldığında evrendeki her şeyin bir heyulası var. Her şeyin bir boyutu var. Çıplak gözle görülen bir dünyadan bahsediliyor. O zaman sureti neviyye, türsel suret. Evrendeki eşyalar belirli türler oluşturuyorlar. İnsan türü, at türü bunları sureti neviyye, türsel form sağlıyor. Kümeler teoerisine göre düşünebilirsiniz. Her kümenin elemanlarının ortak/müşterek bir aidiyet özelliği vardır. Bunun üzerinde şekil vardır. Sen ben insanız, sureti neviyyemiz aynı. Fakat şekil farklıdır suret farklıdır. İngilizcede şekil figür suret formdur. İnsanların farklı şekilleri var ancak suretleri aynıdır. Bunun üzerinde havas/hassa (özellikler) bulunmaktadır. Bizden ayrılması zor olan nitelikler var. Bunun üzerinde arazlar bulunmaktadır. Kişiden kişiye değişir. Bunların hepsinin toplamı da hey'etttir. Bir istekte bulunulduğu zaman iki şey olması lazımdır; o şeyin ya mevzusunu bilinmelidir ya faidesi. Bir şeyin künhünü (mahiyetini) ya da faydasını bilmiyorsan onu seçmek abesle iştigaldir. Bunları öğrendikten sonra anlamı ne olacak. Faide basit bir prag değil. Maksat nedir? Hedef nedir? Garaz nedir? Faide nedir? Hepsinin ayrı anlamları var. Terimsel düşünme demek budur. Her ilmin ilkeleri ve öncülleri vardır ki ilim ya onun üzerine kuruludur ya da o ilme yardımcı olur. Hikmeti amelliyyenin dayandığı mukaddemat ve mebadi nedir ilk yapmamız gereken bunu bilmektir. Burada bilmemiz gereken amelî hikmet mutlak anlamda nedir? İki ahlak tedbiri menzili ve siyasetin üyesi olan amelî hikmet ne demektir ve bunların tarif ve isimleri nelerdir. Hikmeti amelîyyeyi mutlaken tamamlamak ne demek. Mutlak ne demek? Tanrı mutlaktır

deyince ne anlama geliyor? Tanrı mutlaktır insan mukayyettir. Biz mukayyet canlılarız. Tanrı basittir. Mekani ve zamani bütün niteliklerden ari olana mutlak denir. Onun için arındırılmıştır demektir. Bir şeyi şey yapan onun mekani ve zamani özellikleridir. Evrenin içerisindeki her şey ya mekândadır ya zamandadır. Dışında olan mutlaktır. Mutlakın idraki mukayyettir. İdrak edilemez. Bir şeyin lafzı ile mefhumu arasında konuşma bambaşka bir şeydir. Yoksa bu sıkleti bu kafa çekmez. Hikmeti ameliîyyeyi öyle bir tanımlayacağız ki ilmi ahlaka, tedbiri menzile ve siyasete atıf yapmadan. Mutlakan tanımlamak demek onun cüzlerine atıf yapmadan tanımlamak demektir. Mutlak anlamda uğraştığı nesne nedir? Şu nesneyle mutlak anlamda uğraşırsa buna ahlak denir şu vecheden uğraşırsa ona tedbiril menzil denir şu haysiyetle uğraşırsa siyaset denir. Haysiyetleri ortadan kaldırırsa mutlakı elde edersin haysiyetleri eklersen mukayyetleri elde edersin. Mesela Ali'yi Ali olması bakımından incelemek mutlak anlamındadır. Ali'yi üniversite öğrencisi olması bakımından incelersen mukayyetini incelersin. Bir ilmin tarifi onun haddi ismisi olmadan yapılamaz. Tarifin çeşitleri var. İlim kelimesi bilgi ve disiplin anlamına geliyor. Dini ilim olmaz. Nakli ilimler dini ilimler olur. Bilginin dinisi gayri dinisi olmaz, bilgi bilgidir, bölünmez. Tasnif disiplinlerde olur. İngilizce'de knowledge'ın çoğulu yoktur biliyorsunuz. Tanımı yapabilmek için maabihil iştirak (ortaklık yönü) ve maabihil imtiyaz (ayrılık) yönünü gösteren iki unsura ihtiyaç vardır. Ortaklık yönü cinse ayrılık yönü fasla aittir. Bu sistem göze dayalı bir sistemdir. Evrene bakıyorlar ve içiçe geçmiş kümeler olarak görüyorlar. Varlık kavramı, cisim kavramı, canlılar kavramı içiçe geçmiş. En üstte varlık kavramı vardır ve en üst cinstir. Sonra cisim ve canlılar vardır. Canlılara bakıyorsunuz at, böcek, kuş, balık, insan var. Çok çeşitli sayılamaz. Bunlar sınıflandırılacak. Bunları bir araya getiren küme a kümesi olsun bu maabihil iştiraktır. Bunları birleştiren ortak unsur canlılıktır: Cins denir. Bu küme bölünecek. Maabihil imtiyaz ayırıcı yön bulunacak. Nefes almak bölmez, saçları olmak bölmez, düşünmek böler ayırıcı özelliktir. O zaman insan denilen canlı düşünen canlıdır, fasıldır bu. Bir ilmi tanımlarken üst cinsini ve alt faslını bulacaksınız. Hikmeti amelîyyenin cinsi ortak hikmettir. Hikmet kümesini böleceğiz. Nazari olanı başka bir yerde ameli olanı başka bir yerde bulacağız. Hangi fasıl hikmet kümesini bölüp ameliyi ve nazariyi bize veriyor. Hikmet cinsi olacak öbürü faslı olacak ikisi bir araya gelince hikmeti ameliyye diğer ikisi bir araya gelince hikmeti nazarîyi verecek. Hikmeti amelîyyenin cinsi mutlak hikmettir (haysiyet ve fasıl konulmamış). Öyle bir hikmet ki amelîyye ve nazarîyyeyi aynı anda içermektedir. Öyleyse mutlak hikmet tarif edilmelidir. Bu hikmet şu haysiyetlerden ikiye ayrılır; biri nazarî biri amelîdir. Bunu yaptıktan sonra faslı bulup hikmeti ekleyince maabihil iştirak maabihil imtiyaz eklenince tam tanım ortaya çıkmış oluyor.

***

Ders Notları için Sayın Zeynep Nur Ünügür'e teşekkür ederim.

****

İHSAN FAZLIOĞLU İLE AHLÂK-I ALÂ'Î OKUMALARI DERS NOTLARI-IV

Hikmet (ح ك م)
11'e yakın anlamı var. İlimde, amelde ve icatta muhkem iş yapmak. Mutkîn (sağlam) iş yapmak. Bu yüzden her disiplinde hikmet başkadır. Fıkıhta hikmet namaz olabilir, kuranda sünnet vs. Kısacası hikmet sağlam iş yapmaktır.

Biraz derinleştirirsek, hikmet: eşyanın tabiatına göre düşünmektir. Misal: sudan heykel yapmaya kalkan kişi hikmet üzere değildir. Suyun tabiatı heykel fikri ile tenafür içindedir, birbirlerini iterler.

Hikmet: eşyanın tabiatına göre yargıda bulunmaktır, lakin nefsini katmadan. Nefsini katarsan ona hikmet değil tahakkum denir. Bunu yapana da hâkim değil mutehakkim denir.

Hikmet adalettir. Tahakkum zulümdür.

Adalet her şeyi yerli yerine koymaksa hikmet de bunu bilgi, yargı düzeyinde yapmak olduğundan hikmet de bir denge durumudur. (zaten ahlak felsefesinde adalet, hikmetle özdeş kabul edilecek)

Mevcûdât-ı hâriciye; idrakimizin dışında olandır. Burada kastedilen idrak zihnin, aklın bir fonksiyonudur. Bu fonksiyonun dışında olmadır. İdrak; yakalamak dersek, yakalanan şey yakalama eyleminin dışında olandır.
Hikmet = nefsu'l emrde (-de hali, yani mekân) ne halde ise o halde bilmek.

Nefsu'l-emr: bilginin uzayı;
1- Harici nesnelerin bilgisi
2- Vehmi nesnelerin bilgisi
3- Zihni nesnelerin bilgisi
buna hakiki bilgi deniyor.
Hakikat ile hakiki'yi karıştırmamak gerek!

Hakikat: dış gerçeklik, realite.
Hakiki: dış gerçeklik (harici) + iç gerçeklik (vehmi) + akli gerçeklik (zihni), bu üç gerçekliğin ürettiği ve doğru bilgi veren uzaya ait önermeler. Nefsu'l-emr!
Bir şey ne halde ise o hal üzerine yani olduğu gibi nefsini katmadan bilmek. Tâkat-ı beşeriyye vefa ettikçe; yani insan gücünün oranında. Bu oran bilimden bilime değişir. Astronomide farklı, fizikte farklı, teolojide farkıdır. Peki, tâkat-ı beşeriyyenin sınırı nedir dersek işte bu tartışmalı bir mesele. Biz burada istidlali bilgiyi konuşuyoruz. İstidlali bilginin bittiği yerde istişhadi bilgi başlar. Artık istişhadi bilgide bireysellikler işin içine girmeye başlar. Mistik tecrübe, tasavvufi tecrübe, irfani tecrübe.. Bunlar ayrı bir alandır.

Bir yerde "kavl" varsa o istidlali bilgidir.
Bir yerde "hal" varsa o istişhadi bilgidir.

Bu hikmet tanımına göre ameli olan (eylem) hikmetin bir cüzü değildir. Hâlbuki verilen hikmet tanımı en doğru ve muhakkıkîn tarafından kabul gören görüştür. Ancak bazı hukeme hikmet tanımını genişletip, ameli de buna eklediler.

İlk dönem mutezile hiçbir mücerredi kabul etmez. Çünkü onlar için maddeden âri olan yalnızca Allah'tır. Nefs için insan kalbindeki ince sıvıdır derler. Yani bugün bizim düşündüğümüz gibi bir ruh anlayışı yok. Hâlbuki her ismin ontik bir karşılığı olmak zorunda değildir. Gazâli'den sonra iş değişiyor çünkü mücerred bir ruhu/nefsi düşünerek insanı idrak etmek çok kolay. Özellikle öldükten sonra insanın sürekliliğini sağlamak (ruha ölümsüz bir entite demek) herkesin işine geliyor. Bu görüş Gazâli'den önce ana damarda yoktu. Gazâli bu görüşüne bir ilke koyarak mutezilenin de karşı çıkacağı yerleri engellemek için akıllılık ediyor. "aynı cinsin altına düşen kavramların aynı niteliklerden pay alması zorunlu değildir" diyor. Yoksa kelamcılar diyeceklerdi ki; tanrı mücerred, nefs mücerred. Nefs tanrının bir parçası mı? Yoksa tanrı mı? Nedir nefs? Gazzâli koyduğu bu ilke ile bunun önüne geçiyor. Gazzâli'ye kadar böyle bir ilke konulamamasının sebebi Yunan felsefesinin etkisi. Gazzâli Yunan felsefesini fazla takmadığı için böyle bir adım atabiliyor. Artık bu kitap yazılırken; nefs: cevher, mücerred, bireysel, kulli değil, kozmik değil, tümel değil. İnsanın bütün kognitif fonksiyonlarını taşıyan, mudebbirul beden (bedeni tedbir eden, yöneten, yönlendiren enerji.)

Tanıma geri dönelim;
"hikmet nefs-i insâniyye'de ilm ü amelin husûlü ve nefs-i insâniyye bu iki cihetten kemâl-i mu'teddun bih olan mertebeye vusûlüdür."

Yani: insan nefsi var ve bu nefs hem bilgi/ilim hem de amel/eylemi birlikte icra ediyor. Ve ilm ü ameli birlikte icra ederek kemale erdiriyor. Bilmekten maksad: insandaki ilmi ve ameli kuvveleri harekete geçirmek ve açılımını son sınırına taşıyıp kemale erdirmek.

Tûsi, Ahlâk-ı Nâsırî'de şöyle diyor: "Hikmet eşyâyı lâyıkı ne ise öyle bilmek, ef'âli lâyık nice ise öyle kılmaktır." Dolayısı ile hikmet sadece bilmek değildir, bilmek ve ona göre eylemektir. Yani sadece akademik felsefe değil. Bu zaten filosofya'nın tercümesidir. Filosofya Yunan' lar da belirli bir tarz bilgiyi/epistemeyi elde etmek ve bu epistemeye göre eylemektir. Bu yüzden arapçada da amel (ع م ل) ve ilim (ع ل م) aynı kökten gelir, sadece yerleri farklıdır. Öncelik ilimde de değil, amelde de değildir, birliktedirler. İkiz kardeş olarak kabul edilirler.

Şimdi bu tanımlardan ve ihtilaftan sonra geri dönelim ve hikmete dair yeni bir taksim yapalım. Aslında Kınalızade kafamızı karıştırmak için bizimle buraya kadar oynadı. Bu pedagojik bir tekniktir. Esas yapmak istediği şimdi verecekleridir ama öncesinde diyor ki; metinlerde şöyle görürsün, böyle ihtilaflar olur vs. Hâlbuki bizim gördüğümüz yok, bunlar zaten tartıma konuları fakat bizi genel çerçeveden haberdar etmek için, kafaları karıştırmak için böyle bir yol izliyor.

Hikmetin tarifinde en önemli kavram **mevcûdât-ı hâriciye** (harici var olan). Biz şeylere, eşyalara mevcûdât-ı hâriciye dediğimizde, isim olarak bunu yüklediğimizde, nefsu'l-emr'de iki kısımdır. Yani hakiki cihetten iki kısımdır (yani diyecek ki bize, yukarıdaki ilk tanım doğru amma mevcûdât-ı hâriciyyeyi iyi anlarsan.)

Birinci hârici var olan, dışsal var olan, dış gerçeklik (mevcûdât-ı hâriciye) ikiye ayrılır:

1- Tabiat

Varlığında, var olmasında, meydana gelmesinde insanın, beşerin kudret ve iradesine dahli yoktur. Misal: eşya, nesne, ağaç, insan,... Bunları biz var kılmıyoruz. İslam düşüncesi radikal gerçekçidir. İster sûfiler olsun, ister kelamcılar olsun ilke şudur;
"evren, evren olmak bakımından insanın iradesinin ve kudretinin dışında vardır." Çünkü Allah'ın mahsulatıdır, vehim diyemezsin.
Fusustaki metinde evren mefumdur diyor. Buradaki idrak cihetinden mefhumdur çünkü insanın kognisyonunda vehim diye bir güç var. Kastedilen idrak cihetinden, yoksa evrenin varlığı mefhumdur demiyor, o zaman tanrının varlığı mefhum olmuş olurdu. İdrak bize bağlı.

2- Hayat

İnsan eyleminden sâdır olan ve bu eylemin cisimleşmiş hali olan vücudu hârici var ki, bunun varlığı bize bağlı. İnsan iradesinin tecessüm etmiş, objeleşmiş halidir. Misal: mimari eserler, devlet, ...
(Hegel – logos – objeleşme)
Dolayısı ile hikmet hem bu tabiatı hem de bu hayatı (olduğu gibi, nefsi katmadan) bilmektir.
Hayat varlık alanı (insan iradesinin cisimleşmiş hali) Aristoteles' ten beri vardır. Fakat bunu İslam düşünce geleneğinde eleştiren Gazzâli ve Râzi'dir. Bu yerleştikten sonra tarih bilimini kurabiliyorlar. Çünkü tarih biliminin nesne alanı hayat nesneleridir. Bunu da vücudu hârici kabul edeceksin ki ordan tarih bilimini üretebilesin. İbn-i Haldûn Mukaddimesinde bunu uzun uzun anlatıyor. Başka türlü olamazdı. Ontolojisi olmayan bir epistemoloji olmaz.

Tabiat ve hayatın tek farkı var: Tabiatta (causality) nedensellik var, hayatta da (causality) nedensellik var ancak tabiattaki (cause) neden, hayattaki (reason) gerekçe.

Biz tabiatta nedenleri takip ederiz çünkü tertip ve sıra düzeni vardır. Hayatta da yaptığımıza ilişkin bi gerekçe (reason) vardır. O gerekçe eylemimize bir düzen kazandırır. Fizik-kimya yaparken (cause) neden buluruz. Cause geçmişe nispetledir. Yani bir olay var ve bunun nedeni için geçmişe döneriz.

Tarihte ise (reason) gerekçe vardır. –niçin bunu yaptı? –şundan dolayı.
Eğer mevcûdât-ı hâriciye iki kısma ayrılıyorsa, hikmet de ikiye ayrılacak:

1- mevcûdât-ı hâriciyeyi tâbîiyye

2- mevcûdât-ı hâriciyeyi târihiyye
İhsan Hoca'nın isimlendirmesi.

Hikmet-i Ameliyye ve Nazariyye (sy:42)

Hikmetin birinci bölümü, bizim irademizin ve gücümüzün dahli olmadığı mevcûdât-ı hâriciyyeden (tabiattan) bahseder. Buna **nazari hikmet (hikmat-i nazariyye)** derler. Çünkü onun bilgisinin elde edilmesi "**bahs**" ve "**nazar**"a bağlıdır.

Hikmetin ikinci bölümü, bizim irademizin ve gücümüzün katıldığı, bizim irademiz ve gücümüz olmazsa onların vücudunun olmadığından bahseder. Ona **ameli hikmet (hikmet-i ameliyye)** derler. Amelin/eylemin keyfiyetinden, niteliklerinden bahsettiği için **amel**e nispet ederler.

Nazar:
-ilk anlamı ayin. Politeist dinlerdeki rahipler ayin yaparken bir güzergah takip ederler. Belirli harmonik ve ritmik bir şeydir. Buna nazar denir.
-İkinci anlamı, bu yolu, ritmik yapıyı, rahibi izlemek de nazardır. Çünkü izlerken katarsis yapıyorsun, pay alıyorsun.
-Yunan felsefesinde olimpiyat standında sporcuların yaptıklarını seyircinin izlemesi de nazardır.
-Aklın iş yaparken nesnesini izlemesi de nazardır.
theater – bakış – aristotelesdeki teoria/nazar; aklın nesnesini takip etmesi.
İslam dünyasına gelince bunun 3 anlamı var:

1- aklın bilinen ile bilinmeyen arasındaki hareketi. Akıl bilinenden hareket ederek bilinmeyeni elde eden bir kuvvedir. Ama burada yön yok, gidip geliyor.
2- Aklın bilinenden bilinmeyene belli bir güzergah içinde gitmesine nazar denir.
3- Üç katmanı olan bir anlam. Bizim literatürümüzde esas nazar budur.
- Akıl bir soru/sorunla karşılaştığında akla geri döner. (1. Hareket)
- Bilinenlerin soruya/soruna göre uygun olanlarını tespit etmek (2. Hareket)
- Soruyla/soruna alakalı bilinenleri sorunun cevabını verecek şekilde tertip etmek (3. Hareket)

Aslında aklın formel çalışma biçimi bir tür istidlal teorisini anlatır. Bu üç hareketten oluşan nazar tanımı bir tür kıyas teorisi, bir tür istidlal teorisidir. Bir de bütün bunları yaparken aklın kendini kontrol etmesi var (formel locig) buna aklın kendini mutâlası ve muzakeresi denir.

Bahs:
Nazarın bir mutemmimidir. Bulduğumuz bilinenlere uygun yüklemleri yükleme işidir. Yani uygun nispetler kurmaktır. Misal: hastalık 260°dir, denildiğinde hastalık ile 260° arasındaki nispet doğru değildir. Burada bahs hatası var çünkü bu mevzu (taşıyan) bu yüklemi taşımaz.

Klasik mantık, araştırma mantığı ya da keşf mantığı değildir. Klasik mantık temellendirme mantığıdır. Klasik mantıktan fizik yapılmaz, elde edilen fizik bilgisi sağın hale getirilir. Misal: İbn-i Heysem kitabını yazarken mantıktan hareket ederek onu yazmıyor. Deney yapıyor,

gözlem ve hesap yapıyor. Elde ettiklerini yazarken o bilginin birbirinden çıkış süreçlerini göstermek için, daha dakik hale getirmek için kitabını kıyas teorisine göre yazıyor.

Aklın 2 fonksiyonu var:
1- Tefekkür: yukarı doğrudur. Fikir var. Nazar!
2- Tedebbür: aşağı doğrudur. Nefis var, nefsin fonksiyonlarını tedebbür eder, yönetir. Buna tedbir diyoruz. Amel (uygulama anlamında değil) var.

Tedbir ve fikir zât bakımından aynı, itibar bakımından ayrıdırlar. Yani itibarı farklı olmak şartı ile tedbir de bir fikirdir.

Tedbir – garazı, sonucu dikkate alarak düşünmektir.
Fikir – amaçsız, garazsız düşünmektir.
Misal: kış zor geçecek konserve yapalım demek fikir olsa da garaz, amaç olduğundan tedbirdir. Ama fizikte lazım olur diye fikirde bir amaçla matematik yapılmaz. Yani harici bir amaç yok.
Sâlih – sulh kelimesinden gelir.
Hangi eylem sâlihtir, hangi eylem makbuldür ki bunu tahsil edersek, elde edersek insan nefsi önce kemâle erer/olgunlaşır sonra da hakîki sâdete erer?
Ve hangi eylem bozuk ve eleştirilmiştir ki o eylemle katıp katışmak, nitelendirilmek insan zâtını eksiltir, ahiretteki durumunu şekavete götürür?
(Anlatımın usulu; nazarî anlatımdan, değer dünyasına geçip ayetlerden alıntı yaptı.
Felsefî, irfani ve fıkhî bir zemin oluşturuyor.)
Ahlak ilmini bilmek ahlaklı olmak demek değildir. Fiillerini güzelleştireceksin (tahsîn-i ef'al) ve amellerini olgunlaştıracaksın (tekmîl-i amel). Yani ahlak ilmi her ne kadar nazari hikmetin bir alt dalıysa da burada kasıt sadece mücerred bilmek değildir. Matematiği sadece mücerred bilebilirsin ancak ahlak sadece mücerred bilinecek değildir, eylenir.

***

Ders Notları için Sayın Naile Doğan Hajjar'a teşekkür ederim.

****

İHSAN FAZLIOĞLU İLE AHLÂK-I ALÂ'Î OKUMALARI DERS NOTLARI-V

"Hikmet-i ameliyye" aslında hayatı kastediyor. Ahlak, iktisat ve siyaseti kastediyor. Bunu biz sadece mücerred ilim için öğrenmeyiz yani eyleme taalluk etmesi lazım diyor. Matematik öğrenirsin ama hiç matematik yapmasan da olur, onu bilirsin ama ahlakı öğrenince onu yapmadan ahlaklı olamazsın. Niçin? Belki tersine, tahsini efal eylemleri güzelleştirmek ve tekmili âmal fiilleri daha mükemmel hale getirmektir. Öyleyse kısaca; ameli hikmet sadece nazari, teorik olarak bilmek değil aynı zamanda onu eyleme yansıtmaktır. Şöyle ki, elde ettiğin ilim herhangi bir amel meyvesi vermezse bu bizim incelediğimiz konunun dışında olur. Nazari ilimlerin tersine ameli ilimlerde eğer senin bilgin amele, eyleme bitişik değilse amel-i ilmin konusuna girmez. Yani ahlak ilmini bilmek ahlaki bir eylem değildir. Siyaset ilmini bilmek siyasi bir eylem değildir. Bütün siyasetnameleri okudum artık çok büyük bir siyasetçiyim diyemezsin.

Birincisinin yani nazari ilimlerin faidesi, gayesi mücerred ilmi mevcudat (mücerred burada sadece anlamında) yani var olanların bilgisi (fizik var olan -vücudu/mevcudu harici-, mevcudu zihni, mevcudu vehmi) ve mahiyetlerin hakikatlerinin bilgisi (klasik gelenekte bilmek mahiyetleri bilmekti. Özleri bilmekti. Marifet tekillik. Marifet yerine ilim demiyor burada. İlim külliyatı bilmek, marifet cüziyyatı bilmek. Ariflere göre marifet önce gelir, ilim hikayedir. Filozoflara göre de ilim önce gelir, marifet ikincildir.) cins ve fasılı bir araya getirince mahiyeti elde edersin. Yani bir nesnenin mensub olduğu cinsi -mabihil iştirak- ve o cinsten onu ayrı kılan türünü veren özelliğini tespit ettiğinde -mabihil imtiyaz- ve mabihil iştirak + mabihil imtiyaz = mahiyet. Mahiyet mürekkeptir. Mesela bütün kelam kitaplarında yazar: "Allah basittir" yani mürekkep değildir yani mabihil iştirak ve mabihil imtiyaz tanrıda söz konusu değildir. Bazen hakikatle mahiyet aynıdır çünkü bir şeyin mahiyeti hem hakikatidir. Üstat niye böyle yaptı? "Marifeti hakaiki mahiyet" Buradaki hakaiki gerçeklenme olarak düşünebiliriz.

Çünkü her mahiyetin gerçekliği yoktur. Anka kuşu bir mahiyettir ancak gerçekliği yoktur. Mahiyet bu sistemde zihni, hakikat dışarıda-harici, dolayısıyla biz her mahiyetin

hakikatini bilerek bilim yapmayız. Bazı mahiyetler masal üretir, sanat üretir. Farazidir yani. Ama biz nazari hikmeti tartışıyorduk burada dolayısıyla nazari hikmet: 1-ilimi mevcudat, 2-marifeti hakaiyi mahiyet ile ilgilenmesi lazım. Yoksa anka kuşu gibi farazi nesnelerle ilgilenmek nazari bir eylem değildir. Onu ayırmak için bunu söylüyor, her mahiyetin hakikati yoktur yani. Eğer var olanları bilirsek ve mahiyetlerinin hakikatlerinin bilgisini elde edersek dünyada kemal (tanrının bize verdiği potansiyeli açığa çıkarıp son sınırına kadar getirmektir) mertebesine ereriz. İnsan-ı kâmil esas itibariyle: özü akıl olan insanın aklını son sınırına kadar kullanması demektir. Niçin insanı kâmil eşittir tanrıdır? (Varlığın ilkesi olmak bakımından en yetkin olduğu için. Bir şeyin ilkesi olmak, o özelliği en mükemmel formda temsil etmektir. Tanrı varlığın ilkesidir demek; varlık kavramının tanımının en yetkin formu tanrıdır demek.)

Not: biz tanrıyı insan gibi düşünmek zorundayız, başka çaremiz yok. Razi diyor ki biz tanrıyı nasıl tasavvur ederiz? Teşbih ve tenzih ile. Bize ait olumlu bir sıfatı alırız, mesela bilgi, önce bilgiyi tafdil kalıbına sokarız ve deriz ki tanrı en bilgilidir. Sonra da tenzih ederiz ve deriz ki ama bizim bildiğimiz gibi değil. Teşbih yukardan aşağıya, tenzih aşağıdan yukarıya. İdrak aşağı indirmek yakalamak demek. Tanrıyı ben idrak ederken de tanrıyı aşağı çekiyorum ve sonra diyorum ki sümme hâşâ beşerî olarak değil. Bu anlayış başka bir dinde yok ve tevhid budur zaten.

Eğer var olanları bilirsek ve mahiyetlerinin hakikatlerinin bilgisini elde edersek dünyada kemal (tanrının bize verdiği potansiyeli açığa çıkarıp son sınırına kadar getirmektir) mertebesine ereriz ve ahirette ise mutlu oluruz. Bu çok iddialı bir cümle. Kemale eren saadete erer mi ermez mi? Yeryüzündeyken ameli ve nazari kuvvetlerini tahakkuk ettirip kemale ermeyen bir insan ahirette saadete erecek mi? Filozoflara göre zinhar ermeyecek.

Düşünen insan nefsi önce bütün mevcudatı hariciyeyi (tüm dış varlıkları, evreni) ve eşyaların mahiyetini (zahirini ve batınını) doğru yöntemlerle ve apaçık delillerle bileceksin, eşyaya yani bildiğin şey her ne ise o şeye mutabık tasavvur formların olacak ve kesin yargılarla idrak sahifesinde bunlar bulunacak. Aynı zamanda her şeyi yok iken yaratan kemal sıfatlarını ve cemal sıfatlarını ve mukaddes eylemlerini ve tenzih ettiğimiz tanrı hakkındaki yargılarımızı bilecek. (Mutabakat ve mistak en önemli iki kavramdır klasik gelenekte. Mutabakat: kafandaki tasavvur ile nesnesi arasında tıpkılık, Mistak: yargının ait olduğu olgu/olaya denk gelmesidir.) ve ukulu mücerrede (melekler olabilir, klasik kozmolojideki akıllar olabilir, mücerred demek maddeye bitişmemiş demek) ve temiz nefisler (yine felekler/nefisler olabilir klasik kozmolojide, melekler olabilir.) yani buraya kadar önce eşyayı bildik sonra tanrıyı bildik sonra ukul ve nefisleri bildik şimdi geldik astronomiye. Çok yönlü felekler, sabit küreler, büyük ve küçük felekler, dönen gezegenler ve dönmeyen (yani sabit yani yıldızlar) ve esir maddesi ve dört unsur(ateş-hava-su-toprak), 3 doğum (madenler, nebatlar, hayvanlar) ve insanı bileceksin o da sana saadeti sağlayacak.

İnsan ki, bütün bu evrende ne kadar farklı kuvvet varsa kendinde topluyor ve nefsi mücerredi var yani aklı, maddi bir cesedi var, yani ara bir formdur. Hem maddeyi hem manayı bir arada toplayan bir camii yani toplayıcıdır.

Demek ki karşımızda bir tanrı ve evren var, biz tanrı ve evreni bileceğiz. Evrende bir tertip, nizam (düzen) var. Bunları gelişigüzel bilmeyeceksin bu tertip ve nizam üzerine, idrak aynasına tab olunmuş ve çizilmiş, cevheri nefsi mücerred (akıl) bu gerçek, kesin resimlerle birleşecek külli bir varlık haline geleceksin. Yani hakikati idrak etmiş olacaksın. Ve sanki

âlemler senmişsin gibi olacak. Böyle olunca kesin kemalin zirvesine dünyada ulaşıyorsun, ahirette de gerçek bir saadete
Evren, tanrı ve kendin hakkında doğru bilgi (itikat)

(Bilgi bir tür itikattır. Arapçada akıl ile akd -itikat- aynı şeydir.)

Mesela bana dediniz ki hocam bu saati açıklar mısın? Bunu açıklayabilmem için mekaniğe gitmem lazım, fiziğe gitmem lazım. Şu saati açıklayabilmek için o saati mümkün kılan diğer gerçeklik kürelere gitmem lazım. Böyle bir idrak özelliği var. Hiçbir şeyi o şeyin içinde kalarak açıklayamazsın. Bilimsel teorilerde de bu böyledir. Gödel'in tamamlanamazlık (eksiklik) teoremi: hiçbir teori kendi içinde tam tutarlı değildir.

Şimdi evreni yani içinde bulunduğumuz gerçekliği açıklayacağız. Ne diyor platon: içinde yaşadığımız gerçekliği açıklayabilmek için o gerçekliği dışardan kuşatan başka bir gerçekliğe ihtiyacımız var. İdeler dediği bu. Aristoteles diyor ki: gerçekliği içerden kuşatan başka bir gerçekliğe gitmem lazım. Özsel yapılar.

Buradaki yapı ise bu ikisinin sentezidir: içsel gerçeklik gelecek dışsal gerçeklikle mutabakat sağlayacak. Bu Farabi ve İbni Sina'nın dehası. Farabi ile metafizik ve fizik birbirine yediriliyor. Yani ekran ile yazılımın paralel çalıştığını ilk defa Farabi iddia ediyor (maddi güneş yanında manevi güneş gibi). İbni Sina da bunu sofistike bir hale getiriyor.

Sistem bunu çözmeye çalışıyor. Burada çözüm öyle basit bir çözüm değil. Kesin bilgi. Hayatımızı kendisine göre idame ettirdiğimiz yaşadığımız bilgiyi keselim. Onun için ne diyor: itikadi cazım. Yani cezmi, keskin inanç, yakin, apaçık. Buna varmadın mı sofizme düşersin, o bilgiye göre yaşayamazsın. Dertleri bu.

Bedeninden kurtulup madde ötesine, maddeden ari olan (şimdi bile derdimiz bu. Maddenin arkasındaki gerçekliği tespit etmeye çalışmıyor muyuz? Bütün bunlar dönüp dolaşıp bu insan nedir) insan cevherinde olan muteber kemal ki bu da sahih ve sabit bilgileri (kozmik ve ontolojik bilgi) idrak ettin, öyle bir sevinç öyle bir sürur.. Onu vasfetmeye çalışan vasfına yetişemez ve onu açıklamaya çalışan arif onu seyretmekte aciz olur. Bu Allah'ın bir lütfudur ve onu dilediğine verir (ayet). Bu durum akıl lezzetidir ki hukema akıl lezzetinin varlığını ispat etmiştir ve bedenin lezzetinden çok daha yüksek ve yüce, maddeden münezzehtir, biz tanrıdan, tanrısal olandan bir parça taşıyoruz ve bu sayede de akli bir lezzet tadıyoruz ki bu da bizi anlattığı saadete ve kemale erdiriyor.

Burada kastedilen şey esas itibariyle görünüşten, zevahirden hareket ederek arka plan bilgisini elde etmektir (yazılım dediğimiz bu). Bunu elde ettiğin zaman hakikaten evreni görüyorsun. Adam öyle düşünüyor. Peki, böyle midir? Burası zaman ister. Biraz böyledir. (Bu işlere ilk başladığımda bilinmesi gereken ne çok şey var demiştim. Hep kavram kavram.. Bir süre sonra o kavramlar arasındaki ilişkileri tespit ediyorsun ve diyorsun ki o kadar çok kavram yokmuş, onları indirgiyorsun, bir süre sonra da hepsinin aynı kavramın farklı adları olduğunu fark ediyorsun.)

Şimdi dünyada olup bitenleri, bazı kültürleri nasıl öngörüyorlar? O yazılım dediğimiz hadiseyi iyi bildikleri için. Bu adamların dediklerini biz tecrübe etmediğimiz için bize çok afaki geliyor falan.. öyle değil. Gerçekten bilgiyi tasavvurları mefhumlarıyla yargıları da

mistaklarıyla bilirsen bir süre sonra olup biteni öngörüyorsun. Bilgi zaten bir öngörme işidir. Çıkarım böyle. Bu yüzden bildikçe konuşman azalır.

Aksamı hikmeti nazariye ve aksamı hikmeti ameliye

Akıl fonksiyonu itibariyle ikiye ayrılıyor: nazar ve amel. Bu sebeple hikmette nazar ve amel olarak ikiye ayrılıyor.

- Nazari olanlar: metafizik – matematik – fizik

Bütün taksimat nesneye göre yapılır ve ölçü de soyutluk-somutluk ilişkisidir.

- Ameli olanlar: ahlak – iktisat – siyaset

Kişi sayısı ile alakalı. Birey, fert – ahlak. Cemaat, topluluk – iktisat. Cemiyet, toplum – siyaset.

***

Ders Notları için Sayın Naile Hajjar'a teşekkür ederim.

****

İHSAN FAZLIOĞLU İLE AHLÂK-I ALÂ'Î OKUMALARI DERS NOTLARI-VI

[Aksam-ı Hikmet-i Nazariyye] sayfa 43

Hikmet-i mutlakayı nazari ve ameli olarak ikiye taksim ettik. Hikmet-i Nazariye de kendi içinde üçe ayrılır ve her birinin kendine göre bir tanımı vardır. Mevcudat-ı hariciye ki insan iradesinin ve ihtiyarının var olmasında dahli olmayan nesnelerle ilgilidir. Nazari hikmet bunlardan bahseder. Var olmasında insan iradesinin dahli olmayan nesnelerin bilimi. Çağdaş bilim-felsefesini de biz doğa bilimleri ve manevi bilimler olmak üzere ikiye ayırıyoruz. İnsan iradesi ve ihtiyarının var olmasında dahli olmayan nesneler de ontolojik(varlıkça) aynı ağırlıkta değildir. Mesela Tanrı'ya bakıyoruz, vücud-u harici. Ayrıca fizik nesnelerine bakıyorsun ontolojik olarak Tanrı gibi değil ama onun da var olmasında insan iradesinin dışında. Geometrik/matematik nesneler var. Bunların ise insanın iradesine taalluk eden tarafları var etmeyen tarafları var. Kısaca, var olmasında insan iradesinin dahli olmayan nesneler üç kısma ayrıldığı için üç tür nazari ilim var. Klasik gelenek gözle kurulan bir gelenektir. Teleskop, mikroskop gibi aletler yok. Gözle gördükleri nesneleri tasnif ediyorlar. Dolayısıyla klasik gelenekte optik çok önemli bir bilim. Şimdi, denilebilir ki Tanrı'yı çıplak gözle görebiliyorlar mı? Hayır. Fakat klasik gelenekte görme bir aklî bir de hissî'dir. İşaret-i akliye ve işaret-i hissiye olmak üzere ikiye ayrılır. Yani insan içeriden de görür. Aklıyla gördüğünde Tanrı'yı kendisinin yaratmadığını idrak eder. Gayb nesneler, mahsus değil makul nesnelerdir. Gaybe iman demek kayıp olana iman demek değil. Hissi olarak görünmeyene fakat aklî olarak görünene iman etmek demektir. Varlık iki türlü tecelli eder klasik gelenekte. Bir dışarıya/harici, bir de akla. Akla tecelli ettiğinde ortaya çıkan nesne alanına gaip nesneler yani makul nesneler diyoruz. Bu makul nesnelerin idraki işaret-i akliye ya da basar-ı akli ile mümkündür.

Varlığında insan iradesinin dahli olmayan nesnelerin sınıflandırılması insan idrakine göredir. Madem akli ve hissi olarak ayırdık, ona göre tasnifi de insanın onlar ile olan ilişkisine göre yaparız. En soyut olandan en somut olana doğru tasnif yaparız. Tecrit (abstraction) diyoruz biz buna. Tecrit esas itibarıyla maddeden arındırmak demektir. Mücerret genellikle soyut diye tercüme ediyoruz, yani maddeden ârî demek. Akıl, nefis gibi kavramlara da mücerredat deriz.

İlk olarak nesnelerin farklı olduğunu görüyoruz. İkinci olarak insan idrakinin o nesnelerle girdiği ilişkiye bakıyoruz. Buradaki insan iradesi ile nesne arasındaki ilişkinin derecesine tecrit(abstraction) teorisi diyoruz. Bilmek soyutlamaktır, nesneyi makul hale getirmek, akla tercüme etmektir. Bu açıdan baktığımızda üç türlü nesne var: Fizik nesneler, matematik nesneler, metafizik nesneler. Bütün tasnifler buna göre yapılır.

1)Somut- 2) orta soyut- 3)soyut

1)Fizik nesneler, 2)matematik nesneler, 3)metafizik nesneler 1)Ulum-u süfliye, 2)ulum-u mutavassıta, 3)ulum-u aliye
----

1)Ulum-u tabiye; Hariçde de zihinde de maddeden müstağni değilse 2)ulum-u riyaziye; Zihinde maddeden müstağni, hariçde değilse 3)ulum-u ilahiye; Hariç ve zihinde maddeden ârî ise

[İlm-i ilahi] Sayfa 43

Bir nesne hem idrakin içerisinde hem de dışarıda maddeye bitişik değil ise bunu metafizik inceler. (idrakimizin dışında demek iki anlama gelir. Birincisi, fizik anlamda dış. İkincisi, nefsü'l emr anlamında dış) Akıl, adalet, varlık, yokluk, nedensellik gibi insan aklının genel kavramları buraya aittir. Madde bir tür eksikliğin/nakısa kaynağı olarak görülmüştür Babil'den beri. İslam bunu düzeltiyor. Madde Tanrı'nın yaratımı olduğu için pis değil. Biz de madde, madde olması bakımından pis değil, insan ile ilişkisi bakımından pis olabilir. Var olmasında insanın dahli olmayan, hâriçde(dışarıda) ve zihinde maddeden ârî olan nesnelerle uğraşan ilime ilm-i ilahi denir. Madde-i cisim olduğunda mekân ve zaman devreye giriyor. Yani üç boyutluluk, oluş ve bozuluş. Eğer bunlar var ise noksanlık da var demektir. İlm-i ilahi'nin nesneleri ise hem hâricen hem de zihnen bunlardan beridir çünkü oluş-bozuluş yok. Bu (Metafizik) nesneler sürekli(dâyim ü kâyim) var, zamanda değil yani. Dolayısıyla bunlar ilm-i ilahi'nin konusudurlar. Meşşai gelenekte metafizik ve teoloji iç içe girmiştir. Tanrı'yı bir ilke olarak ele aldığın zaman metafizik olur. Yoksa dinin Tanrısı, Hüve olan kişi Tanrı metafiziğin konusu olmaz. Kelamcılar bile ikiye bölüyorlar ilahiyatı**: İlahiyat-ı semi ve ilahiyat-ı akli**. Akli olan bütün insanlığın üzerinde düşünebileceği Tanrı'dır. İlahiyat-ı semi'de akıl regülatiftir, inşai değildir.

(**Mübdi-i Evvel**: İlk yaratıcı, Tanrı. **Ukul u nüfûs-ı mücerrede**: akıllar ve nefisler)

[İlm-i Riyâzî] Sayfa 44

Buradaki nesneler dışarıda(hariçde) muayyen olmayan bir maddeye birleştirilirken, zihnimizde bütün maddeden ârî olarak düşünebildiğimiz nesnelerdir. Mesela daireyi zihinde madde ile birlikte düşünemeyiz. Zihinde bütün geometrik/aritmetik/cebir/matematik nesneleri herhangi bir maddeye bitiştirerek düşünmeyiz. Bunun bir örneği yeryüzünde yaşayan bütün insanların zihni daireyi aynı şekilde düşünüyor. Maddeye bitişik olsa idi aynı şekilde

düşünemezdi. Bu, insan zihninde onun ideal olduğunu gösterir. Ancak hariçte maddeye muhtaçtır. Matematik nesnelerin muayyen bir maddesi yoktur, fizikten bir farkı da buradadır. Bu yüzden hiçbir zaman fasıllarını bulamazsın. Matematik nesneler her zaman tartışma konusu olmuştur. Matematik; Mezopotamya, Yunan, İslam döneminde hep tartışılmış bir nesne alanıdır. 20.yy da bu tartışma Russell, Whitehead, Einstein, Heisenberg vb. düşünürlerle devam etmiştir. Tanrının ilminin matematiksel olduğunu iddia edenler dahi vardır (Molla Lütfi).

Ayrıca Hurufiler mesela Abdurrahman Bistami (ö.1453) evrenin mahiyetini matematik olarak görür. Kısacası matematik nesneler geçmişten bugüne çok tartışmalı bir konudur. Matematik nesneler dışarıda(hariçte) olmasına rağmen nasıl elde edildiği tartışma konusu olmuştur. Temel aritmetik/matematik/geometrik kavramların insan zihni tarafından dışarıdan intizâ ve tecrit edilerek elde edilmiştir. Bu iki yöntem ile insan zihni doğadan matematik nesneleri elde ediyor. Temel geometrik formlar evrende var. Üç boyutluluk zaten mekânın formu. İnsan zihni oradan intiza ediyor, sonra onu tecrit ediyor ve ideal geometrik forma dönüştürüyor. Ondan sonra vehim yetisiyle akıl, dışarıda olmayan geometrik şekiller elde ediyor. Matematik'in kökü Yunancadır: Mathemata. İki anlama gelir. İlk olarak **"orta"** anlamına gelir. İkinci olarak ise **"talim"**, **"eğitim"** anlamına gelir. Arapçaya ikisi de tercüme edilmiştir: **ilmu'l evsat** (ortabilimler) ve **ilmu'l tâlimi**. **İlm-i riyazi** mathemata'nın tercümesi değil esasında. **Riyazi,** spor, pratik demektir. **İlm-i riyazi** meşşailerin oluşturduğu bir kavram. Bu kavramı matematikçiler kabul etmez. Yeni başlayanlar (edva ve mübtedîlere) metafiziğe başlamadan önce matematik ilmini çalışırlardı Matematik nesneler, soyut ve somut nesnelerin arasında olduğundan, Meşşailere göre insan zihnini metafiziğe hazırlayan ara bir güzergâhtır. Bunun için oraya riyazi denmiştir. Felsefi görüşleri matematikçi olanlar **ilm-i riyazi** kelimesini hiç sevmezler. **İlmu'l evsat** kelimesini de kullanmazlar çok fazla. **İlmu'l talimi**'yi kullanırlar genellikle. Matematik nesneler harici nesnelerdir Kınalızade'ye göre. Taşköprülüzade'nin Miftahu's-saâde'sinde tüm matematik bilimler haricidir. Bu çok orijinal bir görüştür. Bunun nedeni 1250'den sonraki matematik bilimlerine verilen değerle alakalıdır. Kınalızade de böyle düşünür. Özetleyelim: Matematik nesneler haricidir. Fakat hariçde gayri muayyen bir maddeye bitişirler. Zihinde maddeden ârîdirler. İlm-i riyazi derler çünkü metafiziğe geçmeden önce tahsil ettirilir. İlm-i evsat derler soyutluk açısından orta derecededir.

Şimdi geldi bunun bilgi değerlerine. Matematik nesnelere ilişkin bilgi yakinidir(kesindir), delilleri katîdir şek ve şüphe barındırmazlar. Maddeye bitişik olmadıklarından, saf vehim kategorisi içinde ele alındıklarından dolayı o nesnelere ilişkin bilgi kesinlik, katîlik ifade eder. Değişim yok çünkü. Matematik nesneler hareketin konusu değildir, dolayısıyla zamana tâbi değildir. Saf mekândırlar. Zamanı mekâna kattığınız zaman modern bilim elde edilir. Bizim gelenekte matematik hareketsiz uzayın bilimidir. Onun için vektörel geometri, analitik geometri, integral, kalkülüs yoktur. Bunun tek istisnası Arşimet çizgisidir. Bizde ise İbn Heysem. Hareket kavramını matematiğe katıyor. Logical integrali keşfediyor. Fakat Ömer Hayyam gibi bir dahi bile ahmak diyor İbn Heysem'e. Ömer Hayyam hareketi hareketsiz olana katarak matematik ilmini zayıflattığını söylüyor İbn Heysem için. Modern bilim ne diye özetleyecek olsak öklidyen uzayı harekete gömme işlemidir. O zaman hemen vektörel, analitik geometriyi kurarsın(Descartes). Differensiyel integrali kurarsın(Leibniz, Kepler,

Newton). Fakat burada matematik fizikselleştirildiği için artık kesinlik bekleyemezsin. İbn Heysem bunu yaparken mekân kavramını fizikten kurtarıyor. Tarihte ilk defa mekânı fizikle özdeşleştirmeyen, geometrik mekân kavramını ortaya koyan isimdir İbn Heysem. Bu işlere yeni başlayanların doğası kesin olanı almak ister, metafizikte ve fizikte dahi kesinlik isteriz, zanna kâni olmayız. Yalnız bir yerde madde var ise kesinlik aramak mümkün değildir. **İlm-i evsat** ise dışarıda (haricde) maddeye muhtaç iken, zihinde maddeden müstağnidir. Bu (**ilm-i riyazi**) ilim 4'e ayrılır:

Astronomi (hey'et), geometri(hendese), hisab ve mûsikî. Bugün astronomi doğa bilimidir. Mûsikînin de bugün matematikle alakası yoktur. Astoronominin (Hey'et'in) nesneleri ay üstü dünya olduğu ve klasik kozmolojide ay üstü dünya maddeden ârî olduğuna inandıkları için burayı matematik incelerdi. Ay üstü dünya maddeden ârî olduğu için oluş-bozuluş'un ve değişimin olmadığına inanırlardı. Klasik gelenekte Babillerden beri ilk gelen matematik ilmi astronomidir. Müzik esas itibarıyla gezegenlerin sesinden kurulur, yani ilahi olarak kabul edilir. Optik de matematikseldir çünkü ışık ay üstü dünyadan geliyor.

İntiza: Ayıklamak (extraction)   **Tecrid:** Abstraction

[İlm-i Tabî'i]

Zihinde ve dışarıda (hâriçde) maddeye muhtaç olandır. (fizik nesnelerinin var olmasında yine insan iradesinin bir dahli yok. Zihinde ve dışarıda maddeye muhtaçtır fakat bu madde muayyen bir maddedir. Evrendeki her nesnenin muayyen bir maddesi vardır. Bu muayyen madde bizim formumuzdur, suretimizdir.) Bu ilme ilm-i tabî'î veya ilm-i esfel denir.(Niçin ilm-i tabî'î denir? Tabiat kelimesi yani füsis Yunancada, evrende/maddede içkin olan bir güç/enerji olarak kabul ediliyor. Yani hareketin ve sükûnetin ilkesi. Madde hareket ettiğinde füsis hareket ettiriyor onu. Madde sükün ettiğinde ise füsis sükûna ermiş

olduğundan oluyor bu. Modern dönemin tam tersidir bu açıdan. Klasik gelenekte esas olan sükûnettir, hareket arizidir. Evrendeki hareket her nesnenin doğal yerine girme eylemidir. Modern dönemde ise esas olan harekettir, sükûnet arizidir. Nesneler bir engel olmadığı müddetçe hareket etmeye devam ederler modern anlayışta. Burada, sükûnet ancak hareketin durdurulması ile mümkündür.

İlk dönem kelam metinlerini açtığınız zaman (mutezile ya da eş'ârî) muhakkak bir bölüm vardır: "fizikçilere reddiye". Buradaki tabiatçıları fizikçiler diye tercüme ediyorlar. Hâlbuki fizikçilerle alakası yok. Evrende özsel gücü kabul etmekle alakalı bir şey, kelamcılar buna karşı çıkıyorlar. Çünkü özsel gücü kabul etmek demek Tanrının müdahalesine kapalı bir güç kabul etmek demektir: intellect mesela. Kelamcılar evrende Tanrıdan başka fail tanımadıkları için buna karşı çıkmışlardır. Kelamcılarda doğa anlayışı olmadığından doğa felsefesi yerine kelamcıların fiziksel dünyası tabirini kullanabiliriz. Ama bu onların doğa felsefesi yaptığı anlamına gelmiyor. Doğa felsefesi Meşşailerin yaptığı felsefeye diyebiliriz. Zihin ve hâricde muayyen bir maddeye muhtaç olduğu için İlm-i esfel denmiştir. Klasik gelenekte, kozmolojide iki yön fizikseldir. Günümüzde bütün yönlerin rölatif olduğunu kabul ediyoruz,

evrende yön yok. Klasik gelenekte hiyerarşik bir evren anlayışı olduğu için ve sudur teorisi gereği aşağısı ve yukarısı sabit iki yöndür. Dünya da bu evrenin en altında bulunan bir şey demektir. Dünya aşağıda olan demektir fakat bu değer yargısı ifade etmez, fiziksel bir şeydir. Esfel de bu demektir. Aslında esfel somut demektir. Ulum-u sufliye'yi bu açıdan baktığımızda somut ilimler diye çevirmek doğru olur. Klasik gelenekte dünya sabit, evrenin merkezinde ve fiziksel olarak en aşağıdadır. Atlas feleği ise en yukarıdadır.

[Aksâm-ı Hikmet-i Ameliyye] Sayfa 44

Ameli hikmet de üçe ayrılır. Üç türlü amel var: Ferdin ameli (**ilm-i ahlâk**) , topluluğun/cemaatin ameli (**ilm-i tedbîrü'l menzil**) , toplumun/cemiyetin ameli **(ilm-i tedbîrü'l-medîne)** Ameli hikmetin nesnesi eylemin kendisidir. Bu kitabın asıl konusu da ameli hikmettir.

[İlm-i Ahlâk] Sayfa 44-45

İlm-i ahlâk dediğimiz şey çok cüzi bir nesne alanına taalluk ediyor: kişinin eylemi. Tek bir insandan sadır olan ameldir, başkaları dikkate alınmaz burada. Bu ilimde kişinin huyunun nasıl bir şekilde iyi olabileceği ve ne şekilde çirkinlikten uzak durulması gerektiğinden bahsedilir. Burada kendi cinsiyle olan irtibatı dikkate alınmaz. Yani kişinin ahlakı olur toplumun olmaz klasik gelenekte. Bir insan tek başına kalsa da huyundan dolayı sakin veya sinirli vb. olabilir.

[İlm-i Tedbîrü'l Menzil] Sayfa 45

Aslında iktisat/ekonomi anlamına gelir. Bu kısım büyük ölçekli aile ile ilgilidir. Burada atomik aileden bahsedilmiyor tabî olarak. Klasik gelenekte hep birlikte yaşanıldığı için büyük ölçekli ailelerden bahsediliyor. Ehl-i beyt dediğimiz çoluk çocuklardan oluşan, hizmetçilerden oluşan kişiler ne şekilde birbirlerine karşı muamele edecekler, kısacası ne tür bir ilişki kuracaklarına dair meseleler ele alınır. Mühim bir meseledir çünkü yaşama kavramının düzenin sebebidir bu ilim. Aksi takdirde ev hayatında düzensizlik olur. Evdeki düzeni /tertibi sağlamak için ne tür bir ilişki kurulacağına dair olan ilme ilm-i tedbîrü'l menzil denir. Bu büyük oranda menfaate dayanır. İlm-i tedbîrü'l menzil'de esas olan topluluktur ve burada menfaat esastır. Ahlâkta ise fert esas olduğundan fazilet amaçlanır. İlm-i tedbîrü'l-medîne'de ise esas olan şehir/toplumdur ve burada da maslahat amaçlanır. Maslahat yani ilm-i tedbîrü'l menzil'in amaçladığı menfaatler arasında bir ortaklık arayışıdır. Böylece toplumda bir sulh oluşmuş olur.

[İlm-i Tedbîrü'l-Medine] Sayfa 45-46

Burada geçen Medine kelimesi basit anlamda bir şehir manasına gelmiyor. Şehirlerden kurulu büyük bir imparatorluğu/ülkeyi dikkate almak gerekir. Buraya dek anlatılan meseleler

çoğunluğun kabul ettiği şeylerdir. Nasireddin Tusi ise farklı bir şey söylüyor: "İnsan türünün amellerinin maslahatı ve fiillerinin güzelliği toplum hayatının düzeni ve belli bir istikameti olması için şarttır. Bunu sağlamak için bir kökü (mebde) olması gerekir. Bu ya tab'dır(füsis) ya da vaz'dır (Nomos). Fiiller ya doğamızdan gelir ya da ortaya koyulmuş bir düzeleme ile gerçekleşir. Tusi diyor ki toplum hayatı belirli bir düzen ister. Bu düzen içinde fiillerimize ve eylemlerimize bakmak gerekir. İki ölçüt var diyor: ilki doğa, ikincisi ise kanun. İlk kısım yani doğadan kaynaklananları ayrıntılı olarak anlatan filozoflardır. Aslında burada klasik ahlâkın fiziğin bir devamı olduğunu görüyoruz. Bu(doğadan kaynaklanan) zamanla, mekânla, dinle, milletlerin değişmesiyle değişmez. Bu anlatılan ameli hikmettir. İkinci kısım ise vaz'dan kaynaklanandır, bunun üzerine muhakkak bir grup ittifak eder ki buna gelenek, görenek derler.Bu ya ilahi teyidi olan erdemli bir insanın –ki O Nebi'dir- ya da veli ve imam gibilerin vaz'ı ile olur. Bu kısma ilahi kanunlar derler.Namus kelimesi için iki tane rivayet var. Biri Yunanca Nomoi'den geldiğini söylerler. Bir de Nemese kelimesinden geldiğini söylerler. Nemese derinden gelen gizli ses demek. İlahi yasalar da ameli hikmet gibi iç sınıftır. İlki her şahısta o kişiye has olandır ki buna "ahkâm-ı ibâdât" derler. İkincisi ise nikah ve karşılıklı ilişkilerin olduğu bir grup ile alakalıdır. Üçüncüsü, bütün ülkeye ve kullara aittir ve buna hudud-u siyaset derler. Bunun toplamına ehl-i şer fıkıh diye adlandırır.
Tüm bunların kökü vâz'ın vaz'ıdır. Bu zamanla, mekânla, toplumla değişir. Bu bap hikmetin konusu değildir (fıkhın konusudur). Filozof aklına baktığı ve külli konularla uğraştığı için toplumun, zamanın, mekânın değişmesiyle ortaya çıkan değişiklikleri dikkate almaz. Ama genel açıdan bakıldığında bu da ameli hikmetdir."

Kınalızade, Nasireddin Tusi'nin görüşlerini desteklediğini belirtiyor. Şer'i kanunlar sürekli değişir. Verdiği örnek de tartışmalı bir konu olan Hz. Adem'in şeriatında kardeşler arasındaki evliliğin caiz olmasıdır. Böylece hikmetin hem ameli hem de nazari kısmını görmüş olduk.

***

Ders notları için Sayın Murat Fatih Yazıcı'ya teşekkür ederim.

***

İHSAN FAZLIOĞLU İLE AHLÂK-I ALÂ'Î OKUMALARI DERS NOTLARI-VII

Bahs-i Sâni
Hikmet-i Ameliyyenin Fayide-i Müterettibe ve Gâyet-i Müte'ahhiresi (ameli hikmeti bilmenin doğurduğu faide nedir, ikincisi gayesi nedir ?)

Gaye genelde aklen evvel amelen ahirdir. Mesela İstanbul'a gitmek için yola çıkarız, zihnimizde önce gitmeyi düşünür/ister sonra bilet alırız. Önce bilet alayım, günü belirleyim ondan sonra İstanbul'a giderim demeyiz. Gaye her zaman evveldir ama eylemde ahirdir; sondadır yani. Biz neticede ameli hikmeti tahsil ettiğimizde nihayetinde bir şeye vasıl oluyoruz.

İşaret sabık oldu ki bir emr-i ihtiyârîye şürû' etmek hakkında "bizim kendi ihtiyarımızla seçtiğimiz her hangi bir konuya başlamak" **Eğer ki "fa'idetun ma"ya i'tikâd kâfi vü temamdır,** belli bir faideyi muayyen bir faideye ya da herhangi bir faiedeyi konuşuyoruz, bu ilmi tahsil ederken şu faideyi elde edeceğim diye bir amacın olacak ki o ilme başlayasın, yoksa amacının bilmeden bir ilimle meşgul olmak abesle iştigalden başka bir şey olmaz. **ammâ "fa'ide-i nefs-i emriyye-i mu'teddün bihâ"sına i'tikâd etmek mûcib-i neşat u ikdâm ve müfîd-i kemâl-i ihtimamdır.**

"Faiedtün maya itikat" genel faidedir. Birde "**fa'ide-i nefs-i emriyye-i"** vardır. Nefs-i emr kavramını anlamak için şöyle bir benzetmeyle açıklayalım. Bir geometri kitabını satır satır okuyabilirsiniz, kapattığınızda onu bilmiş olmayız çünkü okuduğumuz satırların zihnimizde ameli husule gelmemiştir. Burada amel; zihinde kendiniz tarafından yeniden inşadır. Yani o geometri metninde yazılan konuların zihinde oluşturulması yoluyla özümsenmesidir. Amel lafzı genelde tatbik olarak bilinir hâlbuki amel pratik alanın değil zihnin alanındadır. Cebir çalışıyorsan cebir denklemlerini zihninde yeniden üretmedir amel. Şu anda nefs-i emr sadece

lafız olarak var zihninizde. Mefhumunu bilmiyorsunuz çünkü amel etmedik zihnimizde. *"Basitçe doğru tasavvur ve yargılarımızın uzayına nefs-i emr diyoruz."* İster bu tasavvur ve yargılar harici olsun; yani idrakin dışındaki evrende 'mahsus evrende' ,bu ağaç olabilir maden olabilir gökyüzü olabilir, çeşitli tasavvurlarımız var çeşitli yargılarımız var. Aynı şekilde mahsus evrendeki yargılarımızın haricinde zihnimizin de çok çeşitli tasavvurları, yargıları var. Zihni yargıların sınırı yoktur. Anka kuşu da bir tasavvurdur, 2x2=5 yanlış olmasına rağmen tasavvur ve yargıdır. Zihnimizdeki doğrular ile dış dünyadaki doğruları bir araya getirdiğimizde ortaya çıkan tasavvur ve yargı uzayına nefsül emr diyoruz. Metinde nefs-i emr gördüğünüzde ondan anlayacağınız doğru olan şeyleri dikkate alıyor olmasıdır. Çünkü insan yanlış bir sürü şey üretir, bilimde felsefede düşüncede. **Amma faideyi nefsi emriyyeyi muhtemeddin bihâ"sına** çünkü biz ancak neye itimat ederiz doğruya itimat ederiz.

İ'tikât etmek mûcib-i neşât u ikdâm ve müfid-i kemâl-i ihtimamdır. Bizim esas amacımız o değil mi? Bizim kemâlimiz doğru ile olur yanlış ile kemâl olmaz. **Ve fâide-i hikmet-i ameliyeye eğerçi zımni kelam-ı sabıkta işâret-i muharrik ve remzi şâyık îrâd olundu** şu ana kadar anlattıklarımızda biz hikmeti ameliyyenin faidesi ve gayesi üzerine konuştuk **amma mezid-i teşvik-i tâlib** öğrenciyi daha fazla teşvik etmek ve **tergib-i ragıb için tafsil-i ibaret ve tekrir-i telvih ü işaret olunmak bâ'id ü bedî değildir.** Hikmeti ameliyenin niye öğrenmemiz gerektiğiyle ilgili bilgiyi kısaca vermiştik ancak ayrıntılı bir şekilde hikmeti ameliyyeyi niye öğrenmemizin faydalarını anlatacağım.

Bütün bu metinler yani klasik dönemde ortaya konulan metinler formelleştirilmiş dil ile yazılmıştır. Formelleştirilmiş dil mantık demektir. Formelleştirilmiş metinler istidlalidir. Bir konuyu birine anlattığınız zaman onun paylaşılabilirliğini istiyorsanız onun kesinlikle ama kesinlikle istidlali olması lazım. İstidlali olabilmesi için mantıklı olması lazım, mantıklı olması için formelleştirilmiş bir dil üzerinden konuşman lazım yani kavramlarla konuşman lazım. Bu metinler istidlali olduğu için sıkıcı ve takibi zordur. Formelleştirilmiş dil (klasik dil) geometrik oran-orantı teorisine dayanır. Platon akademisinde yaşayan Eudoxus adlı Anadolu kökenli bilginin ürettiği dildir bu. Metinlerde ki kavramlara ve oranlarına dikkat etmemiz gerekir.

Bundan sonraki sayfalarda kullanılacak kavramlar ve bunların birbiriyle oranlarını da açıklayalım. Ahlakın fazıl olması, amelin salih olması. Bir yerde ahlak varsa orda fazilet vardır. Bir yerde amel varsa o amelin salih olmasına bakacağız. Eğer itikadımız uhrevi ise sahih olmasına, dünyevi ise sadık olmasına bakacağız. Akıl ve itikat arapçada aynı anlama gelir. İkisi de bağlamaktır; akl mahsusu makule bağlamak, itikat ise makulü gaybe bağlamaktır. Yani biz gaybı makulleştirdiğimiz oranda ona inanırız. Bir bağ kuruyoruz orada. Ama akıl ise mahsusun mahsusa bağlanmasıdır esas itibariyle. Dolayısıyla ikisi de akıl anlamına gelir ikisi de itikat anlamına gelir. Dünyaya ilişkin bir itikadımız varsa, ki bilgi bir itikattır klasik gelenekte, dış dünyaya ilişkin ise muhakkak sıdkıyetine bakarız sadık mı değil mi diye. Bir yargı ya da bir tasavvur ürettiğimde onun nesnesi ile olan mutabakatına bakarım, mutabakat varsa sadıktır, değilse kâziptir. Eğer itikadım ya da aklım gaybe taalluk ediyorsa uhrevi olana taalluk ediyorsa orda sıhhatine bakarız dolayısıyla ahirete ilişkin bilgi sadık mıdır değil midir, değildir çünkü nesnesini bilemeyiz. Ama sahih mi değil mi diye sorabiliriz. Sırat köprüsü ile ilgili bilgiler doğru mudur? Bu bilgiler doğru değildir çünkü sıdkiyetlerini bilmiyoruz. Bunun sebebi ise onun nesnesini göremeyiişimizdir, nesnesini göremediğin bir kavramın veya yargının sıdkiyetinden mutabakatından bahsedemem. Ama sahihtir niye çünkü inandığım metinde var. İnancımızın temel metinlerinden hareket ederek oluşturulan epistemolojik halka içerisine bakılarak bu tarz bilgilerin sıhhati sorgulanabilir.

Çeşitli insanların bu inanç alanıyla ilgili söyledikleri buradan hareket ederek sadece kendisini bağlar. İslam insanların bir şeyler söylemesine yani şuhuda, istişada cevaz verir ama bunlar ilzam edici değildir. İlzam nedir; hepimizi icbar eder; biz eğer müslümansak kuranı kerimde anlatılan ayetlerle alakalı her şeye uymak zorundayız. Bunlar beni icbar ediyor, ilzam odur. Bu bilgilerin sıhhati o kişileri bağlar, diğer insanları bağlamaz. Tenzili kitabın sıhhati ise hepimizi bağlar. Şöyle bir ayrım yapabiliriz, tasavvur ve tasdikin tekvini kitaptaki karşılığına sıdkiyet; sadık, tenzili kitaptaki karşılığında sıhhat; sahihlik aranır.

Tasavvuf okutulmaz gizlidir. Ulumu hafiyye medresede okutulmaz çünkü medrese toplumu tayin etiğinden orda açık seçik herkesin dahil olabileceği ilimler okutulur. Buna çok dikkat edeceğiz. Ne modernistler gibi bunları reddedeceğiz, ne de aşırı gelenekçiler gibi bunları merkeze alıp toplumu, hayatı buna göre belirleyeceğiz.

Ahlakta fazilet, amelde salih olmaklık, neşhedi uhreviyede itikadın sıhhati, neşhedi dünyeviyede sıdkiyetine dikkat edeceğiz. Oran orantıyı böyle kurduk bu kelimeler arasında.

Pes ma'lum ola ki fayide-i tahsil-i ilm-i hikmet-i ameli odur ki hikmeti ameliyyenin tahsil edilmesinin fayidesi **nefs-i insânî hikmet-i nazarî sebebi ile vech-i sâbık** üzere yani daha önce anlattığım gibi **i'tikâdât-ı Hakk'a ve ulûm-ı mutabıka ile mütehalli ve akâyid-i bâtıla ve cehliyyat-i basîta vü mürekkebeden mütehalli olduktan sonra.** Nazari akılla biz iki şeye sadık bilgi üretiriz. Bunlar Hak ve hakikat; Hak tanrı, hakikat gerçeklik, mahsus diyoruz. Cenab-ı Hak ile ilgili bilgiyi, nazari bilgiyi insan aklı vahiy olmaksızın belirli bir çerçevede elde edebilir. Cenab-ı Hakkın varlığı, birliği, kadiri muhtarlığı ve buna taalluk eden avarız-ı lazıme bilgilerini bilebiliriz ancak bunların haricinde Cenab-ı Hakkın efali, efsabı, zatı hakkında vahiy dışında bilgi elde edemeyiz. Gazzali'den itibaren rasyonel teoloji, istidlali teoloji caiz değildir. Bu kıstas fikhı değil teolojik bir kıstasdır. Batıda Kant'la beraber bu anlayış gelmiştir.

Kelam kitaplarında iki tane ilahiyat var, nazari ilahiyat (el ilahiyatul mahda ya da el ilahiyatul bil âm) ve semi ilahiyat (el ilahiyat bil eqas) El ilahiyat bil âm, genel ilahiyat yani tüm insan türünün paylaşabileceği, bu Allah'ın birliği, varlığı, kadir-i muhtarlığı ve bunlara taalluk eden şeyler konusundadır. Bunun için vahye ihtiyacımız yok. Tab'an, fıtraten böyle yaratılmışız. Ama bunun dışındakiler, teoloji ne demek tanrının bilimi, tanrının bilimi olmaz. Tanrının bilimi istidlali olarak olmaz. Vahiy ne diyorsa odur, bitti.

İkincisi ulum-ı mutabıka dediği yani gerçekliğe ilişkin doğru bilgi veren, mutabık bilgi veren teorik bilgi veren teorik bilimlerdir.Teorik bilginin 3 bölümü var : metafizik, matematik, fizik. Bu bilimlere ulum-ı mutabıka, ulum-ı hakikiye denir. Yani gerçeklik hakkında bilgi veren, hakikat, gerçeklik ile ilgilenir bunlar. Demek ki, itikad-ı Hak ve itikad-ı ulum-ı mutabıka; yani gerçekliğe uygun bilgiye inanç. Birincisini yani itikad-ı Hakk'ı elde ettiğimizde akayid-i batıla ve cehliyyatı basîta vü mürekkebeden mütehalli oluyoruz. Yani batıl itikadlarımız olmuyor Cenab-ı Hakk hakkında, tanrı hakkında. İkincisi cehli basit olmuyor, cehli müürekkeb olmuyor bunlardan mütehalli, arınmış oluyoruz. Aynı şekilde eğer gerçeklik hakkında, evren hakkında mutabakatı doğru bilgi elde edersek, evren hakkında batıl itikadlarımız, cehli basit ve cehli mürekkeblerimiz olmuyor. Saf ilahiyatı, genel ilahiyatı nazari akılla yaparız. Onun için insanlar arasında ortak bir dildir. Bir Çinli de yapabilir bunu bir Rus da, Afrikalı da yapabilir diyor burada.

Cehli basît nedir? Bilmemek ama bilmediğini bilmek... Hepimizde olan bir şey, bir şey anlatıyor ve bunu ilk defa duyuyorum, bilmiyorum. Cehli mürekkeb; bileşik cehalet;

bilmemek fakat bilmediğini de bilmemek ve dolayısıyla öğrenmeye hazır olmamakdır. Bir de cehli mikab var; küp cehalet; üç boyutlu cehalet; bilmemek, bilmediğini bilmemek ama en iyi bildiğini iddia etmek.

Bunu hallettikten sonra artık Hakk'a itikadımız sahih hakikate itikadımız sadık olduğu için hikmeti ameliyyeye geçiyoruz. Evren hakkında doğru bilgin yoksa, Cenab-ı Hakk hakkında doğru bilgin yoksa ahlak ilmi sana yaramaz, sadece malumat olarak kalır.

Mehasin-i a'mâl ve mekârim-i ahlakın tefâsîline ârif ve mesâvî-yi a'mâl-i deniyye ve fezâyih-i ahlak-ı rediyyeye vâkıf olup amel-i ahlakı öğrenmekle hangi davranışlar erdemlidir, hangi davranışlar erdemsizdir rezalettir, düşük ahlak nedir, iyi ahlak nedir bunları öğreniyorsun. Ancak bunların yanında **mukteza-yı ilm ile âmil** öğrendiğin ile de amel sahibi olmalısın diye şart koşmaktadır. Tekrar özetlersek Cenab-ı Hakk'a iman ettim; itikadım var, doğanın bilgisini de biliyorum, ahlak; erdemli ve erdemsiz davranışlar arasında tefrik gücüm de var ama keyfimi yaşıyorum, bu kemâle götürmüyor, sadece bilen yapıyor. **mukteza-yı ilm ile amil ve her taraf ilm ü amelde kâmil olacak.**Hem ilminde hem amelinde kemâli gözetecek şekilde **çehre-i mahiyeti ziver-i kısm-ı sânîden atîl u hâli olup cid-i vücud u inniyyeti kılâde vü tavk-ı kısm-ı sânîden âtıl u hali olup neş'e-i dünyeviyyede.** Birinci ve ikinci ile ilgili iyi olanları ya da itikadı sadık ve sahih olanları fazıl ve salih olanlar yukarda öğrendik, rezil, gayri salih olanları gayri sadik, kâzip olanları ayırdık ve **neş'e-i dünyeviyyede kemalati mekarim ile mevsuf (**Dünyada kemâlat, olgunluk, kendini gerçekleştirme**) ve umur-ı ma'âşı (**yaşamaya ilişkin konuları**) ahsen-i vücuh ve ecmel-i hâlat üzere masruf ve neş'et-i uhreviyyede şeref-i kurb.** Yaşama ilişkin şeyleri en iyi şekilde (ahsen-i vücuh) ve ecmel-i halat üzere (güzel, estetik bir şekilde. hâlât üzere masruf (kullanan, uygulayan, o şekilde yaşayan). Dünyada ise **şeref-i kurb u kabul-i Hakk (**Cenabı Hakk'a yakınlık**)-celle şanuhu ve behere burhanuhu-** derecesine vasıl ve **zümre-i mukaddesan-ı mele'-i a'la ve fırka i mukarreban-ı hazre-i valaya dâhil olup** (oradaki iyi insanlar peygamberler sıddıklar veliler ile onlarla hemhal olmak**) "Fî mak'adi sidkin inde melîkin muktedirin." "Güçlü padişahın huzurunda doğruluk koltuklarında bulunurlar." (Kamer, 54/55) . Mesûbât'ı cezîle ve sa'âdât-ı celileyi hâyiz ve "Mâ lâ aynun ra'et ve lâ uzunun semi'at ve lâ hatara alâ kalbi beşerin. (**Hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği, hiçbir beşerin gönlünden geçirmediği birtakım nimetler hazırladım. Buhari ,III/1185**)** Dünyada ki olgunluğumuz ve kemalimiz ahirette ki mutluluğumuz bu nazari ve ameli hikmette ki sıhhati, sıtkıyeti, fazıleti elde etmekdir.

Buna felsefede bilginin moral zemini diyoruz. Bilginin moral zemini vardır, çok çeşitlidir. İnsana neyi öğrendiğine dair moral bir zemin veriyor bize bu. Dolayısıyla insanları öğrendiklerini, neyi öğrendiklerine dair bir bilinç aşılıyor.

(İlim, bilimsel bilgi özellikle scientific bilginin Türkiye'deki özellikle milliyetçi muhafazakâr kesimdeki karşılığı çok sorunludur.) A zamanında doğan ve B zamanında ölecek birisinin bu yaşam zamanı içinde neden vaktini fizik öğrenerek harcayacağının gerekçesi bilginin moral zeminidir. Batıdaki dönüşümün en büyük nedeni klasik bilginin zeminindeki moral değer çöktü, bizde klasik bilimin moral değeri çökmediği için devam etti, hala da devam ediyor, çökertemediler. Dünya merkezli evren anlayışından güneş merkezli evren anlayışına geçilmesi çok sorun değildir, bunun gibi bilim tarihinde nice değişimler vardır. Asıl mesele bilginin moral zeminidir. Bu moral zemin değişmediği sürece bilginin değişmesi çok sorun yaratmayacaktır.

Ölüp gidecek bir kişinin ömrünü bilimle harcamasını sağlayan yani bilginin moral zeminini Allah'ı hesaba katmadan verilemez. Türkiye'de en büyük sorunlardan biri moral gerekçelerimiz hakkında açık seçik hiçbir bilgimizin olmamasıdır. Onun için ahlaksızlığı çok kolay yapıyoruz, çabuk vazgeçiyoruz, çabuk satıyoruz fikirlerimizi, davalarımızı. Bireysel olarak da böyle, adam bir şeyi savunuyor, şöyle yapacağız böyle yapacağız bakıyorsun milletvekili olmuş, hani böyle yapacaktık? Çünkü bir moral zemin üzerinden gitmiyor, bir çıkar bir menfaat, daha iyisi gelince satıyor. Emin olun şu an Türkiye'de insanların çoğu bulundukları yerin hesabını vererek orda değiller, kendilerini orda bulmuşlar, sosyoekonomik toplumsal ilişkilerini orada bulunmaktan devşiriyorlar, bırakmak öyle kolay değil. Dünya görüşü değiştirmek öyle kolay mı? Değiştirdin, yeni yerde çevre edineceksin, ekonomik ilişkilerini düzenleyeceksin… Kolay bir iş değil bir şeyi değiştirmek, yarın gittin ben Hıristiyan oldum dedin, ne oldu, çevren etrafın hepsini değiştireceksin. Dünya görüşü değiştirmek öyle kolay değil. Moral değerler bütün hayata bakışını değiştirir. Eskiden kötü gördüğünü iyi, iyi gördüğünü kötü görürsün, anlamlı gördüğünün anlamsız, değerli gördüğünü değersiz görürsün. Öyledir. Moral değerler, farkında değiliz aileden öyle aldığımız için, her şeye o gözlüklerden bakıyoruz, şöyle bir sorgulayın ipin ucunu kaybedersiniz, niye buna kötü diyorum niye buna iyi diyorum…

Ve'l-hâsıl saadeti nefsi insani iki nesne ile hâsıl ve sa'id-i hakiki ol nefstir ki bu iki dereceye vasıldır. Demek ki saadet; insan nefsinin mutluluğu iki şeye dayanıyor. Eğer hakiki saadetse buna vasıl olur zaten başka bir yere gidemez. **Birisi tahsil-i ulum-ı hakka ve i'tikadat-ı sahiha.** Daha öncede bahsettiğimiz Cenabı Hakka ve sahih bilgisine **ve bu, fazilet hikmet-i nazari sebebiyle mahsul olur.** Bunu ancak teorik bilimlerle elde edilebilir. Bu anlayış bize bugün yabancı gelebilir ancak o gün için geçerli bir kabuldü. Onların kabulünde Cenabı hakka inanmak ve itikadın sahih olması yeterli değildir. Cenabı Hakkın masnuatı olan evren hakkında da doğru bilgi sahibi olunmasını şart koşmaktadırlar. Bu şartın temelinde ki evren hakkında ki doğru bilgi Cenabı Hakka ilişkin idraki de tayin eder, belirler. Bu kabule karşı verilen Fahreddin Razi ile koca karı hikâyesidir. Fahreddin Razi şehre gelecekmiş, geçeceği yolları süslemişler püslemişler. Bu hazırlığa dikkat kesilen yaşlı nine kim geliyor diye sorduklarında büyük İslam âlimi Razi geliyor diye cevap vermişler. Kadın ne yapmış ki bu kadar önem veriliyor diye sorduğunda da , Cenabı Hakkın varlığına bin bir delil bulmuş demişler. Bu cevabın karşısında yaşlı kadın Raziye ithafen O bin bir şüphesini gidermiş! demiş. Bu olayı Razi'ye anlattıklarında Razi ağlamış ve şöyle dua etmiş "yarabbi beni falanca diyardaki kocakarının imanı üzerine canımı al". Bu hikayede ki karıştırılan nokta iman ile idraktir. Kadının ki saf imadır. Razinin ki ise idraktir. Kadının ki imandır ama Razi'nin ki o iman üzerine bir idraktir aynı zamanda. Demek ki iki ayağı var saadete ulaşmanın birincisi nazari, bu nazari olanla itikad-i sahih ve ulum-ı hakka (hakikat anlamında evren, klasik gelenekte bir grup hak dediğinde tanrıyı, hakikat dediğinde evreni kast eder; mahsus dünyayı kast eder)

Ve birisi ahlak-ı fazıla ve a'mal-ı saliha ile tahalli ve ahlak-ı rediyye ve a'mal-i gayr-ı raziyyeden tahallidir. İkincisi ise erdemli ahlak, salih ameller, bunları elde edeceğiz ve kötü ahlak ve kötü amellerden de kendimizi temizleyeceğiz. İki ayağa bağladık. **Ve bu halet, tahsil-i hikmet-i ameliyye ile kâmil, ba'dehu mukteza-yı ilmi ile amil olmakla müyesser olur.** Sonuç, önce hikmet-i ameliyyeyi tahsil edeceksin sonra bunun muktezasına göre amel edeceksin. O zaman iş tamamlanır. Yani bir artı iki, ilim ve ameli birlikte. Sadece bildik, yetmiyor bir de onu mukteza-ı ilm ile amil yani o ilme göre amel ediceksin. O ilm hem cenabı hakka ilişkin hem evrene ilişkin hem ahlaka ilişkin ilimdir. **Ve sabıken dediğimiz sa'adet -ki kurb-i Hakk'a vusul ve zümre-i mele'-i a'lâya duhuldür-** en nihayetinde cenabı hakka

vasıl olmaktır ve onun yarattığı cennet**,** mele'-i a'la ve diğer ilahi olanlara **bu fazilet ile mukadder olur**, **zira Hakk -tebareke ve te'ala- ve zümre-i mukaddesan-ı alem-i bala kemal-i ilm ü ihata ile mevsuf ve gayret-i taharet ü takaddüs ile ma'ruflardır.** Gerek Cenab-ı hak, gerekse ilahi olan her şey hem ilmin kemali ile mefsuhlar…

Mustafa Sabri Efendi diyor ki "İnsan metafizik bir entitedir", ben, nefs yani ene metafizik bir

entitedir, fizik midir değil. Fiziğin üstünde değil. Mahsusu olmayan bir şey demek. Metafizik demek makul olan, aklen idrak ettiğimiz, işarat-ı akliyye ile, işarat-ı hissiye ile değil. Bu ben iki şeye yönelir, bir cenab-ı hak, yani makul gayba, bir de mahsus olan, önümüzde duran evrene. Cenabı hak ile irtibatı nasıl kurarız, ilimle, evren ile irtibatı nasıl kurarız ilimle, hatta ölümle olan irtibatı nasıl kurarız ilimle, mead bilgisi değil mi. Dolayısıyla insanın diyor hem âlem hem Allah ile ilişkisi ilim üzerindendir. N**üfus-ı beşeriyye ki hilye-i ulum-ı hakkadan atıl ve mahall-i i'tikadat-ı batıl ya muhalata-i ahlak-ı zemime ile mütedennes ve mülabese-i a'mal-i kabiha ile mütecennes olmuş ola, anlara mücaneset ü münasebetten ol mertebe dur ve liyakat-ı ittisal ü ihtilattan ol dayirede megcur olur ki bu'd-i ma-beyn ekser-i "mimma beyne'l-maşrikayn" olur.** Şimdi bütün ilişkimiz ilimle olduğu için, onlar da doğası gereği, tanımı gereği temizdirler, sen erdemsiz, ahlaksız pis bir şekilde, aynen bunu söylüyor.

1) nüfusu beşeriyye: beşeri nefisler ulum-ı haktan atılsa (gerçek ilimlere sahip değilse), batıl itikatları varsa ve muhalata-i ahlak-ı zemime kötü eylemlerle de aynı cins olmuşsa … onlara ilişki kurmak, münasebet kurmak ve onlara iktisal etmek, ulaşmak ve onlarla karışmak kesinlikle sana mehcur olur.(49:00) Doğu ile batı arasındaki fark gibidir. Sen hem âlimsin hem fazılsın o zaman ancak cenabı hakka, evrene ve ilahi olana mülabesebet edebilirsin. Âlim değilsen, fazıl değilsen, yani sen batıdasın o doğuda, o kadar birbirinden uzaksın. Bu anlayışta ilim ile tehzibul ahlak eşittir. Bu bakış açısında tek başına ilim yetmiyor. Moral değerler açısından ilim tek başına yeterli değildir. Ahlak da olmazsa olmaz şarttır. **Çün atlal u dimen i harab-abad-ı beden tarafından müfarakat u duri ve irtihal-i zaruri eyleye, nesayim-i kurb-i alem-i ulvi ile münşerih ve ebvadı-ı semavat ana münfetih olmayıp derekat-ı haviye-i hevanda mahbus u muztarip ve derecat-ı rahmet-i Rahman'dan "Hatta yelice'l-cemelu fi semmi'l-hiyati" memnu' u muhtecib olur.** Alim olup fazıl olmayan ya da fazıl olup alim olmayan, bu insanlar kesinlikle deve iğne değilinden geçinceye kadar o nimetten, saadet nimetinden uzak olurlar. **Eğer hikmet-i nazaride racil ve akayid-i hakkadan hali vü atıl ve vücud-ı Kerim-i Müte'al ve sıfat-ı kemal ü celaline ve bi'l-cümle mebde ü me'adına cahil olursa zulmet-i cehl ü dalalette halidin ve sa'ir-i küfr ü şekavette muhalled-i ebede'l-abidin zümresinden olur.**

Şimdi burada çok önemli bir yere girdi, artık meselenin istidlali ahlak tarafını halletti şimdi tamamen dini bir dile geçiyor. Mebde - meaş - mead. Kınalızade'nin dediği, hem Ali Kuşçu hem Fahreddin Razi bunu çok güzel anlatır, yani bu anlayışa göre insan, sadece meaşın bilgisi ile (aranın bilgisi, yaşam esnasının bilgisi) yetinirse mebdenin, meadın ve Allah'ın bilgisinden ari ise, Razi'ye göre herkesin birbirini öldürdüğü bir vasat oluşur diyor. Seven sevdiğinden emin olamaz. Sadece bunu hukuk (yani insanların kendi aralarında ürettikleri hukuk) ile sağlamaya çalışırlar diyor, çok gerçekçi, ama bu hukuku güçlü olan her zaman ilga eder. Onun için insana, ahlaka ve hukuka riayet etmeyi sağlayan dışarıdaki gücün yanında içerdeki güç olursa o zaman eman ortaya çıkar yani iman olmadan eman olmaz demek istiyorlar, ikisi aynı kökten biliyorsunuz. Mead bilgisi insanın anlamını veren bilgidir. Ölümle irtibat

kurmamış bir insanın meaşa ilişkin anlam üretmesi mümkün değil. Meadı dikkate almazsam evrende bana anlamlı bir yaşam sunabilecek hiç bir felsefi ve dini öğreti olamaz.

Sözde olur, ama her an çiğnenir. İman edilen her an güçlü olanlar tarafından ilga edilir. Kınalızade de bunu söylüyor, diyor ki **hikmet-i nazaride (**teorik hikmette) **racil ve akayid-i hakkadan hali vü atıl ve vücud-ı Kerim-i Müte'al,** sahih bir itikadı olmayan, sadık bir bilgisi olmayan ve cenabı hakkın varlığı hakkında cahil olan ve mebde ve meadından cahil olan kişi **cehl ü delalette halidin ve sa'ir-i küfr ü şekavette muhalled-i ebede'l-abidin, ebediyyen kalır.** Ben her şeyi biliyorum ya, nasıl cahil oluyorum, delalet ehlinden oluyorum? Ebu Cehil'in lakabı nedir esas? Ebu Hikme; hikmetin babası, ama biz Ebu Cehil diyoruz, Okuma yazma bilen on Kureyşliden biri. Neydi burda cehl? Terim anlamı neydi cehaletin? Niye cahiliye dönemi diyoruz? Hayatı amaçsız gayesiz yaşamak demektir cehalet, cehele kökünden dolaşmak. Çöle benzetiyor, çölde nasıl insan belirli bir hedef olmaksızın dolaşıp bir süre sonra ölürse, nedir o delalet işte, çöle katılır gider. Bir insan hayatı anlamsız, amaçsız, gayesiz yaşıyorsa o cehalet içredir ve delalet yani hayat çölünde gömülüp gidecektir. Hz. Ali'nin bir sözü var, "Eğer bir kişi ölümü yokluk olarak kabul ediyorsa, onun yokluğu doğumu ile başlamıştır." Senin sonun yokluk değil mi, yokluk zaten, o yokluk senin delaletin ve cehaletin. Bütün insanlar bunu doldurmaya çalışıyorlar, bütün büyük felsefi sistemler, dini öğretiler, mistik bilgelikler hep bunu öğretmeye çalışıyor; Doğum ile ölüm arasını nasıl anlamlı hale getirebiliriz; oraya bir moral zemin inşa etmeye çalışıyorlar, bunu kanıksayan benimseyen kişiler de ona göre yaşıyor, budisti de şamanı da müslümanı da, hristiyanı da. Önemli olan bu moral zeminin müstakim, istikamet sahibi olması yani sırat-ı müstakim olmasıdır. İbn Haldun Mukaddime'de söyler yani herkesin bir moral zemini var, inancı var, moral zeminsiz şehir kuramazsın çünkü bırak şehri toplum kuramazsın. İşte bizim moral zeminimizin formülü budur: mebde, meaş, mead, Allah. Sadık bilgimiz, sahih itikadımız, fazıl ahlakımız, salih amalimiz yoksa oran orantı teorisine göre işimiz yaş. Sahih itikad Allah'a taalluk eder, meaşda hem sadık bilgimiz olacak, hem salih amelimiz hem fazıl ahlakımız olmalıdır. Mebde ve meadın bilgisi Allah'sız olmaz diyor Ali Kuşçu. Özellikle mead bilgisi muhakkak cenabı hakka istinat etmelidir. Yani Allah inancı… Hangi Allah inancı buradaki peki, semi olan mı nazari olan mı? Nazari olan. Yani herhangi bir dini vahye ihtiyaç duymaksızın cenabı hakkın varlığı birliği, kadiri muhtarlığı ve levazımı hakkındaki bilgimiz yoksa mebde ve meadın bilgisinin bir anlamı yoktur diyor Ali Kuşçu Şerhül Tecridin girişinde.

Eğer bunlara ilişkin bir şeyi yoksa kişinin bu şekavet içersinde, küfür, delalet içersindendir, cehil içerisindedir. **Eğer tahsil-i hakk i'tikad ve mü'min-i mebde' ü me'ad olup (**mebdeye ve meadına iman etmişse**) lakin mütabe'at-ı nefs ü heva ve muhalefet-i ahkam-ı şeri'at ü hüda etmekle kesb-i melekat-ı rediyye ve tahsil-i hey'at-ı gayr-ı raziyye eylediyse bünyan-ı sa'adetini bi'l külliye mehdum ve rahmet-i bi-hisab-ı Rahim ü Vehhab'dan dayima mahrum olmaz,** bunları biliyor ama eylemiyorsa, bir tokat yiyecek orda ama tamamen mahrum olmayacak, bu da meselenin dini bir yorumu. **belki ol heyat ü melekat-ı rediyyenin cevher-i nefste rüsuhu kadar müte'azzib ü muhterik ve riyaz-ı üns ü selvet-i Rahmani- den ol mikdar mütehaccib ü müfterik olup,** ne kadar kötülük işlemişse, bizim gelenekte öbür dünyadaki eziyet ya da ceza cennet, cehennemle fazla alakalı değildir. Daha çok hep cenab-ı hakka kurbiyyet(yaklaşmak) ve ubudiyet üzerinden tasvir ediliyor. **bi'l ahiere vücud-ı asl-ı gevher-i iman ve husul-i maye-i ma'rifet ü ikan sebebi ile**, nazari de olsa, ilmi de olsa o imanı o ilkanı onun sebebiyle daha sonra **sabıka-i va'd-i Rahman erişir ve anı ateş-i suzan-ı cürm ü isyandan halas ve mükrümet-hane-i ravza-i**

rıdvana hass eyler. Bu artık dini bir yorum, daha önce de söyledim bu metin özelliği katmanlıdır, nazari bittikten sonra dini yoruma geçiyor.

Pes can-ı peder, asl-ı sa'adet-i cavidan, sermaye-i ma'rifet ü imandır, demek ki bilgi ve iman "marifet cevherini al da yanında götür / zira altın gümüş başkalarının nasibidir. Hafız,Divan". Malla uğraşma bilgiyle uğraş.**Eğer hikmeti nazariyede kamil ve dürc-i derunu i'tikad-ı sahiha ve ma'ârif ü ulûm-ı mutâbakaya şâmil olduktan sonra** sahih bir itikadın ve sadık bir ilmin varsa bundan sonrada **hikmet-i ameliyye dahi tahsil edip** hikmeti ameliyye tahsil edip **mukteza-yı ilmiyle âmil olup** o bilginin gereğini yaparsan **tehzîb-i ahlak** ahlakın olgunlaşır **ve ibâdet-i ma'bûd-ı Hallak etmekle** Cenabı Hakka ibadet etmekle **ilm ü ameli dûş-ı huşunda hamil olduysa** ilimle ameli birleştirdiyse ….. Bu paragrafın kısaca özeti şudur; Her cins kendi cinsine meyil eder ilkesi gereğince sen ilim yapıp amel ettiysen ve nazari olanla ameli olanı bir araya getirmişsen o mukaddes olan şeylere benzersin, onların cinsinden oluyorsun. Bu ise seni ebedi bir saadete eriştirir. "Hem alim hem de amil olanlar hiçbir sıkıntı çekmeden firdevs cennetinde olurlar."

Ve bu takrirlerden zâhir ü rûşen oldu ki ilm-i ahlâk tıbb-ı rûhânîdir, ahlak ilmi aslında bir tür nefsi tıptır (tıbbı ruhani), **nitekim san'at-ı tıb ilm-i cismânîdir.** Tıbta ilmi cismanidir (bedenle ilgilenmektedir). **Zira nefsi insaniyyenin ahlak-ı rediyye emrazı** kötü ahlak bizim nefsimizin hastalıklarıdır **ve a'mal-i habise a'razıdır.** Kötü davranışlarda bu nefsin arazlarıdır. **Ve bu ilm-i şerifle** ahlakla **nefsin ahlak-ı rediyyesin izale** kötü ahlak izale edilir **vü ifna** yok edilir **ve ahlak-ı raziyyesin** razı olunan ahlak **idamet ü ibka kılmak müyesser olur.** Sürdürülebilir olarak baki kılınır. **Nitekim ilm-i tıb ile bedenin sıhhat-i hâsılasını hıfz u idâmet** tıb ilmiyle bedenin sıhhatini hem koruyup hem de devam ettiriyoruz **ve maraz-ı ârızı def' etmekle** bedene arız olan hastalığı da defetmekle **sıhhat-i zayilesin i'âdet etmek mukarrerdir** sıhhati iade edilir. Burada iki temel kavram var hıfz ve izale. Klasik tıp kitaplarının ilk bölümü hıfzüs sıhhadır. Klasik tıbbın amacı sağlığı korumaktır hastalıkları def etmek değildir. Hıfsuz Sıhha bölümlerinde yaşadığın iklim, coğrafi özellikler, yemek içmek, beslenme alışkanlıkları, su gibi şeyleri anlatarak nasıl hasta olunmayacağı gösterilir. Bunları uygulamana rağmen hasta olduğun zaman izaletül marat iadetül sıhha. Demekki önce hıfz esastır sonra izale ve iade. Ahlak da böyledir, ahlakta da önce hıfzul ahlak öğretilmelidir. Eğer kişide ahlaksızlık ortaya çıkarsa ahlakı o kişide nasıl izale edip nasıl iade edileceği öğretilir.

Pes ilmi ahlakın faidesi odur ki ilmi ahlakın faidesi şudur **evvelâ nefs her hulktan hâlî vü ârî ise** nefis her türlü huydan ari ise **ahlak-ı hasene tahsil oluna.** o kişiye ahlak tahsil ettireceksin. **Ve eğer ana hulk-ı redî ârız u târî** eğer kötü ahlaklı ise **ise anları ahlak-ı haseneye tebdil oluna** kötü ahlaka sahip kişiyi iyi ahlaka dönüştürürsün. Tebdil kelimesi arapça da yerine bir şey koyarak değiştirme demektir.**Ve eğer nefs asl-ı cibilletinde hulk-ı hasen ve hûy-ı nîgû üzerine cârî ise** eğer bir nefis yaratılışında ki cibilliyetindeki iyi huylara sahip ise **ol hulku idamet ü tekmil kılına.** o nefsin huylarını hem idame etmeye devam edilir hemde olgunlaştırarak sürdürülür. Ahlakın fazifesi iyi huyları olgunlaştırarak idame etmek, kötü olanları ise tebdil etmektir.

***

Ders notları için Sayın Esra SÜZEN ve Rüştü ATMACA'ya teşekkür ederim.
***

İHSAN FAZLIOĞLU İLE AHLÂK-I ALÂ'Î OKUMALARI DERS NOTLARI-VIII

İhsan Fazlıoğlu ile Ahlâk-ı Alâ-î okumaları 8.dersin metin halidir.

Bu derste, bugün halen tartışılana ahlakın doğa ve çevre ile (epigenetikte nature –nurture) ilişkisi üzerine durulacak. Huylarımız doğamıza, tabiatımıza içkin midir? Mizacın değişmesi mümkün müdür?

Hulk: Ahlâk; mizaç: Karışım; feleklerin, kâinatın doğuşunda bize verilmiştir.

Tebdîl-i Hulk Mümkin mi? (s.50)

"Ma'lum ola ki bu meselede hukemadan menkûl olan akvâl-i mu'tebere üç kavldir:

i. Tebdil-i hulk mutlaka emr-i mümtenidir(değişmez). Bir hulk ki zât-ı âdemide hâsıl ola, asla tebeddülü nâ-mukadder ve izalesi gayr-ı müyesserdir, zira hulk emr-i tabî'dir ve emr-i tabî'î avârızdan müteessir ve mevziinden mütebeddil ü mütegayyir olmaz."

İnsanın huyunun değişmesi imkânsızdır, 'can çıkar huy çıkmaz'; özü, zâtı asla değişmez, gidermek kolay değildir. Ahlak, mizaç doğal bir şeydir; ârazlardan öz etkilenmez ve onlardan hareketle değişmez.

ii."İkinci kavl odur ki hulk iki nevidir: birisi tabi'idir, yani asl-ı hilkatta merkûz u mecbûldür, anın tebdili mümtenidir. Ve birisi dahi ülfi ve adlidir, yani me'lûf ve mu'tad olmaktan hâsıl olur ve anın tebdili mümkindir."

İnsanın huyları iki türlüdür, birisi insanın yaradılışının özüne temerküz etmiştir ve bu değişmez, ve birisi de doğduğunda etrafından ailesinden kazandığı alışkanlıklar değişebilir. Öğrenilmiş olan huyunu değiştirebilirsin ama verilmiş olan huyunu değiştiremezsin.

iii. "Üçüncü kavl oldur ki ahlak bi-esriha (hepsi) tebdili mümkin ve izalesi makdûrdur, zira hiç hulk tabî'î vü cibillî değildir, belki esbâb-ı hârice mu'addat-ı ârızadan hâsıl olur. Pes farz-ı tebeddül ve imkân-ı tahavvülünden hiç muhal-i zâti lazım gelmez ve hiç istihâle vü imtina' müteretteb olmaz. Ve amme-i hukema ve cumhur-ı ulema bu kavli tashih eder ve bu mezhebi ihtiyar u tercih eylediler. Ve bu kavl-i fasl ve mezheb-i cezidir. Enbiyanın da'vet ü şeri'atları bu kavle mebni ve meşayıh-ı tarikat ve ulemanın terbiyet ü tarikatları bu mezhep üzerine câridir."

Huyların hepsi değiştirilebilir ve giderilmesi mümkündür. Hiçbir huy doğuştan yani tabî değildir, cibiliyetimize işlemiş değildir; belki tam tersine harici sebeplerden ve ârızlardan sebep olur (bugün de kabul gören görüş budur). İnsanın huylarının değişmesi de onun zatını ortadan kaldırmaz. Zat başka, huy başka bir şeydir. Âlimlerin pek çoğu bu kavli doğru bulmuşlar ve tercih etmişlerdir. Tersi durumda toplum olmaz, dinin, alimlerim öğretilerine ihtiyaç duyulmaz. Neticede eğer insanın doğasını değiştirmek imkânsızdır denirse, bizler eğitime, öğretime, dine ihtiyaç duymayız.

Fıtrat (fatara; çizmek) bizim insanlığımızın omurgasıdır. Fıtratmız bizim nâtık tarafımızla alakalıdır, mizacımız ise nefs tarafımızla alakalıdır. Fıtrat akli bir şey yani bizi insan kılan yapı, nefs ise aklın maddeye temas eden tarafından hâsıl olan yapısıdır. Tüm fonksiyonlarımız nefs ile alakalıdır. Fıtrat insanın bir nevi yazılımıdır, daha metafizik bir olaydır. Hepsinin arkasında olan bir mahiyettir (embodier).

“ ve hakikatte bu mesele bir mesele-i uhraya mübtenidir. Ve hukema ol meselede dahi ihtilaf etmişler ve her tayife bir takika gitmişlerdir. Ve ol mesele budur ki efrâd-ı nefs-i insan asl-ı hilkat ve mebde’i fıtratta nenin üzerine mecbul ne heyet ü halette meftûrdur. Bazi hukema zahib oldu ki hilkat ü tinet ve aferiniş ü cibilletine hayr-ı mahz üzerine mecbul ve kemal-i sırf üzerine mahluktur, amma badehu müzavele-i umûr-ı şehevvaniyye-i hasise ve mümarese-i ahval-i deniyye-i habise ve terk ü ihmal-i tahsil-i hayr u saadet ve muhalata-i ehl-i şerr ü şekavet etmekle iktisab-ı melekât-ı rediyye ve tahsil-i ahlak-ı zemime eyleyip asl-ı hilkat ve mebde-i fıtratına muhalif ü münafi olur..”

1.Huyların değişip değişmeyeceği aslında başka bir meseleye bağlıdır. Hukema bu meselede de ihtilaf etmişlerdir ve her bir taife bir yola gitmişlerdir. İnsan nefsinin fertleri aslı hilkat, ilk yaradılışta ve fıtratın ilk anında ne üzere cibiliyeti belirlenmiştir, çizilmiştir? Bir gurup diyor ki insan nefsi mutlak hâyır üzeredir, herhangi bir çirkinlik ona bulaşmış değildir. İnsan nefsi sonrasında kötü, habis halleri uyguluyor, iyiliği emredecek yolları terk ediyor ve şer ehline karışıyor. Bunun sonucunda doğal olarak düşük davranışları ve yerilmiş kötü ahlakı kazanıyor. Yani insan başlagıçta beyaz bir kâğıt, sonrasında kendi ihtiyar ve iradesiyle çamura bulaşmış ve siyahlaşmıştır. İşin bu sonucunda fıtratının başlangıcına muhalif bir durum kazanmış olur. Nitekim hadis-i şerifte de “her doğan çocuk islam fıtratı üzerine doğar, onu Yahudi, Mecusi ya da Hıristiyan yapan anne ve babasıdır.” deniyor.

“ bazı hukema bu tarikten hârîb ve bu mezhebin aksine zâhib olup dediler ki nefs-i insanî asl-ı hilkat ve mebde’-i fıtratta vesah-ı tabi’attatn mahlûk u mec’ul ve cevher-i nefs egerçi nûranîdir, lakin zulumat-ı tabi’atla muhtelit olmakla şerr ü şekavet üzerine mecbûldür. Lakin badehu ba’zına tevfik refik ve inayet-i Hâdî tarik olmakla tebdil-i hilkat ve tahvil-i fıtrat edip kesb-i hayrat ve istifâde-i meberrât etmek olur eğer şerr ü şekaveti nihayette ve cevher-i zulmanî cevher-i nûraniye gâlib-i mutlak değil ise.”

2.Bu tartışmalar yazara göre aslında daha derin bir noktayı işaret ediyor. Mesele huydan ziyade nefs meselesidir, çünkü huylar nefsin bir sonucudur. Nefis doğuşta kötü müdür, değil midir? Doğuşta nûrani olan nefs cevheri ve fıtrat, tabiatın pisliğinden ve karışıklığından şerre,

şekavete, şakiliğe, kötülüğe mecbul olmuştur. Yani maddeye karışmıştır. Burada bahsettiği nefs ontolojik olarak logosu yani aklı temsil etmektedir. Saf akıl maddeye değdiğinde nefis meydana geliyor demiştik. Lakin Cenab-ı Hakk'ın yardım ve inayeti ile belli bir yola girer ve o yaradılışı değiştirip fıtratını geliştirebilir, hâyrı kazanabilir. Bu durum ancak tabiatında mutlak anlamda kötülük galebe gelmemişse mümkündür.

"Cumhur-ı hukema ana zahiblerdir ki nefs-i insani hadd-i nefs ve asl-ı mahiyetinde ne hayr-ı mahz ve sa'adet-i sırf üzere mecbul ve ne şerr ü şekavet-i baht üzerine mec'uldür, belki tarafeyne kâbil ve istidadı her cânibe hâsıldır. Eğer tevfîk mu'avini olup ahlak-ı raziyye ve a'mal-i müstahsene tahsil ederse ehl-i sa'adet ü kemal ve eğer hizlan mukarini olup ahlak-ı rediyye ve ef'al-i müstehcene hâsıl kılarsa ehl-i şekavet ü nekâl olur."

3.Hukemadan çoğu şu kanaâte sahipler: insan nefsi mahiyetinde ne mutlak hâyır (iyilik, ne saf mutluluk) üzerine mecbul, ne de saf kötülük üzerine yaratılmıştır. Belki her iki tarafa da kabiliyeti ve istidatı var. Bu seçenek daha makul; nefs bir potansiyeldir, kabiliyeti vardır ve kendisinin tercihi üzerine şekillenecek diyor, burada daha özgür bir alan yaratılıyor. İnsan bir istidattır her iki tarafa da meyyaldir deniyor.

"Calinos mezheb-i râbi'a zâhib olup dedi ki: Nüfus-ı insanniyye üç kısımdır. Bir kısım oldur ki bi't-tab'hayyirdir, yani hayr-i mahz üzerine mecbuldür. Ve bir kısım dahi ki bi't-tab'şirrir, yani şerr-i sırf üzerine mec'uldür. Ve bir kısım dahi iki canibe mayil ve iki tarafa kabildir."

4. Calinos nefsi üç taksime ayırıyor. Birinci kısmı mutlak hâyırdır, diğer bir tarafı mutlak şerdir ve bir kısmı da iyi de kötüye de meyyaldir diyor. Platondan gelen bir taksimattır bu, ilk o metinlerde görülür.

"Ve bu matluba delil ve burhan irad eyledi, nitekim Ahlak-ı Nasıri'de (N. Tûsi'nin metni) menkuldür, Calinos eyitti ki : ' Biz bi'l-ıyân müşahede görürüz ki bazı kimesnelerin tabiatı hayr iktiza eder (mutlak iyilik üzere) ve bir vechile ol halden müntakil (ayrılmaz) olmaz ve bu kısım kalildir (çok azdır). Ve bazı kimesnelerin tabiatı şer iktiza eder ve hiç vechile hayrı kabul eyleyip şerden müntaki olmaz , ve bu kısım kısm-ı evvelden ekserdir(birinciye göre daha fazladır). Ve bazı kimesnelerin tabiatı ikisine de kabildir; musâhabet-i ahyâr ile hayyir ve mukarenet-i eşrar ile şirrir olur (iyi insanlarla bulunursa iyi, kötü huylularla bulunursa kötü olur); bu kısım mütevassıttır (orta kısımdır)."

"Calinos'tan nakl olunan kelam muktezası üzere bazı ahlak kabil-i tebdil, bazının tebdili müstahil olur. Amma cumhur-ı müte'ahhirin ve amme-i muhakkikin sâbıkan nakl olunan mezheb üzeredir ki her hulk tebdili mümkindir, zira hiç hulk tabî'i değil ki tebdili mümteni' ve intikali muhal ola. Eğer her hulk tabi'i olup tebdili muhal ve intikal ü tahvili istihaleye iştimal edeydi, şerayi'ü nevâmis-ki enbiya aleyhimü'ssalavat ihkam ve te'sis etmişlerdir-

zâyi'ü bâtıl ve kavanin-i terbiyet ü siyaset-ki ulema vü ümera infaz u icrasına ittifak etmişlerdir."

Tebdil: Bedeli konarak bir önceki durumun giderilmesi.

Mütekaddimin : Eskiler

Müteahhirin: yeniler (her bilimde kastettiği şey değişir, burada Gazali sonrası denmek isteniyor.)

Muhakkik: delille düşünen ele alan...

Eğer Calinos'un görüşünü kabul edersek, bazı huylarımızı değiştirebiliriz. Ama yeni görüşlü hukemaların çoğu huylarımızın değişeceğine hemfikirdir. Hiçbir huy doğal değildir mutlaka değiştirilir ve geliştirilir. Eğer huy, mizaç doğal ise ve doğanın buna hiç tesiri yoksa, şeriat ve ilahi kanunların anlamı kalmazdı. Bununla beraber terbiye yasaları ve devlet yönetimi, siyaset hepsi abes olurdu.

"Amme-i ehl-i âlem ta'lim ü te'dib-i evlad u etfâl ve terbiyet ü teskif-i üsera vü hadem ü haşem etmekte müttefiklerdir. Ve te'dib ü terbiyetin nef'i zâhir ve fayidesi mahsus u müşaheddir ve âyidesi rûşen ü bahirdir. Pes tebdil-i ahlak mümkin idüğü ke'ş-şems fî vasati'n-nehar zahir ü bedidardır. Gayet-i mâ fi'l-bâb ba'z-ı ahlka mahallinde temekkün ü istikrar bulmuştur ve cevher-i nefs anın âsâr u ahkâmından dolmuştur. Anın gibi hulkun izale ve tebdili gayette düşvâr u asîr ve bu makule ahlak ashâb-ı cehl ü şakada bisyar ü kesirdir. Ve bu makule ahlakın izalesi riyazat-ı şedide ve mücehadat-ı kesire-i adide ister. Anın için ekser-i cühhal ü nâkıslar, hulka tebeddül nâ-mümkindir eyu tahayyül edip tebdil-i hulk ve tekmil-i nefs tarikinde mücahede vü riyazet etmekden tekâ'ud edip kulel-i cibâl-i cehl ü dalalete tesa'ud ederler. Pes eğer imtinâ'ı tebeddül-i hulka ihtimal verip te'dib-i nüfus-ı insani ve siyaset-i eşhas-ı beşer hûsusunda tekâsül ü ihmal oluna, her kişinin zimam-ı umuru tabî'atı eline verile, ekser-i halayık noksan ı şekavette kalıp bazı esir-i fısk u giriftar ve bir zümre kulle-i kibr ü nahvetten haziz-i züll ü nekbete nigûnsar olalar idi. Lakin Rahmet-i Rahman ve lutf u inayet-i Hazret-i Mennan iktiza eyledi ki bazı nüfus bu vartalardan halas ve kurb-i kabülünde hâss u hâss'l-hâss ola. Lâ-cerem anlar için mü'eddibler ve mu'allimler ihsan eyledi."

Nitekim bu tâlim ve terbiyenin mahsulleri de alınmaktadır. Ahlakın-huyların tebdilinin mümkün olduğu gündüzün ortasındaki güneş gibidir. Bazır kötülük ve şer huyların dönüşmesi zor olabilir, ahlakın değiştirilmesi kolay olmayabilir, bu kabuldür. Şiddetli alıştırmalar ve pek çok denemenin ardından zor da olsa huylar değişebilir. Bir kaç vakâdan hareket edip gayret etmekten kaçınanlar olabilir. İnsan kendi doğasına bırakılmamalı, muhakkak terbiye edilmesi lazımdır. Eğer bir insan işini kendi doğasına bırakırsa bu eksiklikler kötülüklerle karartılabilir. Ancak Allah'ın lütfuyla insanlığın arasında iyiliğe meyyal insanlar var ve bu iyi insanlar diğer insanları yönetebiliyor, terbiye edebiliyor. İnsan insanı terbiye eder.

“Mü’eddib-i evvel, ekser-i nüfus u halayıka umumen şerayi’ü nevamis-i ilahidir, hassaten şeriat-ı Cenab-ı Hazret-i Hatemi ki nâsih-i şerayi’ u milel ve hatm-i edyan u nihal olmağın rüsum-ı hayrat ve fünun-ı âdabın cümlesin cami’ ve envar-ı feyz ü tekmil şümûsı kavâ’id ü kavanininden lâmi’dir.”

Birinci müeddib ilâhidir (vahiy), peygamberler vasıtasıyla insanlar terbiye edilir.

“Mü’eddib-i sânî, ashâb-ı akl-ı sahih ve erbâb-ı temyiz ü tercih olanlara hususen hikmet-i amelidir ki bu kitabımız bi-avnillahi te’âlâ ferayid-i fevayidine hâvi ve halâyil-i mesâyil ve hafâyâ-yı zevâyası hukemayı mütekaddimin ve fuzalâ-yı müteahhirinden nakil ü râvidir. Her çend ‘Ahlak-ı Nasırı ve Celali’de bu mevzi’de takrir olunan vücuh u delayilde, bel uyun-ı mesayilde mevâzı’ı-ı ebhâs ve mevâki’-i enzar vardır ki müsevvede-i ülada îrad u takririne câzim olmuştuk, hâlâ tıbâ’-ı erbâb-ı istima’ ridâ-yı melanet ü se’ametle mütezemmil ve imtidâd-ı atnâb-ı itnâba gayr-ı mütehammil fehm etmeğin bu mebeyyezede anları terk etmeğe azim olduk. Lakin bu kadar irâd ederiz ki gerekse mezheb-i cumhur olsun ki her hulk tebdile kabildir, gerekse kelam-ı Calinos’tan mefhum olan olsun ki bazı kâbil-i tebdil ve bazı aherin tebeddülü müstahildir, berherhal ü takdir ilm-i ahlaka ihtiyac mukarrerdir, zira bazı ahlakın imkan-ı tebdili bu ilme ihtiyacda kâfidir ve cümlenin tebdili mümkin olmamak muzırr u münafi değildir, nitekim ilm-i tıbba ihtiyac olmakta cemi’-i emraz kabil-i ilac olmak lazım değildir, zira bazı emraz kabil-i ilac ve anlardan tashih-i mizac mümkin değil idüği mettefekün aleyhtir. Ma’a zâlik ilm-i tıbba ihtiyac sahih ü sabit ve sebze-i nef’i bûstan-ı kulûb-ı ukalâda nâbittir ki ilm –i ahlak muhtacun ileyh idüği muhakkah ve hukema vü ulema arasında musaddakdır. Ve bazı ahlak kabil-i tebdil değilse dahi ihtiyac-ı mezbura münafi değildir, zira bazı âherin imkân-ı tebdil-i ve kabiliyyeti tahvili kâfidir. Ve bu takrir ile bu makamda irâd olunan itiraz mündefi olur. Takrir-i itiraz budur ki bazı ahlak asla mütebeddil olmak ihtimali yoktur ve mahallinden izalesi kat’a mümkin değildir. Tecribe buna şahid-i sıdk ve burhan-ı satı ve ıyan u müşahede delil-i kâtıdır. Mesela bazı nüfu bir vechile gabâvet ü belâdet üzerine olur ki rüzgâr-ı dırâz ve müddet-i dûr ana ta’lim ü tefhim etmeğe sarf-ı makdur oluna, dekayık-ı funun ve hakayık-ı ulumdan şey’i cüz’i fehm eylemez ve Şeyh Re’is Ebi Ali bin Sina bu halete ‘beladiyet-i mütenahiye’ diye tesmiye etmiş ve demiştir ki ‘şekl-i evvel bedihıyyü’l-intacdır ve lakin belid-i mütenahi istihrac-ı neticeden aciz ve matlubuna nâ-fâyiz olur; her çend sugra ve kübraya tasdik eyler, amma asgarın ekberde indiracına vâkıf olmayıp neticede tevakkuf eyler.’ Ve vech-i indifâ’ takrir-i mezkurda vâfidir, zira bazı ahlakın imkan-ı tebeddülü ihtiyacı- ilm-i ahlakta kafidir.”

İkinci müeddib (terbiye edici) ise sahih akıl sahipleri ve iyiyi kötüden, güzeli çirkinden , doğruyu yanlışı ayırt edebilenlerdir. Fakat şu kadarı söylenebilir ki, çoğu görüşe göre her huy değiştirilebilir. Veya bazısı değişebilir bazısı değişemez olsun, ilm-i ahlaka her zaman ihtiyacımız vardır. Mesela tıp ilmini kabul etmek bütün hastalıkların iyileştirilebildiği anlamına gelmiyor, ama biz onu yine de kullanıyoruz. Çünkü bazı hastalıkların ilaçla iyileştirilebilmesi mümkün değildir. Buna benzer şekilde de ilm-i ahlaka muhtacız. Bazı huylar değiştirilemiyor diye ilm-i ahlakı da yok sayamayız. Bazı insanlar ahmak olabilir, ne

kadar eğitim alsa da mizacı gereği kafası çalışmıyor olabilir. Kısaca ahlakın bir kısmının tebdili mümkündür.

***

Hazırlayan Yasemin Sönmez'e teşekkür ederim.

İHSAN FAZLIOĞLU İLE AHLÂK-I ALÂ'Î OKUMALARI DERS NOTLARI-IX

Özet: Kınalızade'nin kısa biyografisi, Ahlak-ı Alai kitabının önemi, 16. yüzyılın hususiyetleri, bu tarz kitapların yazılma sebepleri ve fonksiyonları, Bahsi Evvel'in konusu, bilgi- eylem ilişkisi, erdem ahlakının özellikleri, itidal teorisi, mizac teorisinden bahis, ahlak kelimesinin kökeni, hal-meleke ayrımı, tabi-vazi ayrımı.

Kınalızade'yi, anlatmıştım size, hatırlıyor musunuz? Rütbe alamayınca gidiyor Ebu Suud'a, "illa birinin adamı mı olmak lazım, işte bunlar benim çalışmalarım" diyor. O dönemde Çivizade ve Ebu Suud iki ayrı okul: Çivizade anti-İbn Arabici, Ebu Suud ise İbn Arabi'yi olumlayan diyemesek bile daha flexible, daha yumuşak bakan bir okul.

Kınalızade, Semaniye ve Süleymaniye Medreselerinde hocalık yapıyor, o dönemin en önemli okulları. Kadılık yapıyor. 21 Ocak 1572'de vefat ediyor. Oğlu Hasan Çelebi de meşhur *Tezkire* yazarı, şairlerin biyografilerini yazan bir kişi. Kınalızade'nin 1510 ile 1571 arasında yaşadığına göre, 61 yaşında vefat etmiş. 10 türkçe 27 eseri var Kınalızade'nin ama bu eserlerin hepsi hacimli değil
Bu dönem, Osmanlı ve Türk tarihinin en önemli dönemi çünkü bugünkü Türk dediğimiz hadise bu zaman diliminde inşa ediliyor. 'Ben idraki' ya da Türk kimlik bilinci, kendilik bilinci 16. yüzyılda ortaya çıkıyor. Türkler, ilk kez bu dönemde yaptıkları işin istisnai bir iş olduğunu fark ediyorlar. Kendi yaptıkları iş üzerine bir tefekkürde bulunuyorlar. Henüz 1503'de yani Kınalızade doğmadan 7 yıl evvel Türkçe orduda ve bürokraside hâkim dil haline geliyor. Bir Türkçecilik var. İbn Kâtip, Sinan el Konevi, Seydi Ali Reis gibi isimler Türkçe eser yazıyorlar ya da eski klasik İslam eserlerini Türkçeye tercüme etmeye başlıyorlar. 16. yüzyıl aynı zamanda entelektüel olarak da Osmanlı'nın en önemli dönemi. Bu dönemde coğrafyada İbn Kâtip, Seydi Ali Reis, Piri Reis; astronomide, Takiyüddin Rasid, Gelibolulu Ali; edebiyatta Fuzuli, Baki; fıkıhta Çivizade, Birgivi, İbn Kemal, Taşköprüzade gibi önemli figürler var.

Bu yüzyılın bir diğer önemli özelliği ise yavaş yavaş bir değer bunalımının ortaya çıkması. Zenginleşen devlet, güçlenen kültür, artan maddi zenginlik ve nüfus artışlarıyla birlikte yavaş yavaş bir değer bunalımı yaratıyor. Bir de, tabii, mülazemet sistemiyle Osmanlı toplumu özellikle entelektüel olarak içe kapanıyor. Mülazemet sistemi dışarıdan gelen ilim adamlarına kapıyı kapatıyor. Fatih döneminde herkes dışarıdan geliyordu ama Osmanlı artık kendi entelektüel sistemiyle kendi değerlerini üretmeye başlıyor. Mülazemet sistemi bürokrasiyi ve sistemi düzene koyuyorsa da bir kapalılık yaratır. Bunları şunun için söyledim: 16. yüzyıldaki bu hafif tertip değer bunalımı ahlak kitaplarının ortaya çıkmasının da nedenidir. Durup dururken ahlak kitapları yazılmaz.

Soru: Entelektüel olarak en yüksek olduğu dönemde tıkanıklık var.
Cevap: Hep öyledir. İbn Sina zirvedir ama klasik inşa döneminin de sonudur.

Bu dönem aynı zamanda terkip dönemidir; Meşşailik, sufilik, irfan, kelam, İşrakilik dâhil hepsi vardır. Taşköprüzade'nin eserlerinde ilginç bir şey gördük: Dönemin bütün entelektüel hareketlerini dikkate alarak bir dil geliştirmeye çalışıyor. Yani irfanı da meşşailiği de kelamı da dikkate alıyor. Bunu yaparken de çorba yapmıyor, hepsini torbaya koymuyor; bir üst dil

kurmaya çalışıyor. Bunu şöyle açıklayalım: Diyelim ki madde hakkında bir formül oluşturulacak. Meşşainin ayrı kelamcının ayrı bir kanaati var, ben hepinizi dikkate alıyorum ve diyorum ki hepinizi şöyle bir formülde birleştirebilirim. Bu formülde siz merkezde olursunuz, diğeri ikinci planda kalır ama ikisi de dikkate alınmış olur. İbn Sina da öyle bir yapıyor ki bazen Mutezile merkezde Aristotelescilik ikinci plandadır, bazen de tam tersidir. Terkip bir kez kuruldu mu, söz söyleyecek herkes o sözü dikkate almak zorundadır. İbn Sina'dan sonra kim konuşursa konuşsun, İbn Sina'yı dikkate almak zorundalar.
Biraz daha açalım: Bir felsefe bilim sistemi niye kurulur? Anlamlandırmak için. Bana bir gözlük lazım, değil mi? Bu gözlüğün de tutarlı olması ve açıklayıcı gücü olması lazım. Yani tutup millet neden Aristotelesçi oldu, insanlar durup dururken Aristotelesci ya da Meşşai olmaz. O dönemde çok gözlükler var. Biri geometri biri aritmatik, eşarilik, mutezilik... İbn Sina diyor ki bu kadar gözlük insanın gözünü bozar, biz bu gözlükleri azaltalım. Öyle bir sistem kuralım ki, onun açıklama, çözme, anlama ve anlamlandırma gücü olsun diyerek oturup yeni bir gözlük yapıyor. Bununla varlığa da, Tanrı'ya da bakabilirsin, kelamın yaratma problemini de açıklayabilirsin, kadim kültürden gelen sudur teorisini de açıklayabilirsin. Yani İbn Sina'da *Mimar Tanrı* da var *Yaratıcı Tanrı* da var sudur teorisi de var. Ya da mesela tıp: Gidiyorsun, Uygur tıbbına göre tedavi ediyor, öbürü Mezopotamya, öbürü Galen öbürü Hipokrat. İbn sina diyor bu kadar karışık olmaz, bir içinde tüm bunlar olan bir terkip kuruyor. Bu iyi mi kötü mü ayrı bir konu ama sistemi öyle kuruyor.

Çatışmaları gidermek bir kültür için iyi midir kötü müdür? Bence iyi değildir. Her şeyi çözdün mü hareketi ortadan kaldırırsın.

Bütün terkipler çatışmaların başlangıcıdır çünkü tüm terkipler gergindir, bir sonraki dönemin problemlerini içinde taşırlar. Bir terkipin başarısı kendinden sonraki doğurganlığıyla ölçülür, "ne kadar sorun yarattı?" diye sorulur. İbn Sina düşüncesi o kadar sorun yarattı ki, klasik İslam düşüncesi hep bu sorunlarla uğraşmak zorunda kaldı.

Bu dönemde Kınalızade ahlak kitabını yazarken İslam medeniyetinin çok ciddi bir tecrübesi var. Farabi, İbn Sina, İbn Miskeveyh, Gazzali, İbn Arabi'nin irfani ahlak anlayışı, Mevlana ve benzerlerinin sufi pratik ahlak anlayışı var. İci'nin yazdığı metinler var. Dolayısıyla üstadın derdi tüm bunları bir yerde birleştirmek, "irfani, sufi, meşşai ve kelami ahlak nasıl bir araya getirilebilir?" sorusunu yanıtlamak.

Zaten 16. yüzyılın en büyük sorusu budur: Tüm bu okulları bir arada ele alabilir miyiz? Hatta hatta gelenekler, moral değerler, günlük hayattaki toplum içindeki cari moral değerleri nasıl ele alabiliriz sorusunu görebilirsiniz. Ama çorba değil belli bir sıra düzeni içinde olması gerekir. Burada da bir omurga vardır: Bu omurga erdem ahlakıdır. Kökleri aristotales'te olan bu ahlak anlayışının İslam dünyasında üç büyük temsilcisi vardır: Nasreddin Tusi'nin *Ahlak-ı Nasıri* adlı felsefi ve dini ahlak ağırlıklı kitabı, Celaleddin Devvani'nin *Ahlak-ı Celali*'si, ki bu kirap Tusi'nin dini ve felsefi ahlakının muhtevasını geliştirerek içerisine işrakilik ve sufilik katar; sonra Hüseyin Vaiz el Kaşifi'nin *Ahlak-ı Muhsini*'si daha çok dini niteliklidir. Üstad'ın yaptığı ise hepsini birleştirmektir.

Ahlak-ı Alai'de kullanılan farklı kaynaklara baktığımız zaman, atıf yapsın yapmasın elliye yakın metin var. 1236'da başlayıp 1572'ye kadar yazılan metinler de elliye yakındır, bunların pekçoğunu kullanıyor. Eser Semiz Ali Paşa'ya sunuluyor. Ali ismi oradan geliyor, cinas yaparak hem kendi adını hem sunduğu paşanın adını kullanıyor. Şam'da başlıyor yazmaya, eseri okuyup tartıştığı isim de Gelibolulu Muhsin.

Enteresan bir metin olduğunu söylemiştim, hemen hemen her türlü ekol var içinde ama omurgası erdem (itidal) öğretisi. Ama zühd de var en nihayetinde, yeri geldiğinde kız çocuklarının eğitimi üzerine de konuşabiliyor mesela.

Çok nüshası var, *Alai* nisbesiyle sırf bu eseri istinsah ederek geçimini sağlayan insanlar var. Ders kitabı olarak okutuluyor, ulema okuyor, Saray'da okutuluyor. Padişah için hazırlanmış özel nüshaları var. Sultan II. Mahmud nüshasından bahsetmiştim. Dili ağır bir dil, Türk-i fasih üzere yazılmış. Gelibolulu Ali çünkü Türk-i fasihi savunuyor. Bu dönemde dil kullanımı noktasında ki tartışmalar Türk-i basit ve Türk-i fasih üzere ayrılmıştır.

Bu tür kitapların gayesi, Osmanlı'nın siyasi ideolojisi olan *nizam-ı âleme* ahlak açısından destek vermektir. Nizam-ı âlem, Usul-ü fıkıhtan ödünç alınmış bir kavram olup aslında toplumsal düzen demektir. Yoksa bizim milliyetçi arkadaşların öngördüğü dünya hâkimiyetiyle ilgisi yok, o ikincil anlamdır. Bütün hukuk ve fıkıh nizam-ı âlem içindir. Âlemde, toplumda bir düzen olması içindir.

Giriş kısmındayız henüz. Burada insan nerdedir? Kınalızade'nin anlayışında, Yunancada "metaksu" dediğimiz, ortada olan bir varlıktır. İnsan, madde ve manayı şahsında birleştiren, *unsur-u camii*dir. Yani bütün unsurları toplayan *berzah-ı cami*dir, toplayan âlemdir. İnsanın bedeni madde tarafı akıl ise mana tarafıdır. İnsan da ortada, arada bir yerdedir. Her şey burada kurulur. Tabii anlayış onun icat eddiği bir şey değil neticede. Ama bunu kurarken örnek kişi ne Aristoteles ne Platon, Hz. Peygamber'dir örnek şahsiyet. Misak, ahlakın mümessili Hazreti Peygamber'dir çünkü erdem öğretini en iyi uygulayan Hazreti Peygamber'dir.

Elbette böyle söylemesinin meşrulaştırıcı işlevi de vardır. Piyasada portakal çoksa, onu satmak için portakal hadisi uydurmak işe yarar, "portakal yiyenin çocuğu güzel olur" dersen daha çok satar, şimdi de farklı değil, "portakalda c vitamini var," dersin, satar. O dönemde meşrulaştırıcı dindi, bugün bilim.

Din ü devleti ikiz kardeşi gibi görür bizimkiler. Nihai amaç da emniyettir. Eman ve âmânı birlikte nasıl kurabiliriz sorusunu yanıtlamaya çalışmak Gazzali'nin vurguladığı bir şeydir. Eman maddi güvenlik iken aman manevi güvenlik anlamına gelir. Kınalızade de bunun peşinde zaten. Eman olmadan iman olmaz. İnsan vücudu tehlike içindeyken bu tür şeylere dâhil olmaz. E, tabii bir de adalet.

İslam'ın üç önemli ilkesinden biri de adalettir. Bu adalet yalnız erdem öğretisinde değil, Türk ve İran devlet geleneğiyle zenginleştiriliyor. Orada da büyük bir siyasi tecrübe olduğundan, öyle görüyorlar olayı.

Nihai amaç teellüftür yani Allah'ın ahlakıyla ahlaklanmak. Yine tasavvufla birleştirilmiş ahlakın bir amacı da insanı var iken yok gibi yaşamaya alıştırmaktır. Yani burada Osmanlı'nın ulaştığı ekonomik -maddi güçle de alakalı, çünkü lüks yaşama ve tüketim kültürü artıyor. 1555'ten sonra gelen bütün seyyahların tipik türk tip etli butlu hafif şişmandır. Şiirlere de geçmiştir, genelde Türk kadınları balıketli tombiş olur çünkü şerbet kültürü çok gelişiyor, 150 kadar şerbet var. Bir de et ve ekmek kültürü. Ekmek et-mek'ten gelir. Türkler et yerler, eti kuruturlar ve yerler. Et-mek, ekmek oluyor. Tabii çünkü Anadolu'da bizimkiler tarımı öğreniyor. Et kültürü bizde hala çok yaygındır.

Bu tür ahlak kitaplarının vurguladığı da, var iken yok gibi yaşamaya nasıl alıştırabiliriz insanları sorusu üzerinedir. Bugün ise yok iken var gibi yaşamaya alıştırılıyor insanlar, "al taksitle, ölünce ödersin," diyorlar.

Tasavvufun esas vurgusu budur. Biz tasavvufu post olarak görüyoruz. Aslında bir fikri anlamak için neyi reddettiğine bakacaksınız: Tasavvuf neyi giymeyi reddediyor? İpeği, altını... Yani şehiri reddediyor. Şehir yaşamı çürütüyor çünkü. Bunu bütün mezopotamya'da herkes söylüyor. Şehir çürütür, erkeği kadınlaştırır, kadını erkekleştirir: Şehrin özelliği budur. İnsanlar yeni şeyler denemek isterler, her şey hizmetçilere parayla yaptırtılır. Her zenginin hizmetçisi olur, sen hayattan koparsın. İbn Haldun: "İnsanları kıtlık zamanında öldüren açlık değil, alışmış oldukları tokluktur," diyor. Kınalızade'nin asıl amaçlarından biri de budur, var iken yok gibi yaşamak.

Sahabeden, Ebu Zerr, döneminin ilk on zengininden biridir. Fakir bir adam, zenginliği kötülese etkili olur mu, ciddiye alınır mıydı? Uzanamadığı mala tu kaka diyor denirdi. Ebu Zer ise o kadar zengin ki, zenginliği kötülüyor ve her an vazgeçebiliyor. Niçin? Peygamber böyle yaşamadı ki diyor, mala tapmayın, malı öne geçirmeyin diyor. O kadar şedid oluyor ki, insanlar arasında fitneye sebep olduğu için Hz. Osman onu Medine'den sürüyor. O nedenle, var iken yok gibi yaşamak öyle kolay iş değil, deneyin isterseniz. Bu tür ahlak kitaplarının da bir özelliği de budur, özellikle tasavvufi olanlar, bu vurguya sahiptir. İnsanlar telef içerisinde, lüks içerisinde yaşamamalarını sağlamaktır.

Soru: Bu amaçla yazıldı dediniz ya, bu halka ne kadar yansıyor? Halkın okuma yazması ne kadar var?
Cevap: Bu kitaplar halka okutuluyor, vaaz sistemi bugünkü gibi değil, ulemalar bugünkü gibi değil.

Ebu Suud Efendi camiiye gidip menakıb anlatıyor. Mesela *Bostan ile Gülistan*, menakıb kitabıdır ve özellikle doğu medreselerinde ahlak kitabı olarak okutulur. Biz geleneği çok hafife alıyoruz. Bilginin dolaşımı ve bilginin toplumsallaşması, oryantasyonu müthiş bir mekanizmayla sağlanıyor. Bizim köyün örneğini veriyorum hep: Bizim köy dağda, sahilden 40 km içerde, son köy, medresesi de var.

Her Cuma gecesi, okuma meclisi var, kadınlar ayrı erkekler ayrı. Rahmetli annemin okuma yazması yoktu ama bilmediği yoktu. Sana bir siyer anlatsın... Çünkü kırk yıl boyunca Ahmediye okumuşlar, Muhammediye okumuşlar, Kara Davud okumuşlar, Kadı İyaz, Battal Gazi Destanı okumuşlar, ezbere biliyordu. Hurafelerle çevrili ama ona o lazım. Dolayısıyla, bu tip kitaplar da hem bunları anlatanlar hem de tasavvuf kültürü ve okuma pratikleriye halka sinmiş. Halkın irfanı da buradan geliyor, doğuştan değil. Pratize edile edile yerleştirilmiş.

Bizim kültürün özelliği, refahın yaygınlaştırılması ve paylaştırılması ilkesine dayanır. 623 yıllık divanda hiç değişmeyen iki madde vardır: Umur-u askeriye, umur-u fukara. İç ve dış güvenlik ile fakirlerin durumu. Unutmayın, zinadan Osmanlı'da benim bildiğim 1 kişi recmediliyor ama idam edilen fırıncının haddi hesabı yoktur. Ekmekle oynatmaz Osmanlı. Tarım toplumunun temel besin maddesi ekmektir. Ekmekle oynayan doğrudan ipe. Hâlbuki açıktan hırsızlık yapsa cezası bellidir ama burada örfi hukuk uygulanıyor. Topluma zarar veren hemen idam edilirdi. Ekmeğin gramajıyla oynadığı için çok fırıncı asılmıştır.

Kapitalizm böyle bir yerde olmaz aynı şekilde sefillik de olmaz. Bir yerde mutsuz insan varsa mutlu insan vardır, ölen varsa yaşayan vardır, kapitalizm böyle çalışır. Herkesin mutlu olduğu yerde kapitalizm çalışmaz. Amerika'nın nüfusu 300 milyon, 40 milyon evsiz var. Ama bunu istemiyor Osmanlı. Hatta sırf Osmanlı değil, bütün klasik devlet gelenekleri, elden geldiğince refahı yaygınlaştırırlar. Bu da sermaye birikimini engeller. Bir İngiliz'in yazdığı *Çorba Kardeşliği* kitabında diyor ki, Budin'de doğan biri hangi dinden, cinsiyetten ve sınıftan olursa olsun ortalama 63 yıl bedava yaşayabilir. Çünkü imaretler kim olursa olsun herkese üç gün bedava olarak size bakmakla yükümlüdür. Budin'den Edirne'ye giden birisi her imarethane de 3-4 gün geçirse 63 yıl hiç çalışmadan yaşanabiliyor. Buna da Çorba Kardeşliği diyor.

Böyle bir sistemde de sermaye ve birikim olmaz, sürekli dağıtılıyor çünkü refah. Osmanlı'da ölçüsüz zenginleşme izni verilen tek kesim, üst sınıf bürokratlardır. Yavuz ve Kanuni'den sonra kurumsallaşan bu sınıf toplasan 250 kişidir. Kapitalizm yalnız üst bürokraside vardır; yaptığın iş kadar, başarın kadar ödüllendirilirsin. Ölünce de malları müsadere edilir çünkü o çocukların hakkı değil. Yine de çocuklarını aç bırakmaz Osmanlı. O parayla da vakıf kuruyorlar, fakirlere tekrar yayıyorlar. Mesele, refahı elden geldiğince yaygınlaştırmak, insanları daha yaşanılabilir bir hayat sunmaktır.

Bahsi evvelde ne anlatıyor üstad? Büyük oranda hikmetin konusu nedir, hikmet-i nazariye ve ameliye ayrımı yapıyor. Şunu bilelim, klasik anlamda hikmet ya da felsefe belli bir bilgiyi elde etmek ve ona göre yaşamaktır. Bugünkü anlamda saf bir entelektüel faaliyet değildir, akademik gevezelik kesinlikle değildir. İnsanlar bir bilgi elde ediyorlar, bu epistemedir, burhani bilgidir, nedenli bilgidir: hem niçini hem nasılı birlikte veren bilgidir. Bu bilgiyi elde edeceksiniz ve buna göre yaşayacaksınız.

Bilgiyle amel arasında zorunlu bir ilişki var mıdır? Yunan'dan gelen erdem öğretisine göre vardır, sufi geleneğe göre yoktur. İlminize göre amel edin elbette, bu durum bu anlama gelmiyor. Burada mesele, zorunlu, özsel, essential bir ilişki var mı yok mu, bunu tartışmasıdır. *Nicomakos'a Etik*'te Aistoteles diyor ki, ***"hırsızlığın yanlış olduğunu bilen biri zorunlu olarak hırsızlık yapmamalı"***, ama yapıyor. Yunan düşüncesi bunu izah edemiyor, bir sürü numara yapıyor. Sufi ve kelamcılarda yok böyle bir şey ama eylem öğretisinde var tabii.

İlmiyle amel etme gereği başkadır, zorunluluk başkadır. İcabi değil, ihtiyari ama bu ihtiyar teşvik edilir. Elbette ilminle amel edeceksin, sadece ahlakta değil, bilginin bile gelişmesi için: Matematik okudun, pratik yapmazsan unutur gidersin. Fakat zorunlu değil. O onu, zorunlu olarak doğulmaz. Bu Yunani bir anlayıştır.

Kelamcılar ve sufiler böyle düşünmez. Yaratıcı ahlak düşüncesi tasavvuf üzerinden ilerler. Bireyi merkeze alır. Sufi insan merkezli olduğu için orada daha yaratıcı bir ahlak anlayışı var. İnsanın iradesine daha açık. Öbürü çok mekanik çünkü bu ahlak anlayışı fizik biliminin bir devamıdır. Mizaç teorisine dayanır. Mizaç ve akıl ilişkisinin bir sentezi. Aklın iki gücü var: Ameli ve nazari. Nazari ile ameli gücü kontrol ettiğimizde buradan ahlak çıkıyor. Yoksa akıl tek ama bu ayrımlar fonksiyonları itibariyledir. Nazari yukarı doğru çalışıyor ameli aşağı doğru. Nazari akıl soyut gerçeklikle ilişki kuruyor, aklın aşağı kısmı ise bizim mizacımızdan, karışımımızdan kaynaklanan doğal, tabii güçlerimizi kontrol ediyor. Acıktık, ye babam ye, akıl diyor ki, bu zararlıdır, dur.

Aklın, nefsi tedbirine ahlak denir. Akıl tefekkür eder fikir olur, tedebbür eder tedbir olur. Tedbirü'l-ferd yani bireyin yönetilmesi, ahlakın diğer adıdır. Neye göre; hayıra göre. Hayır nerden geliyor; akıldan.

Bizim yaptığımız şey, akılla maddeyi kontrol etmek. Bu kontrolü itidal üzre yaptığında, ahlaklı oluyorsun. İfrad ve tefride düşmeden ortada tutmak. Hiç yememek tefriddir, çok yemek ifraddır, ortası itidaldir. Tabii bu matematik orta değildir, herkesinki kendine göredir. İki metrelik adamın iki porsiyon yemesi normaldir ama ufak tefek birinin bi kuzu çevirmesi doğru değildir.

Adaleti eşitlikle karıştırıyorlar. Bir karikatür var: pozitif ayrımcılık budur ve adaleti sağlar. Bilmiyorum siz masal ve efsaneleri ne kadar okuyorsunuz, uydurma hadislerde de bu çoktur, fazla değil 2300'lerden itibaren dünyada kadınlar hâkim olacak. Tüm büyük sistemlerde verilen kıyamet alametlerinden biridir. Yalnız İslam'a has değil, Hint geleneklerde de böyle. Belki daha önceden böyle bir tecrübe var. Evren sürekli yeniden karılıyor, belki böyle bir tecrübe var, bilemezsin yani. Şimdi dini anlayışa çok aykırı ve mitolojik ama bizde önce erkek sonra kadın yaratıldı, denir. Ama evrim teorisinde önce kadın sonra erkektir. Erkek, kadının bozulmuş formudur. O nedenle kadında sırf kadın kromozomu vardır, erkekte ikisi de vardır. Neyse, buraya girmeyelim (Gülüşmeler). Bu tevhid inancına zarar vermez.

Piramityen düşünüceksiniz. Bu şizofrenik bir şey değil, bilginin tabiatı böyle. Her bildiğiniz her yerde anlatılmaz. Hazreti Peygamber her bildiğini anlatıyor muydu insanlara? Kafayı yer insanlar. Gazzali, Fahreddin Razi anlatıyor muydu? Epistemolojik şizofreni ile ontolojik şizofreniyi karıştırıyoruz. Bilginin gökdelen gibi kat kat olması lazım. Çocuğuna her şeyi anlatıyor musun? Çocuğa başka anlatırsın, öğrencine başka anlatırsın.

Mutluluğun anahtarı epistemolojik şizofreniden geçer. Bu havas- avam ayrımı değil. Çünkü yalnız bir ayrım yok. Ayrıca ontolojik tevazu ile epistemolojik tecazuyu da birbirne karıştırmayın. Ontolojik olarak hepimiz Allah'ın yarattığı kullarız, tarağın dişleri gibi diyor Hazreti Peygamber. Ama epistemolojik eşitlikten bahsetmiyor. Bilenlerle bilmeyenler bir olmaz diyor, bilenlere veririm diyor.

Bak gördün mü, eşitsizlik başladı. İnsanlarda eşitsizliğin kaynağı bilgidir. Biliyorsan biliyorsundur, tevazuya gerek yok. Ama efendim ben özel yaratıldım, hadi git ordan. Ölüm herkesi eşitler. Sıfır gibidir. Ölüm çarptı mı kral da sıfırdır köylü de. Ama bilgi öyle değil. Ama Aristotales de İbn Sina da hiç sıfır olmadı. Hala yaşıyorlar. Bilgi ölmez çünkü. O nedenle epistolojik tevazu olmaz. Burda biri kriz geçirse, doktor var aramızda, saklıyor kendini, ***"şimdi söylesem yanlış anlaşılır",*** olur mu öyle.

Tevazu biraz yerini bilmek demektir.

Şimdi aklın nazari ve ameli ayrımı fizikseldir. İlimler de buna göre ayrılıyor.

Ameli ilimler üç tanedir:

- Ferdin idaresi (ahlak),
- Ailenin idaresi (ekonomi),
- Toplumun idaresi (siyaset).

Yani ahlak bireysel bir şeydir, toplumun ahlakı olmaz. Bireyin idaresinden fazilet ortaya çıkar, diğer ucuna ise rezilet diyoruz. Ailenin idaresinden menfaat, toplumun idaresinden maslahat ortaya çıkar. Aile derken çekirdek aileyi kast etmiyorum, büyük aile, topluluk kast ediliyor, aşiret veya kabile olabilir. Her topluluk kendi menfaatini önceler, faydayı arar, zarardan kaçar. Yani aile içinde önce çekirdek aile önemsenir. Zekâtta bile böyledir, önce yakından başlarız. Ama toplulukların menfaatlerini toplumda maslahata dönüştürüyoruz. Maslahat, menfaatler arasında çatışmayı giderecek ortak noktadır. Sulh yani. Menfaatinden vazgeçmeyen topluluklar, Türkiye'de maslahatın inşasına engel oluyorlar. Dini ve seküler cemaatler, partiler kendi menfaatleri üzerinden gidiyor, bunu dayatıyor, tasallut ve tahakküm ortaya çıkıyor, kavga oluyor. Hâlbuki senin de menfaatin var benim de, bunun ortasını maslahata çevirmemiz lazım. Son dönem olaylarının nedeni bana kalırsa, budur. Fetöcülük bir zihniyettir, çok fetöcü var aramızda. O grup gitti başka gruplar var şimdi, boşluğu doldurmaya çalışıyorlar. Bu zihniyetin en önemli özelliği, kendi menfaatini topluma maslahat diye dayatmaktır, kendini toplum yerine ikame etmek, toplumun değerlerini dikkate almamaktır. Bunu herkes yapıyor. Ben bunu görüyorum üniversitede. O gitti başka biri geldi, onlarla kavga ediyoruz.

Hepimizi aşan bir ilkeler bütününe göre hareket etmemiz lazım. Bu maslahatın beni de aşması lazım seni de. Örneğin, herkes kendi Türkçesini hakiki Türkçe diye bana dayatıyor. Bir fıkra vardır:

Temel edebiyat öğretmeni olmuş, ***"geliyorum fiilini çek"*** demiş öğrenciye, Doğulu öğrenci çekmiş beğenmemiş, Egeli öğrenci çekmiş beğenmemiş,
-***"E be bi celiyrum diye çekemeysunuz",*** demiş.

İşte bu bir dayatmadır. Biz neden hepimizi aşan bir gramer icat edemiyoruz. İstanbul Türkçesi böyleydi. Hâlbuki herkesi bırakalım keyfine göre yazsın o zaman, anlaşabilir miyiz? Anlayaşamayız ki. Ne kadar bilirsek bilelim dili, bir süre sonra kopar. Menfaat benim konuştuğum dil, ama hepimizi aşan bir ilkeler bütününe göre hareket etmemiz lazım. Bu da maslahattır. Yok, hep benim dediğim dersen işte bu durumlara düşüyoruz. Bu bir iki kişinin yaptığı şey değil, okulda da böyle, toplumda da böyle. İşin doğasına uygun olarak düşünsene be mübarek, bu olur mu olmaz mı ona bak. Yok, illa benim dediğimi yapacaksınız, sudan heykel yapacaksınız. Nefsini dayatmayacaksınız eşyaya.

Tedbirü'l-Ferd (Ahlak), Tedbirü'l-Menzil (Ekonomi-Topluluk Yönetimi), Tedbirü'l-Medine (Siyaset) bu üçü ameli hikmettir. Buradaki ameli kesinlikle tatbikle karıştırmayın. Uygulamalı Hikmet diyorlar, olmaz. Nazari ve ameli aklın fonksiyonlarıdır. Amel aslında nazara tekaddüm eder. Çünkü ahlakı olmayan, belirli bir toplumda yaşamayan; faziletine, menfaatine ve maslahatına halel gelmiş bir insanın teorik düşünmesi de mümkün değildir. Hayr ilme tekaddüm eder diyor adamlar. Çünkü ameli akıl hayrı yönetir, hayra göre iş yapmayı veyahut birbirini karşılıklı beslerler akılla hayr aslında belli bir noktadan sonra ikiz kardeş gibidir çünkü akıl, akıl olarak hayırdan başkasını talep etmez, böyle inanıyorlar. Aklı şerre götüren aklın kendisi değil, aklın mizaca ilişkin yanıdır. Vehimdir.

Vehim, şeytandır. Şeytan aslında bir kişi değildir. Bunu diyen Fahreddin Razi. Razi ontolojik olarak şeytanı kabul etmiyor. Bu kelamcılar öyle muvahhid adamlar ki, Cenab-ı Hakk'ın dışında evrende etkin bir otorite olamaz, şeytan da olamaz, melekler de olamaz, diyorlar.

Hiçbirinin mutlak otoritesi yoktur, hepsi birer fonksiyondur. Ha, insan resimlerle düşündüğü için, bunu şahıs olarak anlamıştır.

Soru: Bulutlar da fonksiyondur ama varlar.
Cevap: Bulut maddi ama bunlar manevi. Maddi olmakla fiziksel olmayı bile ayırıyor bizimkiler.

Fiziksel olması demek manevi olmakla birlikte, maddede fonksiyon olan şeye fiziksel denir. Bunu Newton da ayırıyor: gravitasyon maddi değildir ama fizikseldir. Tabii, Newton kadar dindar bir adam zor bulursun, tam bir Eş'aridir. Tek tanrılı bir inancı vardır.

Nazari ve Ameli mizaçla ayrılıyor. Mizacın da katları var. En altta dört unsur vardır, ya da atom var denilebilir, fark etmez. Buradan madenler, bitkiler, canlılar, sonra da insan. İnsan, bu hiyerarşinin en üst basamağındadır. Maddesi buraya bağlı, manası yıkarıda. O nedenle arada bir varlık. Dolayısıyla insanın mizacında dört unsurun özellikleri, bunların belli harmonik ilişkileri var, madenlerin özellikleri, gerçekten de bizim kimyasal bir yapımız yok mu? Bitkisel özelliklerimiz: yemek, içmek, üremek gibi ve hayvani özelliklerimiz. Bu temel özellikleri ayrıntılı göreceğiz ama hayvani nefsin özellikleri neydi: yeme, hazmetme, üreme, kendi benzerini yaratma gibi özellkleri var. Hayvani nefsin özelliği, duyusal algısı var ve iradi hareket yapıyor. Ağaç güneşten sıkılıp yerini değiştiremez ama hayvan değiştirir. İnsanın ise akli iradesi var, ihtiyari yani. Bu özellikler de birbirine katılarak gidiyor. Akli irade ile hayvani iradeyi kontrol ediyorsun, işte ahlak budur. Çok mekanik bir şey gibi gözüküyor ama ayrıntı çok. Şehevi ve gadabi güçlerimiz var, gelecek hafta inşallah bunları anlatacağız, şehevi ve gadabi güçleri itidal üzere kontrol ediyorsun. Dolayısıyla hem aklın tabakaları var hem de mizacın tabakaları var. Zaten klasik gelenek, bugün de öyledir, tabakalı bir yapısı vardır.

İnsanın problemi zaten oradan geliyor, Madde ve mananın ortasında bulunmasından. Yine ahlakta, canlıların havaic-i tabiyyesi, yani zorunlu ihtiyaçları vardır, yemek, solunum, korunmak gibi. Bakın o kadar enteresandır ki, İslam medeniyetinde siz mahkemeye gittiniz diyelim, Ayşe Hanım geldi Rüştü'nün tarlasını işgal etti. Bugün Rüştü, Ayşe Hanım'ı mahkemeye verir, avukatlar tutarlar, hâkim der ki tapun var mı, var. Senin var mı, yok. Bitirir. İslam mahkemesi bunu yapamaz. Çünkü havaic-i tabiyyeyi esas alırlar. Ayşe Hocam, sen bu tarlayı niye işgal ettin? Vallahi geçinecek başka bir şeyim yoktu, çoluk çocuk aç, ben bunu işleyeceğim ki para kazanacağım. O zaman, Rüştü kardeş, senin ihtiyacın yok, bu tarlayı işleme hakkını bir yıllığına Ayşe Hocama veriyorum, bunun karşılığı gelirin üçte birini sana verecek. Çünkü bir insan havaic-i tabiyyesini karşılayacak ki ondan insanlık bekleyesin. O nedenle, kesinlikle ama kesinlikle, kadı ya da müftü, bizde ombdusmandır, net karar veremez. İşi insanın lehine çözmek zorunda. Şeriat kötüymüş, tabii kötü, çünkü bir işe yarıyor.

Fakirlikten, açlıktan ölen nice insan var. İslam hukukunda, bir insan açlıktan öldü mü, kaç kilometre içinde yaşayan ne kadar insan varsa sorumludur, cezalandırılır. Bakın, bir köyde bir insan açlıktan öldü mü, bütün köy cezalandırılır. Ölümüne izin vermeyeceksin, havaic-i tabiyye. Avrupa bunu uyguluyor. Kanada'da şahit olduk. Kredi aldı iflas etti, banka gelip senin yaşadığın eve ve arabana el koyamaz, havaic-i tabiyye kabul ediliyor. Ama vahşi kapitalizmde böyle değildi, giderek mekanik rasyonellikten vazgeçiyorlar, insan merkezli düşünmeye çalışıyorlar çünkü Avrupa'da insan azaldı.

Avrupa'nın insanı korumaya çalışmalarının sebebi nüfuslarının olmayışı. Kadınlara verdikleri haklara bakıyorsun, ne kadar insani diyorsun, öyle değil, çocuk istiyorlar esasında. Üremiyor

ki insanlar, o şartlarda nasıl üresin. Havaic-i tabiyye esastır, bunun üzerinde münakaşa edilemez. Bir insanın açlığı tartışılamaz. Adam tatlı çalıyor, ekmek çalıyor, hapse atıyor. İslam'da, o hapse atanı hapse atarlar.

-Niye çaldın?
-Açım.
Çalacak, hiçbir şey diyemezsin.
Sonra bunun üzerine kurulu insani ihtiyaçlar gelir. üçe ayrılır: zaruriyat, havaic ve müzeyyenat. Zaruriyat, üşüdük, üzerimize bir şey almamız lazım, yağmurdan bir yere sığınmamız lazım. Havaic ise bunun bir üstüdür, bir ev lazım, bir ocak lazım, bir meslek lazım. Müzeyyenat ise estetiktir. Bir katlı ahşap evde değil de Boğaz'da oturmak, lüks yani. Tüm bunları itidal üzere tutmak, esas budur. Dolayısıyla ahlak, bu anlattığımız ihtiyaçları da itidal üzere tutacak bir yapıdır. İstikamet üzere olmak, mesela budur. Ahlakın esas amacı insanı bir istikamet üzere tutmaktır.

Ahlak kelimesinin üzerine de biraz konuşmuştuk, hulk'tan geliyor, huy demek. Ha-la-ka. Bu hulk'un, mizacın belirli bir fonksiyonu var, buna ahval denilir. hulkun fonksiyonlarına ahval denilir. Ahvalin de sabit olanına meleke denilir. Ahval geçici, meleke ise kazanılmş, sürekli fonksiyonlara denilir. Mesela, gülmek haldir ama cesaret melekedir. Utanma haldir ama çok utangaç insan denir ya, halden melekeye dönüşebilir. Ahlakta, mizacın melekeye dönüşmüş özellikleriyle ilgileniyoruz, halle ilgilenmeye gerek yok. Ama bu melekelerin en önemli özelliği, düşünülerek yapılmıyor oluşudur. Melekeler, yani huy, düşünülerek değil, tabımızdan kaynaklıdır. Peki, burada düşünerek ne yapıyoruz, müdahaleyi yapıyoruz. Baba tamam cesursun da, ihtiyatlı ol. Melekenin kontrolünü akıl yapıyor, onu istikamet üzere tutuyor. Tamam, kardeşim acıktın da abartma diyen akıl. Evlenmek de melekedir, mizaçtan kaynaklanır. Belirli bir cinsiyet olgunluğu gösteren kadın ve erkeğin talebidir. Hiç evlenmeyeceğim demek tefrid, gayrimeşru ilişki ise ifrattır.

Soru: Toplum o hale getiriliyor.
Cevap: Bu tabi bir şey değil. Burada kast edilen şey, toplumsal kimlik diyorlar buna, toplumsal bir pratiği tabiyata dönüştürmek.

Soru: O zaman örf tehlikeye giriyor mu? Toplum kötü şeyleri meşru hale getirebilir.
Cevap: Aldığın temel ilkelere göre örfü tadil ediyorsun. Örfü tadil etmek başka, reddetmek başkadır.

İslam örfü reddetmez, tadil eder. Minimal bir metafizik var, bir hayat görüşü. Bu hayat görüşünün içindeki ilkere göre sen örfü tadil ediyorsun. Ama örf tabi bir şey değildir, cinsellik tabi bir şeydir. Cinsiyeti örfe dönüştürdü bunlar, diyorlar ki cinsiyet bir örftür, uzlaşımsal bir şeydir. Ama öyle olur mu, fiziksel bir karşılığı var bunun yani.

Soru: Dolayısıyla örf tartışmaya açık.
Cevap: Evet her zaman açık. Ama burada örften çok, cinsiyet meselesini örfe indirgediğiniz zaman, cinsiyet inşadır, itibaridir dediğiniz zaman problem oluyor. O zaman niye çocuk doğduğu zaman kız erkek deyip ona göre isim veriyorsun, fiziksel bir tarafı var bunun. Orada ciddi bir operasyon var.

Söyleyeyim, bu kapitalizmle alakalı. Para getirdiği sürece böyle gider, sektör olmaktan çıktığında kendiliğinden gider o.

Burada bir kavramı atlamayalım. Vazi olanla tabi olanı karıştırmamak lazım. Nomos ve phesus. Bugün bu karışıyor. Tabi olan bizatihi insan iradesinden bağımsız olarak var olan bir şeydir. Vazi olan ise bizim belirli uzlaşımlarla, toplumun maslahatı için üzerinde ittifak ettiğimiz şeylerdir. Dil, uzlaşımsal bir şeydir. Elbette bunun zemininde bir tabiat var, konuşma melekemiz var ama ağaç, three, şecere uzlaşımsaldır. Yasalar uzlaşımsaldır. Bu çok kadim bir mesele… Bunu ortaya ilk atanlar sofistler. Poliperes Savaşlarından sonra Atina'nın yenilmesinin akabinde Atina'da kurulan Otuzlar Çetesi var Isparta'nın desteklediği, bu sıkıntıyı aşmaya çalışıyorlar, bunun nesi tabi, bu uzlaşımsaldır. Fikirlerin toplumsal karşılıkları var. Kâtip Çelebi örneğini vermiştim, o yanlış anlaşılmış. Hiçbir şey bilinemeyecek kadar değersiz olamaz, lafını niye söylüyor, kendisi simya ve gizli ilimlerle uğraştığı için onu meşrulaştırmak istiyor. Söz önemli de, sözün maksadı farklı. Kâtip Çelebi orada, İslam toplumunda yüzyıllarca oluşmuş bir pratiğe meydan okuyor. İslam'ın omurgasında, ana caddesinde simya, astroloji, gizli ilimler abesle iştigaldir. Ara sokaklarda ilgilen canım, kimse bir şey demiyor.

Ama medrese toplumun omurgasıdır. Medresede okutulmaz bu. Bugün de öyledir, bugün gazetedeki astroloji köşesine kimse müdahale etmez, ama sen gelip astrolojiyle devlet yönetmeye kalkarsan seni ne yaparlar.

Sofistlerin bunu ortaya atması da bununla alakalıdır. O dönemin siyasi, toplumsal, askeri olaylarını bilmemiz lazım. Bugün canım sıkıldı, nomos ve phesis ayrımı yapayım demez kimse. Tam bu olaylardan sonra Otuzlar Çetesi müthiş bir zulüm yapıyor, binlerce insan öldürüyor. Bunu da yaparken biz seçilmişiz, ilahiyiz, Tanrılar filan. Ne alakası var, bunları siz uyduruyorsunuz diyor. Bir adam, bunu bana Tanrılar söylüyor diyor. Anlatabiliyor muyum? Vazi ve tabi olanı iyi ayırmak lazım.

Zaman ve mekânda olan, tarihte insanın yaptığı her şey vazidir.

Vahiy vazi midir, tabi midir? Tarihselcilik meselesini de böyle çözebiliriz. Kaynağı bakımından tabii, idraki bakımından vazidir. Diğer türlü müslüman olamayız. Hazreti Peygamber yazdı demen lazım o zaman. Vahiy, kaynağı bakımından tarih üstüdür, ama bunu idrak eden ben olduğum için vazidir. O nedenle "benim Kur'an yorumum tabidir" diyemez kimse.

Soru: Peki Hazreti Peygamberin idraki nasıldır?
Cevap: Hazreti Peygamberin idraki de benzer şekildedir çünkü O da o anlamı belirli bir dilsel yapıya döndürüyor ama bilmiyoruz ki biz. Hazreti Peygamber kontrol edilebiliyor.
İnsan idraki tabi bir zemindir, transendantel egodur, hepimizde olması bakımından tabiidir. Homo sapiens sapiens'in idraki tabidir. Konuşma gibi, dil yeteneği bakımından meta-language tabidir. Ama benim dilim, senin dilin, yüz sene önceki dil farklıdır ve vazidir. Müdrike, müdrike olması bakımından transendantaldir, yani hepimizden aşkın gibidir, ama bunun fonksiyonları sende bende farklıdır.

Kur'an okumak niçin önemlidir müslümanlar için? Çünkü İslam'da, ilahi olanın cisimsel hiçbir karşılığı yoktur. Bu kadar soyut bir şeye inanmak çok zordur. Kur'an, Cenab-ı Hakk'ın, en azından kelam cinsinden tecessüm etmiş halidir. Dolayısıyla Kuran okumak, Tanrı'yla konuşmaktır. Bu açıdan Kur'an çok merkezidir, sadece anlamı değil fonksiyonu açısından da. Anlamını bilmeden okuyor adam, dalga geçiyorlar. Ne dalga geçiyorsun, sevgilisiyle

konuşuyor adam, anlamını bilmesine gerek yok. Hafız'ın bir hikayesi var, Hafız Kur'an okurken ağlıyormuş, müderris demiş ya Hafız bu ayetlere ağlanır mı, miras ayetleri bunlar. Hafız demiş ki, maşuktan gelen mektubun anlamı değil, bizatihi ona bakar ağlarsın.

Şimdi olaya bir de öyle bak. İslam gerçekten çok soyut. Bununla alakalı Materyalizmin Tarihi'ni okuyun, Ahmet Arslan çevirdi. Böyle bir din, tanrı inancı mı olur, bütün Hristiyanların bize yöneltti̇ği en büyük eleştiri budur. İki önceki Papa Jean Paul diyor ki, öyle bir Allah'a inanıyorlar ki, sanki yok. Gerçekten öyledir. İslam'ın tevhid anlayışındaki tenzih çok abartılırsa Tanrı ortadan kalkar. O nedenle diyorum ki İbn Arabi'nin tutulmasının en önemli sebebi budur, tenzih ile teşbihi aynı anda çözmeye çalışıyor. Kur'an-ı Kerim, Cenab-ı Hakk'ın teşbih yönüdür bizde. Bu anlamıyla, Kur'an okudukça Cenab-ı Hak'la irtibat kuruyorsun.

Bu ahlak mesela, vazi midir sizce tabi midir? Tabidir. Esas köken itibariyle tabidir. Ama kültürel etmenlerle vazi hale geliyor. Çok ağır bir şey bu. Bu ahlaka dönmek isteyenler var biliyorsunuz. Amerika'da MacIntrye erdem ahlakını yeniden diriltmeye çalışıyorlar çünkü diğer ahlaklarda erdem bazında bir zemin oluşturamıyorsunuz. Ahlakta değerlerin kökeni çok önemlidir. Kiminde tanrıdır, kiminde kozmik bir yapı, kiminde tabiat, nomos, kiminde gelenek ve göreneklerdir. Bugün günümüzde ise kamusallık değerlerin ölçütü olarak kabul ediliyor. Güçlülerin dayattığı etik, zayıfların ürettiği etik yaklaşımları vardır. Adalet, zayıfların güçlü olanın önünü kesmek için ürettiği bir şeydir diyor Sofist. Nietzsche de çok değil 19. yüzyılda aynı şeyi söylüyor. Hristiyanlık üst insanı engellemek için üretilmiş bir yalandır diyor. Bari müslüman olsaydık, hiç olmazsa erkek dinidir, zayıflığı reddediyor diyor.

Adaleti bu kadar itibari kabul edersen, vazi diyerek büyük problemler yaratabilir. O nedenle tabi tarafı olması lazım.

Son olarak şunu söyleyebiliriz. Bu ahlak kitaplarının nihai amacı saadettir. İnsanın teorik ve pratik kuvvelerini aktüel hale getirip insanın olgunlaşmasını sağlamak. Bu yüzyılda ise ahlakımızın amacı saadet değil tek başına, insan-ı kamil olmak. Bu ahlakı uyguladım da mutlu oldum demiyorsun. Hatta ben onu şöyle söylüyorum. İnsan-ı kamil anlayışı İslam'da çok eskiden beri var ama bunu felsefi bir dile döken İbn Arabi, Konevi, Cendi, Fergani, Tilimsani, Fenari, Kayseri gibi isimler. İnşallah Fenari'nin şu *Misbahü'l-Üns*'ünü biri çevirir de bütün ümmet okur. *Misbahü'l-Üns* bizde insan-ı kamil felsefesinin en güzel kitabıdır. Benim kişisel kanaatim, bu *Ahlak-ı Alai* metni fazilet kavramını, erdem kavramını insan-ı kamil kavramı etrafında yeniden organize etme işidir. Mesela Taşköprüzade'nin metinlerinde benzer bir teşebbüsü orada görüyorsunuz. Demek ki, bu dönemde Osmanlı düşüncesinde böyle bir yaklaşım var. Vahdet-i vücudla Meşşai ve Kelami felsefeyi terkib edebilir miyiz gibi bir arayış var. Ben bunu gördüm en azından. *Ahlak-ı Alai* kitabının gücü hem felsefi hem irfani hem kelami hem dini ve hatta edebi olmasından ileri geliyor.

****

Ders notları için Sayın Burcu Bayer'e teşekkür ederim.

****

İHSAN FAZLIOĞLU İLE AHLÂK-I ALÂ’Î OKUMALARI DERS NOTLARI-X

Nefs-i nâtıkanın mahiyeti ve sair hayvanat kuvvasından temyizi. Yani düşünen nefsin mahiyeti nedir ve diğer hayvanat fakültelerinden, güçlerinden farkı nedir? Şimdiye kadar dikkat ettiyseniz hep ***‘Hikmet nedir?’, ‘Hikmetin çeşitleri nedir?’, ‘Amelî hikmet nedir, amelî hikmetin çeşitleri nelerdir?’*** bunu gördük. Şimdi ise doğrudan ahlâkın konusu olan ve ahlâkın kendisine ait olduğuna inanılan insan nefsi üzerine konuşacağız. Çünkü ahlakı insan nefsi için talep etmiyor muyuz? İnsan nefsi nedir? Bütün ahlakın zemini orda ya, onu anlatacak bize bu bölümde. Daha mukaddimedeyiz, biliyorsunuz. Bunu bitirince zaten konuya girecek. **“Hikmet-i ameliye ki 3 ilimdir.”** Yani amelî hikmet 3 ilimdir. **“Mevzuları ne nesnelerdir, ânları beyan etmektedir.”** Konusu nedir bunların? Çünkü herhangi bir ilmin önce konusu. “…ve bazı mebadi-i tasavvuriyye bu tasdikiyye-i ulûm-ı mezkûrede muhtac-ı meymum-ı mefhum aleyhtir bu siyakda mübeyyen ü muayyen olunur.”

Kim bunu bana anlatır? Çok zor bir dil hakkaten. Mebadi-i tasavvuriyye. Yani temel kavramlar. Tasavvur kavram demek. “ve tasdikiyye…” ve yargılar. Niye? Çünkü herhangi bir temellendirme yapmak için arkadaşlar, aksiyomatik sistem diyoruz biz buna, temellendirme, iki işlem gücümüz vardır; üç nesne alanımız vardır: Tanımlama ve önerme, bunlara işlem diyoruz.

Üç de nesne alanımız var:
1. Tanım,
2. Önerme
ve
3. Kural.

Şimdi, tanımlama kavrama ilişkindir. Yargı ve çıkarım. Onu söylemek lazım. Bu ise önermeye ilişkindir. Tüm bunları da şu kurallara göre yapacağız. Bu kurallar ne dedi, aklın kuralları.

Kavramlar ikiye ayrılır:
1. İlkel kavramlar,
2. Türetim kavramlar (Türetilen kavramlar).

Önermeler ikiye ayrılır:
1. İspatsız önermeler,
2. Daha önceden ispatlanmış önermeler.

Onları da başlangıç noktası olarak kabul edebiliriz. Daha önceden ispatlanmış olanları. Bu kurallar ise çeşitli olabilir. Matematiksel hesap kuralları, algoritma kuralları olabilir. Aklın özdeşlik ilkesi olabilir.

Herhangi bir sistemi, hangi sistem olursa olsun, sıkılaştırmak, temellendirmek, aksiyomatikleştirmek, formelleştirmek için bütün yapının özeti budur: Kavram, önerme, bunlar da kendi içinde ayrılır, kuram, tanımlama. Bunlar işlemdir. Çünkü işlem yapıyoruz. Bir şeyi tanımlıyoruz. Kavram tanımlanır. Yargı da bir önermedir zaten. Bir önermede bulunmak yargıda bulunmaktır, ama yargı tek başına önemli değil, önemli olan çıkarım yapmak, ispatlamak yani. Aslında bu yargıyı ispat olarak da görebilirsiniz. Çünkü önermeleri biz ispat konusu biliyoruz. Formel sistem, bunun adı aksiyomatik sistem ya da bir sistemin formelleştirilmesi.

Okuyabiliyor musunuz?

Dinleyiciler: "Pek değil. Kırmızı kısımlar biraz zor."

İlkeler ikiye ayrılır; ilkel kavramlar, türetim kavramlar.
Önerme de ikiye ayrılır. İspatsız önermeler. Mesela ispatsız önermeler. Bütün parçadan büyüktür önermesi ilk başta belirli bir önerme gibi kalır; ispatsız. Bir de daha önceden ispatlanmış önermeler. Yani burda ispatladık, ispatlayınca artık o aksiyom, ilke gibidir. Kurallar ise ya mantık kuralları ya matematik kurallarıdır. Bütün yapı bu şekilde çalışır. Onun için burada da ne diyor? ***"Tasavvurî-i tasdıkiyye ki bu ilim ona muhtaçtır ve onun üzerine kuruludur."***

Yani şunu demek istiyor:

Ahlak ilminin temel kavramları nelerdir? Baştan bilmemiz gereken ve temel yargıları nelerdir? Şunlar tabi kastettiği. Şimdi; ***"Evvelâ malum olsun ki ulum-ı … her fen ilim mebais-i müteaddidedendir."*** Yani ister bir ilim dalı alın, ister zanaat dalı alın; o zanaat, o ilimde çok sorun, mesele, problem vardır ve bunlar hakikaten sayısızdır, değil mi?

"Ve herşey ki umur-ı mütekessir ona bir cihet-i vahdet gerek ki ânın … itibariyle … olup alahide maktu ve meşru mümkün ola." Dolayısıyla biz bir ilmi kurabilmek için, önce o uğraştığı problem alanlarında ortak bir cihet bulmamız lazım. ***"Cihet-i vahde"*** diyoruz biz buna.

Cihet-i vahde. Bu ne demek biliyor musunuz cihet-i vahde?

Diyelim ki insanı aldınız ele. İnsanın sağlıkla alakalı problemleri yok mu? Var, değil mi? E bir de ahlakla ilgili problemleri var. Bir de dini problemleri var. Bir de devlet problemleri var. Şimdi bunların hepsini tek bir ilimde inceler misiniz? Hayır. Kümeler teorisi gibi. Bir küme, A kümesi, sağlıkla ilgili problemleri oraya koyarsın, burda cihet-i vahdet nedir, hepsinin sağlıkla alakalı olması. Dersiniz ki, bu problemleri sağlıkla ilgili olduğu için A kümesine

topladım. Bununla tıp bilimi ilgilenir. B kümesine ise ahlakî sorunları alırsınız. Dersiniz ki bu problemleri cihet-i vahde, problemleri x1, x2, x3, x4, bunları bir araya getiren ortak kümenin elemanı kılan ahlakla alakalı olmalarıdır. Bununla da ahlak ilmi ilgilenir. Dolayısıyla her ilmi o ilmin mesâili arasında ortak olan, problemleri arasında ortak olan cihet-i vahde ile tanımlıyoruz. Şimdi İngilizce'de ***"subject matter"*** demiyor muyuz? ***"Every science has a subject matter."*** (Gülüşmeler)

…'de ders yapıyoruz. İki tane yabancı var, anlamıyorlar. Ben de dedim ordan espriyle bir konu, bu konuyu neye göre belirleyeceksin? Diyelim ki gökyüzüne baktın. Yani B, gök cisimlerine baktık. Gökbilimde konusu olan var, astronominin konusu olan var, kozmogoni konusunda olan var. Bunları neye göre ayıracağım? O nesneler hakkında, o sorular, o problemler hakkında bir ortak yön belirleyeceğim, diyeceğim ki bu ortak yönü olan problemler buraya, bunu astronomi inceler. Buna da cihet-i vahde diyoruz. Cihet-i vahde, yani birleştirici yön. Kümeler teorisini biliyorsunuz hepiniz, değil mi?

Kümeler teorisindeki gibi. Dedim ki al sana şu alfabe harflerini, bunları bana önce sesli ve sessiz olarak ayır. Burada sesli harfler kümesi, sessiz harfler kümesi. Sesli harfler kümesinin cihet-i vahdesi nedir? Sesli olmaları. Sessiz harflerin cihet-i vahdesi nedir? Sessiz olmaları. Bu kadar işte yani. Dolayısıyla diyor ki şimdi bize orda, şimdi onu anlatacak: ahlakın cihet-i vahdesi nedir? Cihet-i vahde tabi, çok böyle basit bir mesele değil. Bunu ilk kez bilim haline getiren **Molla Fenari**'dir. Molla Fenarî bundan bahsediyor. Daha sonra bu konuyla ilgili Osmanlılar çok metin kaleme almışlardır. 18. yüzyılda önemli metinler üretiliyor.

Özellikle **Veliyüddin Cârullah**. 500 sayfalık metni var. Çünkü bu ana dilimizde söylersek, **"unification of science",** bilimleri birleştirmek, yani bilimler de birbirinden ona göre ayrılıyor, bir de nasıl birleşecekler, bu konuyu işliyor. Çünkü bilimleri tasnif etmek için bu şart. Neye göre tasnif yapıyorsun, niye ona ahlak buna fizik diyorsun, niye ona matematik buna kimya diyorsun, değil mi? Bu cihet-i vahde meselesi. İkiye ayrılıyor: 1. Cihet-i vahdet-i zatiyye, 2. Cihet-i vahdet-i araziyye.

Zati vahdet, bir de arazi vahdet. Ne demek bu?

Öyle bilimler vardır ki klasik gelenekte, doğrudan konunun zati yönleriyle ilgilenir. Diyelim ki cisim. Ama öyle ilimler vardır ki arazî, hareket, hareket arazdır. Cismi ârız olan birşey, onu da inceliyor, değil mi? Zatını incelemekle arazını incelemek farklıdır. Dolayısıyla bilimler hem zat açısından yani özsel açıdan diyelim, hem de ilmekleri(?) arazları açısından değerlendirilebilirler ve sınıflandırılabilirler. Diyelim ki matematik yapıyoruz. Matematiğin zatı nedir? Sayı ve miktar. Sayı aritmetiğin, miktar ise geometrinin konusu. Peki sayının diyelim ki çift sayılar dediğimde, çift sayıyla ilgili bir bilim orada arazî oluyor. Çünkü çiftlik, örnek veriyorum tabi, bu böyle olmayabilir, o sayının bir niteliğidir. Dolayısıyla nitelik hiçbir zaman zat değildir, a'razdır. Onun için de bir ilim kuruyoruz mesela. Diyoruz ki çift sayılar bilimi, mesela. Ya da kesirli sayılar diyoruz. Onun gibi.

Dinleyici sorusu: "Mekaniği falan daha sonra matematiğin altına alıyorlar ya, arazi yönüyle mi alıyorlar?"

Hoca: "Adın ne?"

Dinleyici: "Sıla."

Hoca: "Ben burda kendimi tuttum biliyor musun, o konuya girmeyeyim diye. Aferin sana bak. En önemli konulardan biri bu. Cihetler bir kere belirlendikten sonra ilimler arasında nasıl ilişki kuracağız?"

Dinleyici: "Evet."

Hoca: "Nasıl kuracağız?"

Dinleyici: "Benim de birkaç haftadır kafamda çok ciddi problemler var bu konuyla ilgili."

Hoca: "Problemin bu olsun. (Gülüşmeler) Evet. Buradan ne problemi diyoruz, felsefeden, *meta basis* problemi diyoruz. Bu var ya, başımızın belası. Bunu çözmeden modern bilimi kuramıyorsun. Bunu çözdü Galileler, Newtonlar. Bizimkiler çözemedi. Çıkamadılar bu dilemmadan. Mesela, Matematiği fiziğe uygulayamazsın. Çünkü niye, cihetleri farklı, ikisinin konusu ayrı. Dolayısıyla Aristoteles bunun ilkesini koymuş. Şimdi oraya geliyor zaten.

"Temâyüz-i ulum bi marzuatiha" ilimler konuları bakımından birbirlerinden ayrılırlar. Konu da onun cinsidir.

Tamam mı?

O yüzden cinsler birbirlerine karıştırılamaz. Matematik ve aritmetik bile birbirine uygulanmaz Aristotelesçi gelenekte. Bunu bizimkiler yapıyorlar. Çünkü aritmetiğin cinsi adettir. Geometrinin cinsi miktadır. İki cinsin ayrı bir bilimi vardır. Bu bilimler birbirine indirgenemez. Aritmetiği geometriyle, geometriyi aritmetikle alamazsın."

Dinleyici: "Hatta maddeyle ilgilenen…"

Hoca: "Tabi, şimdi gelelim mekaniğe… Ya da bırak mekaniği, astronomiye. Astronomi nedir? Şimdi yarısı fizik, yarısı matematik. E bu nasıl bir lahana turşusu diyecek. Mekanik de öyle. Yarısı geometrik, yarısı fizik. Hareket çünkü, değil mi? Diyecek ki Aristoteles burada o zaman diyor, haysiyetleri değişiktir. Cihetleri aynıdır, haysiyetleri değişiktir. Çok teknik oldu. Çünkü işin bir de haysiyeti var. "Min-hays".

Hangi açıdan?

Mesela ahlak, insanı erdemli ve erdemsizlik haysiyetiyle inceler. Tıp ise sağlık ve hastalık haysiyetinden inceler, değil mi? Türkçe'de kullanıyoruz ya, haysiyetsiz adam, işte o. Haysiyet. İnsanın haysiyeti nedir? Düşünmesidir mesela, onun gibi yani. Tabi dil çok teknik bir konu yalnız. Özbek bir çocuğa verdik doktora tezi. Meta basis problemi; İslam medeniyetinde. Çünkü islam medeniyetinde bu problemi çözmeden ilimlerin sınıflandırması yapılmıştır. Bu büyük bir sıkıntı bizde. Bunu aşıyorlar. Şeyde, modern bilim devrinde bunu aşıyorlar. Evet. Çok gitti konu da ama, ne yapalım.

Dolayısıyla cihet-i vahdeti tesbit edeceksin ki bu nesnelere bunu uygulayacaksın. Bu nesnelerin hepsi tek bir nesne haline dönüşüp, o kümenin altına girecek diyor. "Çünkü hikmet-i ameliye dahi umur-ı müteaddide ve mesail-i mütekessiredir." Hikmet, pratik

hikmette de çok umur-ı müteaddide, çok konu var, ve çok mesele var. “ve ana dahi bir cihet-i vahdet gerek. Ol cihet-i vahdet mesail-i mezkureyi mevzu ve vakiden bahsettiğidir.”

Yani tek bir konuda bahsedeceği tek bir konuya onu indirgemek gerekiyor kısaca. Zira mesailden bir tane bir ilm olup taife-il bukr ilm-i ahmer olur”. Şimdi mesailin birini başka, birini başka ilim inceler. “Ve erbab-ı ma’kulât…” yani mantıkçılar, erbab-ı ma’kulat dediğinde mantıkçıları anlayacaksınız. Makulatla ilgilenenler yani.

“Temayüz-i ulum bihasebi temayüze’l-mevzuat dediklerinin manası budur.” Yani ilimlerin birbirinden ayrılması, konuların ayrılmasıyladır. Yani her ilmin bir konusu var dedik ya, konu da onun cinsidir. Dolayısıyla her ilmin bir cinsi var. Ve ilimler de bunlar, matematik dediğin, fizik dediğin, tıp dediğin böyle ayrılır. “Mesela ilm-i tıb cesed-i ademîden bahseder; sıhhat u maraz cihetinden.”

Yani tıp, insan bedeninden bahseder, hangi açıdan ama?

Ciheti nedir? Maraz ve sıhhat cihetinden. “İlm-i heyet ecza-yı ulvi ve süfliye-yi basiteden bahseder. Astronomi ise ulvî cisimler yani gökyüzü cisimleri ve yeryüzü cisimlerinden bahseder. “Ecram-ı ulviyye ve süfliye-yi basîta.” Ecram-ı ulviyye demek gök yüzü cisimleri, süfliye-yi basîta demek yeryüzü cisimleri; onlar da ayrılıyorlar ya ikiye. “La cerem, bunların her birisi ilm-i ala ile ve fenn-i müstakim olup ahire halt olunmadı.” Yani birbirine karıştırılamaz. Halt etmek var Yai karıştırmak. İyi halt ettin, karıştırdın demek istiyor.

Şimdi, buraya kadar açık mı? Bak, kaç mesele gördük. Aksiyomatik mesele nedir? Daha metni okumuyoruz ama. Formelleştirme ne demektir? Cihet-i vahde. Cihet-i vahde-yi zatiye, cihet-i vahde-yi araziye ne demektir, meta basis ne demektir? Bilim sınıflandırması, bilimlerin konularına göre tasnif edilmesi ne demektir. Şimdi bunları bitirdikten sonra otur mesela İbn Sina’nın kitaplarını rahat okurdun. Bunları anlatıyor. Hepsinin mantığı bu, sistem çok sıkı bir sistem. “Ve mevzu-yı ilim ne idüğini agavat ve ilm-i mezkure…”

Bak burası önemli, …. bizde hiç yok. Diyor ki, başlamadan önce o ilmin konusunu bilmek intibah yani seni tembih eder. Ne demek tembih? Aslında bu çok doğal birşey, herkesin bildiği birşey, insan gaflete düçar olabilir bunun için. İntibah ne demek o zaman? İnsan tarafından bilinen ama gaflette olduğumuz konularda dikkat çekmek demek, intibah, tembih kelimesinin kökü. Çünkü insan, mesela mantık kurallarını biz biliyoruz aslında ama bazen bu kurallardan gaflette olabiliriz. Diyorsun ki ‘Bak buna dikkat et.’

Çünkü aksiyomatik sistem herkeste ortaktır. Fakat insanlar onu sadece izhar edemezler ya da onu ortaya çıkartamaz, ona tembih diyoruz. Ne denir, ‘Bir çocuğu tembihle’. Biliyor aslında, ama çeşitli nedenlerle onu unutuyor. Tembih kelimesinin kökü o: gafletten uyandırmak. Dolayısıyla bir ilim tahsil ederken önce konusunu bileceksin ki ahlak-ı adalet diyoruz.

Üniversiteye giriyor çocuk, niye girdin diyoruz felsefe bölümüne, geliyor başımıza. ‘Hocam valla kader kurbanıyım’ diyor. Dolayısıyla bir ilmin konusunu bilmeden onu okumak abesle iştigaldir, eskilerin tabiriyle. Çünkü hiçbir bilgin yok o konuda, kader kurbanı diye felsefe okunur mu canım?

O zaman ne oluyor işte, saçlarını uzatırsın, yıkanmazsın, yırtık giyinirsin, pipo içersin, filozofum diye gezersin ortalıkta. Öyle oluyor. Evet.

Mesela, ilm-i ahlak, ahlak-ı nefs-i insaniden bahsetmek cihetiyle muaraza vu tasavvur eyleyip… üzere olur "diyelim ki adam ahlak okuyacak diyor, nedir ahlak? Nerden bahseder diye sorduğun zaman, insan nefsinden bahseder, bunu bilirse, bu kadar bile bilse, diyor, en azından basiret üzere olur. Yani mmm, demek ki ben, ahlak dediğin bilim bana insan nefsinin bir haysiyetini, bir cihetini anlatacak. En azından iyi, bir teyakkuz halinde olarak o ilme başlar. Hatta her mesele, mülahaza eder, eğer ahlak-ı insaniden bahisse ilm-i matlubdan idüğin bilip taallüm-i tefehhümle ragıb olur ve eğer hilafıysa matlub tahtına dahil değil idüğine arif, talebinden arib olur."

Bu diyor aynı zamanda insana ne verir? Diyelim ki, konunun genelini, genel olarak bilirsen o konunu altına giren şeyi ciddiye alırsın, almayan şeye vakit kaybetmezsin. Kenarda tutarsın onu, pedagojik bir ilke bu. Evet. Şimdi, okumadan hemen Türkçelerini söyleyeyim, siz takip edin. Burda konu çoktur, diyor. Ancak biz bu risalede bunların hepsini açıklayamayız. O zaman biz ne yapalım diyor, şimdi, hikmet-i ameliye (pratik felsefenin) ki bizim kitabımızın konusudur, mevzuu konusu nedir ve talib-i kemal-i nefs için insan nefsinin olgunlaştırılması için mahall-i Teveccüh şurûdur. Mevzuu nev u ulum-ı senasikü'l-eczadır. Öyle ise öncelikle pratik felsefe nedir, pratik felsefenin konusu nedir? İkincisi ise pratik felsefenin üç alt dalı var ya ahlak, iktisat ve siyaset, bunların konuları nedir, bunları diyor, konuşmaya başlayalım ki bu konuyla ilgilenenler basiret-i tammeye sahip olsunlar.

Şimdi, Nasıreddin Tûsî, Ahlak-ı Nasır'ında demiş ki, "***Çün ilm ü meşruun fi nefsi insanice hun iktisat etmek gerekir ki andan sadır olan ef'al-i cemiu'l-mahmud olan ilmdir".***

Ne demek? Bu ilmin konusu insan nefsini huylar cihetinden, hangi huylara sahip, o cihetten incelemektir. Çünkü bizim nefsimizin huyları var. Korkaklık, cesaret, adalet, ilm, bir sürü huyumuz var, açlık, şehvet, gazap, sinirlenme, bir sürü huyumuz var. Bu huylar açısından incelemektir. Ama ne açıdan? Doğrudan bu huyların ne olduğu mu? Hayır. Onu metafizik inceliyor. O huylardan sadır olan fiiller, eylemler. Çünkü eyleme bakıyor. Diyor ki mesela adam çok korkak, o korkaklığın mizaçta bir karşılığı var. Ama biz onu incelemiyoruz bu ilmde. Onu Kitab-u Nefs inceliyor, metafizik inceliyor.

Biz sadece ***"Ya benden bu korkaklığı nasıl mesela gideririm, nasıl cesaretli olabilirim"*** gibi ef'al cihetinden inceliyor. ***"Pes, bu ilmin mevzuu nefs-i insanidir."*** O zaman birinci şey, bu konu bu ilmin yani hikmet-i ameliyenin konusu insan nefsidir, "Ammâ şol cihette ki" cihet koyacak şimdi. Çünkü cihet koyacak ki ilmi tanımlayabilsin.

"Andan ahlak-i cemile-i mahmude ve kabiha-i mezmume bi-ihtiyar sadır olur." Hangi cihetten? O nefisten irade ile ya da ihtiyarla iyi ya da kötü fiillerin sadır olması, çıkması cihetinden. Çünkü insan nefsinde başka şeyler de var, sadır olur. Dolayısıyla biz şimdi insan nefsini konu olarak alıyoruz. Bakıyoruz buradan iyi, erdemli fiiller, erdemsiz fiiller sadır oluyor, ama bu erdemli-erdemsiz fiiller kas hareketleriyle değil, bizim tercihimiz. İhtiyar bu demek.

İhtiyar ile irade arasındaki fark neydi?

Dinleyici cevabı: Biri doğal, biri hayır deme yetisi.

Hoca: Biri ne?

Dinleyici: İrade hayvanlara özel…

Hoca: Canlıya yani.

Dinleyici: Canlıya, evet. Ama ihtiyar, hayır diyebilme yetisi.

Hoca: Akla özgü.

Dinleyici: Evet, akla özgü.

Çünkü iradede vücut talep ediyor, yemek istiyor. Sen de gidiyorsun yemek yiyorsun. Ama irede sana yeme diyor, kilo alıyorsun. Bu, ihtiyardır. Sen de yemeyeceğim diyorsun. O da ihtiyar oluyor. İhtiyar: hayır. İhtiyar hep iyiliği, iyi olanı, hayrı tercih eder. İrade ile ihtiyarı birbirine karıştırmamak lazım. Şimdi, "Pes evvela bilmek gerek ki nefs-i insanî nedir? Madem bu ilmin konusu insan nefsi, artı bu insan nefsinden ihtiyarla sadır olan erdemli ve erdemsiz eylemler. O zaman ilk bilmemiz gereken nedir? Nefis nedir, insan nefsi nedir, bunu bileceğiz.

2. Gayet-i kemali ne nesnedir. Yani insan nefsini olgunlaştırmak ne demektir? Ve kuvvetleri nelerdir? Bu nefsin kuvvetleri nelerdir, güçleri nelerdir? Buna İngilizce de fakülte diyoruz. İnsan nefsinin güçleri nelerdir ki anlar vech-i mahmud üzerine istimal edecek, kemal ü hayra ki matlubü'l-insandır, vasıl olan. Ki biz bu kuvvetleri iyi yönde kullanacağız ki, değil mi, kemale, olgunluğa ve iyiye vasıl olacağız. Sonra, derece-i kemal ve meratib-i saadetine mani nedir ki? Sırf bunu mu bileceğiz? Hayır. Sadece bizi o olgunluğa, o hayra götüren yolları değil, nasıl kötüden kaçınacağız, onu da bileceğiz. Bak, ***"Ve derece-i kemal ve meratib-i samiye mani nedir ki, hangi engeller var ki andan ictinab etmek"*** ondan kaçınmak dahi tahsil-i haym-ı kemale lazımdır. Yani şunu demek istiyor: Arabanın kurallarını bilmen yetmez, trafikte karşıdan gelen öküzlerin de araba kullanışlarına dikkat edeceksin. Yoksa çarpabilir sana. Sadece ben değil, çünkü bu işte senin dışında etkiler de var. ***"Ve bu tahliyedir."*** Ḥa-yı mu'ceme demek, tahliye, ḥalâ, temizlemek, boşaltmak, yani nefsi, insan nefsini rezai ile ahlak ve kaba-yı amalden hali kalmaktır. Yani insan nefsini kötü huylardan ve çirkin işlerden nasıl temizleriz? Bunu. İki: Ve tahliyedir. **h**'yla. Donatmak demek, Yani nefsi cela-yı ahlak ve mehasin-i âmâl ve müzeyyen-i hali kılmak. İnsan nefsini nasıl daha iyi erdemlerle donatabiliriz? Nasıl onu yükleme yaparız.

İki şeyimiz var: Taḥliye ve tahliye. Ve sonra bir şiir almış. Bizim klasik metinlerde biliyorsun, şiir de verirler hemen, Farsça bir şiir. **"Kötülüğü terk, iyi fiile başlangıçtır."** Şunu demek istiyor: Bir kötüden kaçınmak öyle basit bir iş değil. Çünkü işin başı o. Çünkü harama giden yol da haramdır denir ya, ondan.

Nasıl ki hasta adama ilk ilaç perhizdir. Perhiz değil mi seni ilk önce hastalıktan perhiz koruyor. Daha hasta olmadan perhiz yaparsan "Şahadet lafzının başı batılı olup sınamaktır." Bak, demek istiyor ki, sen, Tanrı vardır, birdir demeden önce bir 'lâ' yapıyorsun. Hiçbir Tanrı yoktur, "Lâilâhe illallah". Onun için önce olumsuzlama gelir. Ahlakta da böyle. Önce olumsuzlukları da bileceksin diyor. Önce Eûzü besmele, sonra hamd ve dua. Yani "Eûzübillâhimineşşeytanirracim" demeden "Elhamdülillahi Rabbi'l-âlemîn" demiyorsun.

Değil mi?

Önce elini yıka, sonra namaz kıl. Yani bizim yâdımız dışında ne varsa önce onlardan elini temizle. Değil mi? Namazın amacı o. Yani bunun sembolik anlamı ne? Tanrıdan başka her şeyden arınıyorum. Bizim namaz falan değil. Ali'yi nasıl kazıklayacağız, onu nasıl yapacağız, şunun ayağını nasıl kaydıracağız ya da bir an evvel bitireyim gideyim kazık.

Bizde namaz, namaz değil ki… Hâlbuki abdest nasıl ki vücudun tahareti varsa, namaz da aklın taharetidir. Vicdanın taharetidir. Temizleyeceksin onu. Onu temizlemiyorsun ki.

'Aklın tahareti ahlaktır' diyor bizimkiler. Edebdir. Ama nerde… Edebsizliklerinden geçilmiyor. Evet.

"Pes talib-i hayr u sadır olana ahlak-ı ef'al-i hasını bilmek gerekirtir ki ş… vücud-ı nefsi olan ahlak-ı amal-i zemimi idare etmek gerekir ki bidat-ı muceme olanlardan pak …"

Yani iyiyi bilirsin onu elde etmek için, kötüyü bilirsin ondan kaçmak için. Türkçesi bu. Onun için bak hemen şiiri verdi.

"Araftü şerre lani şerri lâkin litevakihî femen la yağrifü şerrin mine'l-hayrin vakaa fi"

Diyor ki: Kötülüğü ben kötülük için öğrenmiyorum. Ondan korunmak için öğreniyorum. Çünkü kötülükle iyiliği ayırt edemezsem kötülüğe düşerim. İyilik diye düşebilirsin içinden. Onun için biz kötülüğü li-nefsihî değil, li-gayrihî biliyoruz. Bu önemli. Yani kendiliğinden kötülüğü öğrendim, aman ne güzel, değil. Ondan kaçınmak ve iyiliği elde etmek için, li-gayrihî biliyorum. Başka bir amaç için biliyoruz yani.

O zaman marifet-i nefs-i insanî ve kuvva-yı zahiri ve batınisi nelerdir veya niçin ve kemal-i noksan ve … Nelerdir ve nelerdedir? İzar-u iyan için üç makam irad olundu ve her makamda nice umur-ı mühimme feveyad-ı nadire mi'n-derece kılındı. Madem mesele böyledir, o zaman ilk önce insan nefsi nedir, ondan bahsedeceğim, diyor.

Sonra onun zahiri ve batını kuvvetleri, iç duyular-dış duyular, zahiri; iç duyular, batıni; dış duyular. Bunları alacağız, sonra da diyor, bunların kemâline ve noksanlığına, saadet ve şekavet saadetin zıddı şekavet, şakilik ordan gelir. Mutlu olmayan insan şaki olur. Kendisiyle barışık olmayan insan başkasına savaş açar. Bu sufilerin ilkesidir. Şaki demek, mutlu olmayan demek. Mutlu olmadığı için başkalarının yolunu kesiyor, başkalarına zulmediyor. Kendisi mutlu olmayan, başkalarının gülmesine tahammül edemez.

Onun için sufilere göre, kendini dünyadan korumayacaksın, dünyayı kendinden koruyacaksın. Çünkü insan çok zarar verir dünyaya. Veriyor, bak.

Bugün başka bir derste söyledim. Bir düşünür diyor ki: "***Diğer evrende bizden daha zeki, idrak eden varlıkların olduğu kesin. 'Delilin ne diye?' sorarsanız, şimdiye kadar bizle hiç irtibat kurmamaları"*** diyor. (Gülüşmeler)

Çünkü bizden ahmak olsalar bizimle irtibat kurarlar. **"Biz ahmakız"** diyor, evrene sinyal gönderiyoruz, gelişmiş medeniyet aldırmaz ama, ya kaba bir medeniyetse, ***"biz burdayız, gelin bizi köleleştirin demektir"*** diyor. Şurada toprak parçasından kaldırdığında kaç bin canlı var içinde, değil mi? Hiç ilgileniyor muyuz? Biz de aynen böyleyiz, diyor. Gelişmiş insanlar için. Orda börtü böcek birbirleriyle uğraşadursun.

Dinleyici: Geçen de Amerikalı bir filozof diyordu. ***"Fare ile insan arasındaki genlerden dolayı, mesela %96 benzeriz. Fare ile hiç ilgilenmeyiz, belki %2,5'luk farklı bir ırk vardır evrende, onlar bizi niye kaale alsınlar ki"*** diyordu.

Hoca: Evdeki akvaryumda dünya kadar balık var. Sadece yem atıyorsun. Öyle bir animasyon film vardı. Hayvanların yönettiği bir gezegende büyük bir toplantı yapıyorlar. Toplantının konusu, Dünya diye bir gezegen var, orda insan ırkının korunması. İşte, ilginç, şaşırıyorsun falan. Sonra anlıyorsun ki insan ırkını niye koruyorlar? Çünkü dünyadaki sivrisinekler akrabaları, sivrisineklerin beslenme ihtiyacının ortadan kalkmaması için. (Gülüşmeler)

Biz diyoruz ya, yok ediyoruz, inekler yaşasın, arılar yaşasın, bal lazım bize; onlar da insanları koruyor, çünkü seni sivrisineklere gıda sağlayan, yürüyen ağaç olarak görüyor seni. Anlatabiliyor muyum? Bakış açısı böyle. Düşünsene, maymunu koy dışarıya, sen kafesin içine gir, o sana baksın, öyle bir düşün. Ben hep söylüyorum. Bizim kültürümüzü hiç ciddiye almıyorsunuz. Niye bizde hayvanat bahçeciliği olmaz? Mümkün değil ya, döverler adamı.

Bak 1600'lerde yazılmış bir kitap buldum, hazırlıyor bir arkadaşım. Çok enteresan bir kitap. Belki bahsettim size, bahsetmişimdir. İstanbul'da bir fakihe kadın, beylere Üsküdar'da ders veriyor. Ondan sonra tabi ilmi yetmiyor, sıkışıyor. Kocası büyük bir müderris, bir gün ona diyor ki; ***"Nazariyat yazıp duruyorsun. Toplumun ihtiyaçlarına amelî fıkıh kitabı yaz."*** Yazan adam kendisi anlatıyor bu hadiseyi. **"Ben"** diyor, **"oturdum bunu yazdım".**

Türkçe, çok güzel bir Türkçe, harekeli hem de. İşte, başlıyor, hane halkından başlıyor: kadın, erkek, çocuk, hizmetçi, komşular, bunların birbirleri üzerindeki hakları. Ne var bir de biliyor musunuz? İlk defa gördüm, hukuku'l-hayvan, hukuku'n-nebat. Bahçedeki ağaca tokat atayım mı? Yok, öyle bir şey, ne atıyorsun yahu? Kafana göre hareket edemezsin, onun hakkı var diyor. Hayvan, kedi-köpek benim kedim benim köpeğim diye bir şey yok. Hukuk diyor, hukuku'l-hayvan.

Dinleyici: 1600 kaç demiştiniz?

Hoca: 1600'lerin başı. Tabi ben Mehmet Genç'ten öğrendim. Tam Süleymaniye Camisi yapılırken hemen bu Beyoğlu'ndan Süleymaniye'ye bakan tepede geliyor bir Fransız ressam, otel kiralıyor. Süleymaniye'nin resmini daha Süleymaniye yapılırken çiziyor. Şimdi resimlerde enteresan bir şey var. Semer…

Semerde çiviler var. Şimdi bunu gâvurlar nasıl yorumluyorlar? İyi çalışsın… Ama işin garibi çiviler hayvanın tarafında değil, üzerine oturulan tarafında. Köleler için mi diye düşünüyorlar. Bunu bir türlü çözemiyorlar. Kaynak da yok. Fakat 1600'lerin sonu, 1700'lerin başında mahkeme kayıtlarında enteresan bir şey çıkıyor.

Diyor ki müşteki olan:
"Efendim, daha önceki adet ve uygulamalardan biliyoruz ki, hayvanlara yük taşıtıyoruz. Adam 5 kilometre yük taşıtıyor. Getiriyor adam onu, çekiyor amele, yükleri boşalttıktan sonra geri dönmeyecek mi 5 kilometre daha? Üzerine biniyor hayvanın. Kural koymuşlar, demişler ki: *'Hayvanlara binilmeyecek. Yürüyeceksin. Çünkü hayvan 5 km. yük taşımış, sen niye biniyorsun? Zaten yorgun senin gibi.'*

Fakat bizim ordakiler bunu bilmiyorlar, dinlemiyorlar. Bunun üzerine 'çivi konacak, binmesinler' demişler." Mahkeme kaydında böyle diyor. "Fakat" diyor, "bunu da diyor kalın sof yaparak onun üzerine sererek biniyorlar."
Kadının kararı ne? Hemen uzmanı çağırıyor, diyor ki: "Şu kalınlıktaki sofun etkisinin azalacağı çivinin büyüklüğü ne kadardır?" Uzman "Şu kadardır." diyor. Bir fetva, "Bütün İstanbul'daki katır, eşek-atlar zaten savaş aleti -eğerlerindeki çivinin boyu şu kadar olacaktır," diyor. Sof işe yaramıyor. Anlıyorlar ki geriye dönüp, demek ki bu o dönemden beri var.

Hayvan hakları mı dedin? İşte burda, ama biz bunu bilmiyoruz ki…

Bugün kaymakamlığa kahve getirdiler. Dedim ki: "**Sayın başkanım, dedim, eğitim daire başkanına, kahvenin suyu niye gelir, ne alakası var?"**
Dedi ki: **"Hocam âdettir."**
Ben **"âdet değil."** dedim. Bir eve misafir geldiğinde, kahveyle su getirilir. Eğer suyu içerse açtır, hemen kahve alınır yemek getirilir.
Çünkü bir insana ***'Aç mısın?'*** diye sorulmaz. Ayıp ya. Kahve içerse toktur.

Dinleyici: Bunu her iki tarafın da bilmesi gerekiyor ama.

Hoca: O kültür biliyor ama. O kültür biliyor.

Dinleyici: Şimdi için söyledim.

Hoca: Ya kardeşim, iş yerlerine gidiyorsun, **'itiniz'** diyor. Lütfen itiniz. Neyi itiyorsun, ya? Ne yazıyor? "**Ya Fettah**" yazıyor değil mi? Niçin yazılır **'Ya Fettah'**? Biliyor musun?

İnsanoğlu bu, yolunu unutur; Allah Fettah'tır, yolunu açar. Daralma, gerilme. Ha, **'Ya Fettah'** yazma, Müslüman değilsin, sekülersin. Ama "**itiniz**" de yazılmaz ki kardeşim. Ne kabalık ya. **'Lütfen itiniz'** de. **'Lütfen açınız'** de mesela. Ne bileyim bir şey, bir nezaket olsun ya. Bu böyle kabalık olur mu? Anlatabiliyor muyum? Kültürün içine ettik ya...

Niçin iki tokmak olur klasik kapılarda?

Dinleyiciler: Biri erkek, biri kadın için.

Hoca: Nerde bu şimdi? Var mı öyle birşey, yok. Her konuda inceliğimizi kaybettik. Sonra bir de diyoruz ki **"Osmanlı ah!"** işte.

Valla atalarımızın, biz onların çocukları mıyız yoksa başka bişeyin çocuğu muyuz bilemiyorum yani. O kadar ince bir medeniyet kurmuşlar ki. Ha bu incelik aleyhine işlemiş onu da söyleyeyim tabi. … dediği gibi taş, elması kırar. Geçelim şimdi.

Makam-ı evvel nefs insani ki nefs-i natıka ile tali olunur ne nesnedir, ânın beyanıdır. Yani insan nefsi nedir? Burda insan nefsinden kastettiği, düşünen nefis. Yani **homo sapiens sapiens** diyoruz ya, o. Nedir bu düşünmek? Burdaki düşünmek, basit anlamda değil. Düşündüğünü düşünmek, arkadaşlar. Tamam mı? Malum ola ki: ***"Hukema nefs-i natıka dediklerinde lisan-ı şer-i mutahharada ruh derler."*** Yani kastettikleri İslam dilinde kullanılan ruhtur. Doğru mudur bu arkadaşlar?

Dinleyici (Rüştü Atmaca): Felsefeciler ruh diyor. Yok, nefis diyor. Kelamcılar ruh diyordu.

Hoca: Peki neydi nefis?

Hanım bir dinleyici: Kadın.

Hoca: Ne?

Hanım bir dinleyici: Kadın

Dinleyici: Hayır ya.

Hoca: Ha o tamam. Havva'yı temsil ediyor da, o değil ama. O başka, o sufilerin yorumu. İntellect ve logos ayrımı. Nefs neye deriz? Mesela İbn-i Sina aslında bütün Ortaçağ boyunca nefs neye denir?

Dinleyici (Rüştü Atmaca): Allah'tan gelen sinyalle…

Hoca: Yok, o değil.

Dinleyici: Allah'tan değil, pardon.

Hoca: Yani evren çift kutuplu bir madde var, bir de *logos* var. ***Intellect*** var. O gün çekimi bilmiyor, enerjiyi bilmiyor, böyle bahsediyor adam, varsayımlarda. Bu *logos*'un maddeye değen tarafına nefs diyoruz. Aslında esas **logos** var, **intelect**, akıl. ***el-Akl*** ama, *Büyük Akıl*. O yekpare bir şey. Değil mi, farklı tezahürleri var. Hayvanın da, bitkinin de, insanın da var. Aynı nefis aslında. Yani elektrik aynı ama alet değişik olduğu için fonksiyonlar farklı, o yani. Sinyal gibi dedik ya hani, örnek verdik.

Satellite, uydu. Uyduda sinyal geliyor ama seninki iPhone 7, benimki iPhone 4. Fonksiyonları aynı mı, değil, seninki daha gelişmiş. Halbuki giren sinyalde bir değişiklik yok, senin burdaki fonksiyonlarında. Onun için insan bedeninin fonksiyonuyla diyelim ki bir, hatta bırak insanı, diyelim ki bir aslandaki fonksiyonla böcekteki fonksiyon farklı. Çünkü böceğin mekanizmasına göre aslanınki çok gelişmiş olduğu için, değil mi, orda tezahür var. Ama hepsinde aynı akıl var: *logos*. Fakat böceğin nefsiyle aslanın nefsi farklı oluyor. Çünkü giren enerji ordaki imkanlara göre kendini dışa vurabiliyor. Anlaşılıyor mu? Bunu anlattım. Aynı şey.

Dinleyici: Çözüm üretiyor.

Hoca: Çözüm üretiyor. Ama ruh ne demek? Aslında ruhun bununla hiç alakası yok. Klasik İslam geleneğinde ruh latif cism demektir. vücuttaki en ince, latif cisme diyorlar. Yani maddi, böyle spiritüel. Maddeleşmiş birşey değil. Peki niye ilk dönemde İslam bunu kabul etmedi? Niye ilk dönemde İslam spiritüel unsurlara…

Dinleyici: Tanrı'dan başka maddi…

Hoca: Tanrı'dan başka cisim ya da cismani olmayan birşey yoktur. Yani evrende melekler dahil herşey ya cisimdir, ya cismanidir. Onun ne olduğunu biraz sonra söyleyeceğim. Madde ve mekânüstü sırf Tanrı'dır. Melekler bile değildir bak. Onun için spiritüel unsurlardan korktu İslam. Niye korktu? Çünkü Tanrı'ya eşdeğer bir güç olması. Çünkü klasik kültürde o kadar çok spiritüel okültüsü var ki-intellect, logos bilmem ne- filan, değil mi? Peki sonra bunlar nasıl yavaş yavaş vazgeçti?

Dinleyici: Gazali ile...

Hoca: Bir: sistem yerleşti, güçlü bir kültür oldular. Dolayısıyla ayrım yapabilecek kapasiteleri var. 400 yıl sonra, değil mi, Gazali bunları yaptığında, kabul ettiğinde, değil mi, 1100'lerde, İslam medeniyeti kaç yüzyıllık bir medeniyetti? 500 yıllık bir kültürdü. Her şey oturmuş. İbn-i Sina ölmüş gitmiş, İbn-i Heysem ölmüş gitmiş. Büyük bilim adamları. Ve kadim kültürden gelen nefs anlayışını ruhla özdeşleştirdiler. Halbuki klasik gelenekte bizim bugünkü anladığımız anlamda bir ruh yok. Niçin buna ihtiyaç duydular ve tuttu bu? Çünkü öldükten sonra bir şeyin baki kalması lazım. Allah neyi diriltecek, kardeşim?

Yok kuyruk sokumundan kemikmiş, yok bilmem şuymuş buymuş diye bir sürü teori var. Klasiklerde de var. Yani ruh diye bir şey var, o dirilecek. Esas odur bu iş, değil mi? Gazali'den sonra özellikle Fahreddin Razi. Fahreddin Razi'nin ölümü 1214. İslam medeniyeti 600 yaşında. Şimdi bakın, arkadaşlar, burda o konuyu anlatmadık ama, Samsun'da 3 Aralık'taki konferansta onu anlatacağım.

Bunları meseleleri İslam'ın bir parçası, dinin bir parçası zannediyoruz. Halbuki bunlar Fahreddin Razi tarafından üretilmiş tasavvurlar. Bunlar vazgeçilebilir şeyler yani. Gayet doğal, sen İslam hayat görüşünün temel ilkeleriyle, dönemin resimlerini, dönemin kültürlerinin etkisine sokup ordan tasavvurlar üretmişsin. Bu tasavvurları şimdi din zannediyoruz biz, dinin bir parçası zannediyoruz. Hiç alakası yok.

Elbette o tasavvurlardaki gayreti, efendim, takdir edelim ama takdis etmek başka. Teorisyenin biri ilerde çıkar der ki, ***"Kardeşim ruh diye bir şey yok, her şey maddedir, beynin fonksiyonudur."***

Vaay!
Kâfir o zaman niye Fahreddin Razi okuyacağız?
600 yıldır neyi okuyorlardı bunlar?
Allah nasıl diriltecek?
Hz. İbrahim'e bakın Bakara suresinde, ilk yarattıysa o mu zor, o mu zor?

Diyor ya Bakara suresinde, ***"Onların ruhları bir yere gitti."*** Yok, parçala, karıştır, koy dağlara, çağır gelsinler. Bakara suresinde var. Ruhtan eser yok. Şimdi dolayısıyla şeylere diyelim ki güncel merkezi sistem o dönemde cari bir tesbitti. Astronomi ona göre yapıyordu, sen de ona göre yaptın. Şimdi ne yapacağız? Atacağız yani.

İşte Hüseyin Nasrevî diye bir adam var ya… Git kutsal-mutsal değil be, resmin yorumu o. E resim değişti ya.

Dinleyici: Esirden bahsediyor.

Hoca: Hâlâ esirden bahsediyorlar, tabi. Bunlar ne, esir mi kaldı yahu, hepimiz teslim olduk. (Gülüşmeler) Ne esiri yahu?

Buna çok dikkat etmek lazım. Ayık olmak lazım. Yani bu dinin elden gideceğini zannediyor adam. Din o değil ki, din temel ilkelerdir. Onlar da zaten bir dinin ilkeleri azdır. Çok olursa zaten o inanç olmaz. Azdır yani, değiştirebilirsin. Bunlara dikkat etmekte fayda var. Bu kitap da öyle. Bu kitabın %80'i bitti. Biz metinleri klasik metinlere nüfuz etmek için öğreniyoruz. Bunun %80'i bitti, yok. Hadi biraz daha inelim, %75 diyelim. Psikoloji değişti, kozmoloji değişti, fizik değişti, değil mi? Geriye ne kaldı? Tıp değişti. Geriye temel ilkeler kaldı.

Ahlak önemli bir ilke değil mi? E, tamam bunun da ilkesi o zaten. O değişmez. Erdemli olalım. İnsan nefsini terbiye edelim, olgunlaştıralım. Bunu yaparken şundan şundan istifade edelim. Bu değişmez bak. Yaz hadi bakalım var mı, adam o dönemde yapmış yahu. Emin olun ne Arapça'da ne Farsça'da bunun üstüne metin var. Ve bu Türkçe yazıldı, her şeye rağmen. Bunu anlattım, mantığı, zaten bunu bile okuyamıyoruz işte. 1,5 yılda 20 sayfa okuduk. Evet.

Dinleyici: Hocam, amelî dediğimiz şeyi teorik diye ayırıyorlar ya klasik dönemde…

Hoca: Nazarî ve amelî…

Dinleyici: Evet, nazarî ve amelî. Bugün mesela bir sosyoloji, antropoloji gibi ilimleri bu sınıflamaya dâhil edebilir miyiz, yoksa değiştirecek miyiz artık? İlimler sınıflaması.

Hoca: Bir açıdan edebilirsin. Amel ne demek? İnsan eylemlerinin sonucunda ortaya çıkan tüm nesne alanlarına amelî diyoruz. Hepsi insan iradesinin sonuçları değil mi bunların?

Dinleyici: Evet.

Hoca: Bu yapıya göre hepsi amelî hikmet. Nazarî olan nedir?

Dinleyici: Teorik, ampirik, amelden bağımsız, direk akılla inşa ediliyor.

Hoca: Varlığı insan iradesine bağlı olmayan alana diyoruz değil mi? Tabiat. Tabiata ait olan ilimlere de nazarî ilimler diyoruz. Orda matematik biraz tartışmalı. Ama amelî hikmetin nesne alanı nedir? İnsan irade ve ihtiyarının tecessüm etmiş halleri. Yani ***action theory*** dedikleri bugün batılıların, eylem teorisi sonucunda ortaya çıkan şey. Savaş bir action'dır, değil mi? Cami bir action'dır, yani bir eylem sonucudur. Orda insanların eylemleri, iradeleri içkindir. Sen onu o toplum da öyle siyaset de öyle, amelî felsefe olarak görebilirsin. Ama tutup illa bu kuralları uygulamaya gerek yok arkadaş.

Yani tasnifler çok çeşitli açılardan yapılabilir. Bunlar ayet değil, hadis değil. Ne olacak. Savaşı Kudüs'te yapmanızın bir anlamı yok. Hiçbir açıdan, ne dini, ne estetik. Polonya ordusunu ben size örnek vereyim. Polonya'da cumhurbaşkanı atları çok seviyor, atlardan kurmuş bütün askerî birlikleri. II. Dünya Savaşı'nda Alman tankları gelince atlar kaçmış. Tankın gürültüsünden ne olacak atlar, kaçacak tabi. Real olmak lazım. Realistik, gerçekçi olmak lazım.

Hayat mecaz ve kinayeye göre gitmez. Giderse işte başımıza gelenler gelir. **“Ve yesûlüneke külli ruhi min emri rabbi.”** Şimdi burada ayet-i kerimeyi okuyor, veriyor. "**Sana ruhtan sorarlar, de ki ruhun bilgisi Rabbimin emrindedir.**" Sizce doğru mu bu? Kesinlikle değil. Burdaki ruh ne? Vahiy ve Cebrail. Hâlbuki onun ruhla hiç alakası yok.

Dinleyici: Yahudiler soruyor.

Hoca: Tabi, ama ayetin de anlamı senin birikimine göre. O dönemdeki birikime göre ayeti anlıyor. Şimdiki birikim değişti. O dönemdeki tefsirlerin de %90’ı historikti. Gayet doğal şeyler. Açıyorsun İbn Sina’nın Felak Sûresi birinci akıldan şöyle, ikinci akıldan böyle, aaa, ne güzel. Ne biri şimdi öyle bir anlamı var mı? Şimdi ne birinci akıl kaldı, ne ikinci akıl. Felekler mi kaldı? Yani bunu da anlamıyoruz.

Adam Fahreddin Razi tefsirine kutsal kitap muamelesi yapıyor ya da Said Nursi’nin metinlerine kutsal kitap muamelesi yapıyor. Bir yorum o, anlatabiliyor muyum, bitti onlar. O dönemin resmine göre Newtoncu fiziğin yorumudur Said Nursî. Kaba pozitivizmin eleştirisidir. Kuantum çıktı ya. Ne yaptık Kuantum’a karşı? Anlamadık ki daha.

Dinleyici: Denklemleri anlayan bir adam hele ilahiyatçılar…

Hoca: Tabi ne kuramcılar, ne kuramcılar var da-inançla Feza Gürsoy var.

Dinleyici: O manada değil, İlahiyatçılar değil, felsefeciler de hocam, denklemleri çok anladıklarını sanmıyorum.

Hoca: Bizim ilahiyatçılarımız çıkıp sümüklü sümüklü ağlayıp para kazanıyorlar işte. Kabahat üzerine 10.000 lira koyup pazarlık yapıyor. Ama karakterli olmanız lazım. Sen olacaksın, 10.000 lira para mı ya, ver ya ne olacak. (Gülüşmeler)

Dinleyici: Hocam, Esra Erol’un aldığı paraya bakarak kanaatkâr yani, bir şey diyemeyiz.

Hoca: Bir yanlışla kendi yanlışını savunamazsın. Her dönemde kültürün maymunları vardır. Şarkı yüzünden herkesten fazla para alıyordu. Dese ki şarkıcıya bak. O zaten medya maymunu, milleti eğlendiriyor, kalabalığa hitap ediyor. Bir lira alsa yüz bin kişi izlese yüz bin lira. Ama bu öbürünü haklı çıkartmaz.

Bir fizikçi, bir bilim adamı, bir filozof şaklabanlık yapmaya başlasa, şimdi diyemez şarkıcı yüz bin lira kazanıyor, biz de kazanalım. Olmaz o. O zaman git şarkıcı ol. Futbolcuların aldığı şeyi biz alıyor muyuz? Türkiye’nin, hadi bizi geç, çok iyi bilim adamları var, uluslararası. Bir futbolcunun maaşını alıyor mu? Yoo. Ama bir futbol gibi eğlendiriyor mu insanı? Yoo.

Yani bakın, ammeye, kamuya hizmet eden insanlar her zaman tarih boyunca fazla kazanırlar. Medyanın maymunu, milletin şaklabanı her zaman fazla kazanır. Sen şov sistemi nasıl çalışıyor, biliyor musun? Ben biliyorum. Yemin ediyorum onların hiçbiri mutlu değil, ama bir kere o gelire alışınca bırakamıyor. Yani düşünsene giyimine kuşamına başkaları için… Sen olmaktan çıkıyorsun ya, maymunsun sen.

Hadi onu geç, (Bir akademisyeni) düşün. Türkiye’nin çok iyi zekâlarından biri. Eee, ne oldu? Medya maymununa döndü. Niye? Çünkü eşekten indin katıra bindin, katırdan ata, ordan

Tofaş'a, ordan bilmem neye, en son Mercedes'e bindin, o da yetmedi özel arabaya bindin. Hadi bir daha geri dön bakalım. Mümkün değil. Yoksa şimdi o güç artıyor. Bu sefer daha çok kazanmak, daha çok kazanmak için maymunluğun derecesi artıyor.

Zeki Müren için derler, Allah rahmet eylesin. Allah'ın rahmeti geniştir. İlk çıktığında nasıl bir müzik yaparmış. Ama piyasa bozuldukça o da müziğini bozmak zorunda kaldı, niye? Para lazım. Değil mi? Şöyle diyen olmuş mesela: ne bozulursa bozulsun ben sanatımdan taviz vermem. Bekir Sıtkı. Ama şimdi ben dinleyemiyorum Zeki Müren'in yeni şarkılarını. Çalışamam zaten onlarsız. Devam edelim. Dolayısıyla buradaki ayet, dönemin bağlamında ve anlamındadır.

Dinleyici: Hocam bu ayetteki numen âlemine özdeşleştirme…

Hoca: Ne? Numen mi?

Dinleyici: Numen âlemi.

Hoca: Yok, birkaç anlama gelebilir. Rabbinin bildiği bir kavram aynı zamanda zihnî şey demek. Kavram demek. Ondan sonra tasarruf anlamına da gelir. Rabbinin tasarrufundadır, anlamına da gelir. Yorumlayabilirsin canım, dersin ki Rabbinin yazılı programıdır. Bak, bilgisayar programı gibi yorumla. Yüzyıl sonra bunun bir anlamı kalmaz. Onu demek istiyorum. Yorumlamışlar. Evet.

"Kelimesinin işaret-i şerifesi oldur ki, hakikat-i ruhtan beyan ve mahiyet-i ruhtan keşf kast mümin olana reva ve ebed-i ubudiyete layık u seza değildir."

Bu ayet de bize şunu gösteriyor: Aslında ayeti, ayetin kendisi için anlatmıyorum. Bir şeyi tembih için.

Diyor ki: ***"Ruhun mahiyeti nedir? Hakikati nedir? Bu konuda bizim bir soru sorma hakkımız yoktur. Ne açıdan yok?"***

Bak, inceliğe bakın, arkadaşlar. Edeb-i ubudiyyet, edeb açısından yok. Bunu da bir türlü bilmiyoruz biz. Diyor ki bana: ***"Hocam bu dine aykırı değil."*** Arkadaş, din sadece form değildir ya, dinin geleneği vardır, örfü vardır, edebi vardır ya. Sırf formu düşünen dindar zihin Vahhabiye-i Selefî DEAŞ oluyor işte.

Hakkaten adamın dediği doğru, dine aykırı değil. Ama din sırf örf değil, dinin gelenek, görenek var ya, değil mi? Kulluğun bir edebi yok mu? Sırf formu mu var? Şunu demek istiyor: Bunu yasaklayamayız. Tabi ki soru sorabilir insan. Soru sorabilirsin. Ama bu kulluğun edebine mugayirdir. Size ben şeyi anlatmadım mı? **Muhammed Nurü'l-Arabi'nin irade hikâyesini?**

Ya ben hata yapıyorum pedagojik olarak, çok şey anlatıyorum, akılda bir şey kalmıyor. Anlattım ben bunu. Abdülhamid dönemi Muhammed Nurü'l-Arabi Filistin asıllı fakat Türkleşmiş, Balkanlar'da üçüncü dereceden Melâmilik'in kurucusu, büyük bir âlim. Kafalı bir adam, Türk kültürüne çok hizmeti var. Balkanların Müslüman olması, tutulmasında. Abdülhamid döneminde bir kitap yazıyor cüz'î irade konusunda. Cüz'î iradeyi tasavvufî

açıdan, tabi mutasavvıflara göre açıklıyor, Tanrı'nın iradesidir. Tabi kozmik teolojide öyle de, bu rahatsızlığa sebeb oluyor.

Abdülhamid diyor ki ulemaya, şeyhülislama, ***"bu adamı çağırın, ne yapıyor bu adam?"***. Çağırıyorlar Sultanahmet'e. Şeyhülislam'ın başkanlığında ulema heyeti. Sultan sırf şeyhülislam biliyor, geliyor çaktırmadan şeyde padişah mahfilinden dinliyor. Arabi geliyor, hissediyor, Sultan orda.

Dinleyici: Bunu anlatmadınız, hocam.

Hoca: Anlattım be.

Dinleyici: Yok. Başka bir yerde bize değil.

Hoca: Bak ben bunu anlattığımı şeylerde dinlerken bulurum, sene boyunca her birinize seminerimizde beşer kilo baklava aldırırım. (Gülüşmeler)

Çünkü geçen derste böyle bir şey oldu. 45 kişilik sınıf, hepsi birden, ısrarla… Ver dedim not defterini, iyi not tutan bir hanım arkadaşa. Açtım, oku dedim. Ya ben o kadar da bunamadım ya. Ben bunu anlattım.

Şimdi neyse konuşuyorlar, diyor ki şeyhülislam efendi: ***"Nedir senin bu konudaki fikrin?"*** Müthiş bir cevap, diyor ki: ***"Efendim siz şuanda burada bulunan ulema ve mahiyetinin en üst makamısınız, değil mi? Kimseye danışmadan burdan çıkıp gidebilirsiniz. İradeniz. Ama Halife-yi zat-ı şahanelerinden izin almak da edebdendir, değil mi?"*** diyor. ***"Tabi"*** diyor. Abdülhamid duyuyor.

"Bizimki de böyledir" diyor. ***"Elbette irade-i cüziye vardır"*** diyor, ***"ama biz sufiler, buna rağmen Hz. Padişah-ı Cenab-ı Hakk'tan izin almadan iş yapmayız"*** diyor. Allah! Müthiş bir şey ya!

Yani demek istiyor ki, bu form olmayan bir şey değil ki... Bizim edebimizden bu ya. Sufinin edebinden bu.

Abdülhamid diyor ki: **"Bu adam ne yaptı böyle?"**

Abdülhamid öyle bilincin eşlik ettiği bir şeye karşı olmaz. Kullanılabilirliklere karşı çıkıyor. Kullanıyor birçok insan. Onun için kulluğun edebi var.

Bakın ben size çok ağır bir hadise anlatayım:

Hep böyle onlardan mı örnek vereceğiz? Benim Akif diye bir ağabeyim vardı. Ağabeyim derken, Yıldız'da okuyordu... Allah rahmet eylesin, beyin tümöründen öldü. Bak niye öldüğünü de söyleyeyim size. O çok namuslu bir adamdı. Bizde çok emeği var. Biz lisede okuyorduk, imam hatipte, orda bize abilik yaptılar, akıllı adamlardı; mühendis. Bir hanıma aşıktı. Evlenecek yani, niyeti var. Fakat yanındaki arkadaşı bunu bildiği halde gitti, kendisi evlenme teklif etti ve o kızla evlendi. Yakınındaki arkadaşı. Tabi ben deli adamım, Ofluyum ben kardeşim, aklın öteki yakasındayım. Boğazına sarıldım. Abimiz bunlar büyükler bizden ama, iki üç yaş büyükler. Buna sarıldım, nasıl böyle bir şey yaparsın!

Bana verdiği cevap şuydu: **“bu şer’-i şerife, İslam’a aykırı mı?”** Değil tabi yani.

Dedim ki ben de: ***“Başlarım senin İslam’ına ..., insanlık diye bir şey var."*** O zaman tabi edeb demedim. İnsanlık diye bir şey var ya. Senin arkadaşın bu ve sen biliyorsun konuyu, bilmeden tamam. Şimdi bakın, şer’-i şerife uygunlukla edeb işte burda ortaya çıkıyor. Dine aykırı değil, doğru ama din bu kadar katı, mekanik bir şey değil ki ya. Bu kadar form değil ki ya. O arkadaş üzüntüsünden hastalandı -beyin tümörü- ve gitti. Genç yaşta...

Dinleyici: Hocam, hukukta var bunun…

Hoca: Nerden bileceksin sen onu ya. Onu bi oku.

Dinleyici: Yok… şeyde…

Hoca: Ya vicdan diye bir şey var ya. Arkadaşlık hukuku var ya, böyle bir şey olur mu ya? Anlatabiliyor muyum?

Dinleyici: Hocam burda kul hakkı söz konusu olmuyor mu?

Hoca: Ya nerde, kul hakkı mı dinliyor adam?

Dinleyici: Dini olan ahlaki olan arasındaki…

Hoca: Tabi ahlak dinden önce gelir abi. İbn Haldun Mukaddime’de diyor ki: ***"Eğer topluma vahiy gelmiş olsa bile bu dine dönüşmemiştir"*** diyor. Ama her toplumda ahlak vardır. Bunu İbn Haldun söylüyor. Ama biz **İbn Haldun**’dan Müslüman olduğumuz için…

Yo ben yukarıya söyledim ahlaklı nesil, dindar nesil meselesinde ben açıkça söyledim. Ahlaklı nesli öncelemeliyiz. Çünkü çok dindar olup ahlaksız olanlar var, çok dindar olup dinsiz olanlar var.

Dinleyici: Hocam, ibadetteki kolaylık dinin ahlakından mı kaynaklanıyor?

Hoca: Tabi ya, ahlak önemli tabi. Çünkü sen müslüman olmayabilirsin ama ahlaklı olmak zorundasın. Çok dikkat etmek lazım, çok yanlış yapıyoruz biz. Onun için dindar bir sürü dinsiz var piyasada. Evet. Yani burda bu konu o kadar hoşuma gitti ki bunu hemen yazdım bak: Kulluk edin. Yani şunu demek istiyor, bakın ne kadar ince bir nezaket var. Soru sormayı yasaklayamayız elbette.

Bir kafa çıkar der ki: ***“Ruh nedir? Mahiyeti nedir?”*** Ama edebe mugayirdir bu. Yoksa entelektüel ilme filan mugayir değildir, sorabilirsin. Nitekim sorulmuştur da. ***“Binaenaleyh, meşayih-i hakikat”*** yani sufiler, arifler, meşayih-i hakikat arifler demek **“ve ulema-yı şeriatta nice eimme-i kibar hakikat-ı ruhta tekellüm eylemekten imam-ı firar eylediler.”**

Bu edebden dolayı arif ve pek çok mütekellim konuşmak istemediler bu konuda. Lakin bak, ***“zayid la ekad muhtemildir ki Kuran-ı Azim’de Furkan-ı Kerim’de hakim hakikat-u künkü ruhtur ki fasl ne cins ile olur."***

Ancak diyor, şuna da dikkat et ki burda kastedilen şey, Kur'an-ı Kerim'de söylenen şey, ruhun hatt-ı tamını, faslını ve cinsini bilmek anlamındadır. Yoksa resmi bilinebilir. Öyle değil mi? Amma bazı avarız-ı harice ve ahvaza teslim olunmaya men yoktur. Düşün bunu diyor. Ama mantıksal istidlal olarak bilemezsin. Haaa, bak bu ayrım çok önemlidir. Bilmek ve düşünmek ayrımı.

Şimdi, adalet bilinmez, adalet düşünülür. Niye çünkü adaletin mahiyetini tüketemezsin ki neye göre bileceksin? Onun için adalet üzerine şeyin çok güzel bir örneği vardır değil mi bununla alakalı? Neydi? Heiddeger'in...

Bir gün biri buna kitap getiriyor, **Was ist die Justis?**: **Adalet nedir?** diye. Diyor ki maşallah diyor ne kadar bilgili, adaleti bile biliyor diyor. Öğrencisi de "Efendim bilemez miyiz?" "Hayır, düşünebiliriz. Çünkü Kant'tan beri bu böyle." Ne Kant'ı, bütün klasik gelenekte bu böyledir. Çünkü bir şeyi düşünmek için hat-ı tam'ını vermek lazım. Nedir hat-ı tam?

Dinleyici: Tam tam.
(Gülüşmeler)

Hoca: Adem nedir, insandır. Lafzî tanım o. Hadd-i lafzî o.

Dinleyici: Hadd-i lafzî. (Gülüşmeler)

Hoca: Neydi hadd-i tam? Mantık. Onu da anlattım. Onu da bulabilirim.

Dinleyici: Yo, onu anlattınız.

Hoca: Anlattım. Şimdi. Kümeler teorisini düşüneceksiniz. İçiçe küreler var, değil mi? En başta ne var? Cins var. Bir şeyin cinsini buluruz, üstü yoktur. Mesela diyor ki varlık bir cinstir. İlmin üstü yoktur. Nasıl tanımlayacağım? Bu cinsin altı nedir? Tür. Türü elde etmek için ne yapıyoruz? Faslı. Fasl. Mesela. Bunu anlattım.

Dinleyici: Anlattınız.

Hoca: Bakın canlılar dedik, burda canlılar değeri x=2 falan. Bir sürü var. Sonra şunların düşünme kabiliyetinde düşünen canlı eşittir insan dedik, değil mi? Bu. Burda bir mahiyet bulunuyor. Bir fasl var demek. Kılıçla kesmek. Diferentia, Latince'de. Ayrım yani. Ayrımını bulacaksın. Buna tabi bunu özsel kabul ediyor filozoflar, kelamcılar bunu özsel kabul etmiyor. Ne diyorlar buna? "Ehassun hassa". Yani en temel nitelik. Özsel birşey değil de, insana ait olan en temel şeyi düşünmedir, anlamında. Şimdi biz bişeyi tanımlarken hemen bunu varlık skalasında bir yere yerleştirmemiz lazım, klasik sistemde. Çünkü varlık yoksa tanım yapamazsın. Bunu yüz bin kere söyledim. Türklerin en önemli problemlerinden bir tanesi de varlık şemamız yok bizim şuan kültürümüzde. Başkalarının şemalarıyla idare ediyoruz. Şimdi -yine bunu da anlattığımı hatırlıyorum- Ramazan Efendi'ye soruyorlar: 'Nefy ve isbat nedir?' Hatırlıyor musunuz?

Dinleyici: Anlattınız, hocam.

Hoca: Olumlama nedir, olumsuzlama nedir? Adam diyor ki ya x, y'dir, x, y değildir. Ya bu ne diyor. Bunu anlatabilmem için önce varlıktan başlamam lazım diyor. Çünkü hem nefy ve isbat

kadıyyeye, hem kadıyye bir tasavvura her tasavvur bir şeye (Gülüşmeler) hepsi bir vücuda dayanır, diyor. Hepsi vücuttan anlatmam lazım diyor. Sultan II. Bayezid'e sunduğu kitapta.

Tanım bir şeye nisbetle olacağı için. Onun için ruhun diyor biz hadd-i tamını yapamayız. Niye? Çünkü ruhun bir üst cinsi yok ki, neye nisbet edeceğim onu ben, nereye bağlayacağım? Ki onun bir faslını bulup onu diğerlerinden ayırayım. Haddi tam yapamayız bak, onu diyor burada. Lakin Kur'an-ı Kerim'in veya bu hakikat-i künhü mahiyet-i ruh, ruhun mahiyeti, künhü hakikatidir ki bunu hadd-ı tam, tam tanım ve fasl-ı has, özel bir ayrımla yapmak lazım "ve cins-i amm", bir de cins-i amm'ı olması lazım. Ama "bazı avarız-ı harice", ne demek avarız-ı harice? İlmeklerin fakat özellikle asar-ı havas-ı zahiresi. Yani fonksiyonlarıyla bazı şeylerin mahiyetini bilemeyiz. Ama fonksiyonlarını biliriz.

Temel'e sormuşlar, **"elektrik nedir?"**. Temel, **"Aslı bilinmez ama tecellisi bilinir"** demiş. Adam filozof tabi. Tecellisi yani görüngüleri.

Hadi Newton'a diyorlar, yer çekimi nedir? Gravitation nedir? **"Ne bilmiyorum ama fonksiyonlarını matematik olarak tek tek hissedebiliyorum"** diyor.

Dinleyici: Hâlâ da öyle.

Hoca: Hâlâ da öyle. Yok.

Dinleyici: Biraz bulunuyor.

Hoca: Biraz bulunuyor, kütle, çekim falan birbirine dönüştürülebiliyor ya.

Dinleyici: Ama tam şey yapılmadı.

Hoca: Işık ne mesela? Işığın ne olduğunu bilmiyoruz. Nedir ışık, değil mi? Yani bazı şeyler fonksiyonlarıyla bilinir. Mahiyeti bilinmez. Anlatabiliyor muyum? Bunun gibi. Yoksa biz ruhu ya da nefsi neyse Kınalızade'ye göre fonksiyonları itibarıyla âsâr, etkileri itibariyle bilebiliriz. Ama bu bilmek de tersim cihetindendir. Yani bir tasvir yapabilirsin, bir resim çizebilirsin, yoksa bir tanım veremezsin. Hatırla, ne dedik burda, tanımlama isbatlamayla biz gidebiliriz ancak, formel bir sistem kurabilmek için. Evet. Şüphesiz âlimlerin büyük bir kısmı ve büyük bazı filozoflar başlangıç aşamasında yani mübtediler için öğrencilerin anlaması için bazı şekillerde ruhu tanımlamışlardır, nefsi tanımlamışlardır. Mesela, nefs insanî bir cevher-i basit-i gayr-ı cismanidir. Yani nefis basit bir cevherdir, cisim değildir. Cismani değildir. Birinci tanım bu. Cisimle cismanî arasında ne fark var? Onu ilerde anlatacağım size. Cismani dediğimde ne kastettiğimi. Demek ki birincisi basit bir cevher diyor. Basit kelimesi üzerinde durmamız lazım. Basit ne? Neydi Rüştü basit? Allah basittir dediğimizdeki basitten ne anlıyorduk?

Rüştü: Ek almamış diyelim.

Hoca: Ne diyor Akaid kitabında adam, Allah basittir diyor. Cinsi olmadığı için faslı da yoktur. Mantık diline göre düşüneceğiz. Mürekkep olabilmesi için birşeyin cinsi olması lazım, faslı olması lazım. İnsan mürekkeptir. Niye? Bir canlılık bir de düşünceden oluşuyor. Anlatabiliyor muyum? Bütün evrendeki her cisim mürekkeptir. Basit, bir üstü olmayan, akıl gibi. Tanrı gibi. Bunlara basit diyoruz. Yoksa yalındır, çok kolay anlaşılır. (Gülüşmeler) Öyle

anlatıyor adam. Allah'ı anlamak basittir, fıtrî birşeydir diyor. Öyle oluyor ama. Hatta mutlak kelimesiyle mukayese etmiştim.

Dinleyici: Evet yoğunluğu, mutlağı hatırlıyoruz. Talak'tan geliyor.

Hoca: Basit olan şey mutlak oluyor. Herhangi bir nitelikle kayıtlanmamış. Aaah ah.

Dinleyici: Tembeliz hocam.

Hoca: Bizzat ma'külât-ı idrak-ı taarruf… Şimdi bakın nefis cevherdir, basittir, cisim değil, cismani değil ve makulatı idrak eder. Ne demek ma'akulatı idrak etmek? Kavramları idrak eder. Yargıları, bilgiyi idrak eder yani. Çok enteresan, bu bugün bile tartışılan bir konudur. Nasıl oluyor da biz bilgiyi üretiyoruz ya, yok bu fizik nedir? Beyin, fiziksel bir entite, doğru da bu fiziksel entiteden fiziksel olmayan bir yapı nasıl ortaya çıkıyor ya? Şiir üretiyoruz, müzik üretiyoruz, değil mi? Bunlar fiziksel değil ki. Dil üretiyoruz ya. Bu hala problem bak. Sesi nasıl anlama dönüştürüyoruz ya? Ses çıkıyor benim ağzımdan. Adama diyorum ki sen ne güzel bir insansın, havaya giriyor, sen şeytansın bozuluyor. Ulan ikisi de ses. (Gülüşmeler) Nasıl oluyor da, o sesin içinde taşınan içerik, insanın mizacını bozuyor. Düşünsene bir mahallede oturuyorsun, sana hırsız diyorlar. Hadi otur bakayım. Ya. Hır-sız ya, h-ı-r-s-ı-z. Ama bütün hayatını kaydırıyor, öyle değil mi?

Dinleyici: Yan binaya taşınınca sıkıntı olmaz hocam. Kimse tanımıyor. (Gülüşmeler)

Hoca: İdrak-ı taarruf. 2. Beden-i mahsusata alet ve kubas … sadece … etmez, bedenin enerjisi de bedendeki tüm tasarrufları, tüm işleri organize eder. Tedbir ve tasarruf eder. Bedenin hareket ettiği enerjisi yani. Elektrik ya, takıyorsun, öyle düşün yani, ya da takıyorsun uydudan gelen sinyal daha iyi. Beden aslında kendi içerisinde sade bir imkândır, o imkânı harekete geçiren, gelen enerjidir. Dolayısıyla nefs bizden cevher, basit, cisim değil, cismani değil ama iki büyük fonksiyonu var bizde. 1. Ma'kulatı, kavramları, yargıları idrak ediyoruz, yargıları üretiyoruz. 2. Bedenimizdeki bütün kontrol mekanizmalarını nefis sayesinde yapıyoruz. O dönemin şartlarında güzel bir çözüm ha, nasıl izah ediyor? Açıklama gücü olmasıdır model.

Dinleyici: Bugün de aynısı hocam. Bugün de çok farklı birşey denmiyor. Yine bedeni organlar bazında kontrol ediyor, eylemleri kontrol ediyor.

Hoca: Tabi ya. Artık şimdi burda nefs insanı aşan bir yapı olarak değil, insanın içinde bir fonksiyon, beynin bir fonksiyonu olarak görülüyor.

Dinleyici: Bugün öyle oldu.

Hoca: Gerçi bu (John) Searle diye bir adam var. Onun iddiası biraz enteresan. New Yorklu bir filozof, Amerikalı. Çok güzel şeyler söylüyor. Neyse. **(Rupert) Sheldrake** kitabından bahsettim değil mi?

Dinleyici: Yok hocam.

Hoca: Youtube'a gir, bu adamın enteresan bir anlayışı var şimdi. Bugün Cambridge'de. Kuantum alanlar teorisini canlılar bilimine uyguluyor ve…

Dinleyici: Nasıl yazılıyor, hocam?

Hoca: Yanlış hatırlayabilirim ama Sheldrahe. Tümsel bilinçten bahsediyor ya, manyak ya. Alanlar teorisini uyguluyor ama. Ve vallah…

Dinleyici: Bununla ilgili filmler de yaptılar hocam.

Hoca: Yaptılar ama bu şimdi bilim adamı ya. Bu adamın internette 29 dakikalık bir konuşması var. Yani bir geceme mal oldu, uyuyamadım. (Gülüyor). Bütün bilgini gözden geçiriyorsun, enteresan bir adam. Çok enteresan adamlar var. Ne oldu?

Dinleyici: Açtım da videoyu, o yüzden. (Gülüşmeler)

Hoca: Buldun mu?

Dinleyici: Ben de bu gece uyuyamam ya.

Hoca: Görüyorsunuz sallamıyorum ha, delilli konuşuyorum. Bizde sallamak yok. Evet. Anlaşıldı değil mi, bakın tekrar ediyorum. Nefis bir cevherdir. Basittir. Gayri cismîdir, cismânî değildir. İlmi üretir ve bedeni yönetir. Özellikleri böyle tanımlamış ve **"Bu tarif kabl-i kâfiyü'l-kemâ ve mecz-i ekser-i meşayih sufiye-i muhtarı bazı ulema-yı kelamdır"**. Bu tanım, diyor, tüm filozofların katıldığı, büyük çoğunlukla sufilerin, ariflerin katıldığı ve bazı kelam âlimlerinin, hepsinin değil, katıldığı bir tanımdır, diyor. **"Mahiyet-i nefs-i natıka"**, düşünen insan nefsinin mahiyeti ve hakikati konusunda söz çoktur. Biz bunların hepsini burada zikretmeyeceğiz. İsteyen **Şeyh Şahabeddin Ömer Sühreverdi**'nin **Kitab-ı Avarü'l Maarif**'ine bakabilir. Orda bunun tafsilatı vardır. Kim bu **Şahabeddin Ömer-i Sühreverdî**?

Dinleyici: Bizim Sühreverdî mi?

Başka bir dinleyici: Yok değil.

Dinleyici: Yok, değil, değil mi?

Hoca: O **Şeyh Maktûl**. Şahabeddin, bunların ikisi de Şahabeddin. İki **Sühreverdi** var tarihimizde. Çok var da, bilinen. Biri Maktul olan filozof, İşrâkî, biri de bu. Bu kim? Sühreverdilik tarikatı kurucusu olan. Esas kim bu adam? Çok derin bir adam. Bu, **Ahi Teşkilatı**'nın İslam coğrafyasında uluslararasılaşmasına neden olan… **Fütüvvet Teşkilatı** derin devlet demektir klasik dönemde. Bugünkü loncaları falan kastetmiyorum. Ordan loncalar çıkıyor. Niçin? Çünkü Moğollar geliyorlar, Moğollara karşı duramayacaklarını anlayan Müslüman entelektüeller geri çekiliyorlar ve büyük bir organizasyona başlıyorlar.

Ömer Sühreverdî'nin vazifesi de Anadolu'ya gelip Alaaddin Keykubad ve diğer Osmanlı Selçukluları'yla beraber bu örgütlemeyi yapmaktır. Konya'da uzun yıllar kalıyor, çok etkili oluyor bizim kültürde. Anlatabiliyor muyum? Esas itibarıyla tabi, Halife'ye bağlılar hepsi. Halifelik o zaman Bağdat'ta daha ortadan kalkmamış, çok enteresan bir adam, bunlar derin adamlar, bunlar bugünkü alimler gibi değil. Bunlar siyasette de var, bunlar savaşmayı bilen

adamlar. Fakat gerçekçi adamlar. Bakıyorlar ki bu Moğol ordusuna karşı durmak mümkün değil, onun için içerden… Ben örnek verdim geçen toplantıda: Tıbb-ı nebevi.

Bugün bir sürü ahmak, tıbb-ı nebevi diye konuşuyor. Tıbb-ı nebevi ne zaman ortaya çıkmıştır bir literatür olarak? Moğol istilasında. Çünkü Moğol saldırılarından sonra hastane kalmadı İslam dünyasında. Bütün hastaneleri yıktılar, her şeyi yıktı adamlar canım.

Ulema o kadar zeki ki, Müslümanların sağlığını koruyabilmek için -en güçlü silah dindir- din tarihte icat edilmiş en ucuz kontrol ve terbiye sistemidir. Tıbb-ı nebevî üreterek insanların sağlıklı olmasını sağladılar. Şunu ye, bunu iç. Anlatabiliyor muyum? Ama bu çok aşırı gitti, Moğollar bittikten sonra bile. Onun için İbn Haldun Mukaddime'de ne diyor? Cenab-ı Hak, Hz. Peygamber'i insanlığa rahmet olarak göndermiştir, doktor olarak değil. Dolayısıyla tıbb-ı nebevîyi mübalağa etmeyin diyor. Tıp dediğin, işte ilmî tıp.

Dinleyici: Şimdi olduğu gibi.

Dinleyici 2: Çok para kazandırıyor, bence ondan.

Hoca: E tabi, piyasası varsa engelleyemezsin abi. Bir şey piyasaya dönüştüyse dinlemezler seni. Evet. ***"Amma biz tarif-i mezkûrun izah-ı tahriri ve gayruhu isbat-ı takrir altı emr irad ettik."*** Yani biz diyor şu anda nefis konusunda altı tane başlık açacağız ve insanın takat becerisine göre bunları anlatmaya çalışacağız.

Dinleyici: Hocam.

Hoca: Var vaktimiz, on dakika var.

Dinleyici: Biraz istirahat, 5 dakika.

Hoca: Şimdi Ofluların istirahat şeyi yok ki…

Dinleyici: Namaz kılacak herkes.

Hoca: Tamam şu cümleyi bitireyim o zaman. Hemen maddeleri okuyorum.

Birincisi nefsin isbatı,
ikincisi cevher olması.
Üçüncüsü basit olması.
Dördüncüsü cisim ve cismanî olmaması.
Altıncısı nefsin idrak edici ve bilgi üretici ve vücudu yönetici olması ve nefsin mahsus yani *sensible* duyularla algılanabilir olmaması.

Bu altı maddeyi, halbuki ben çok hızlı gidecektim ama, hepsini okuyup geçecektim ama burda kaldık. Önümüzdeki 15 gün sonraki toplantıya inşallah…

***

Ders Notları için Gamze TOKER'e teşekkür ederim.

****

İHSAN FAZLIOĞLU İLE AHLÂK-I ALÂ'Î OKUMALARI DERS NOTLARI-XI

(58-59.sayfa)

Geçen hafta ki derste nefs-i natıka dediğimiz yani bugünkü tabirle homo sapiens sapiensin (insanın düşündüğünün üzerine düşünmesi) homo sapiensi nasıl homo sapiens sapiens yaptığını dönemin felsefe-bilim anlayışı içerisinde açıklamıştık. Kınalızade bunun için 6 bahis açacağını söylemişti ve bunlar;

- Nefsin varlığını ispatı
- Cevher olması
- Basit olması
- Cisim ve cismani olmaması
- Kendisini idrak edici olması
- Mahsus olmaması'dır.

Bu tür klasik metinlerin okuma amacı nedir? Biliyoruz ki bu metinler ağırlıklı olarak zamanı geçmiş bilgiyle inşa edilmiştir. Bu bilgilerle bugüne bir şeyler söyleyemeyiz. İbni Sina'nın İşarât ve't-Tenbihât'ını okuduğumuz zaman Harizmi'nin Kitab fil-Hisab'ını okuduğumuz zaman ya da Tusi' nin astronomi kitabını okuduğumuz zaman oradaki bilgiler bugüne hitap eden bilgiler değil şüphesiz. Bu metinleri okurken bakacağımız husus yazarın nasıl analiz yaptığı, meseleyi nasıl temellendirdiğidir. Örneğin son derece mistik metinler ortaya koyan Davudul Kayseri, Molla Fenari gibi kişilerin kitaplarında inanılmaz analitik kafayla karşılaşırız. Hikmetül İşrakı okuduğumuzda içerik olarak çok farklı bir düşünsel atmosferle karşılaşırız ancak metnin örgüsü tamamen mantıksal ve analitiktir. Burada ki asıl mesele filozof metinleri bir nevi bizim zihnimizi terbiye etme aracıdır. Biz bir grup arkadaşla Kant'ın ***Saf Aklın Eleştirisi'***ni okuduk. Bu kitapta ki bilgilerin yüzde 75'i bugün için bir anlam ifade etmiyor. Fakat bu metinle felsefe nasıl bir yöntem takip eder? Nasıl felsefe yapılır? Kavramlar birbirleriyle nasıl ilişkilendirilir? Yargılar birbirleriyle nasıl ilişkilendirilir? Sonuç nasıl çıkartılır? Burada okuduğumuz şeyler sonuçları bakımından yüzde yüz tasvip edilecek şeyler olmayabilir ama yöntemi görmek için okunması gerekir. Bu eser

Türkçe yazılmış en önemli ahlak kitabı. Hatta dayandığı Arapça Farsça kaylarından da önemli bir eserdir.

16. yy da Osmanlının en zirvede olduğu dönemde Kınalızade ahlak ve siyaset üzerine bir metin kaleme alıyor. Aynı dönemde başka önemli âlimlerde önemli metinler ortaya koymuşlardır. Bu açıdan 16. Yy Osmanlı entelektüel hayatının en velüd dönemdir.

'**Evvelki ispatı vücudu nefsi natıkadır**. **Malum ola ki nefsi insiyalenin vücudu bedihiyy-i evveldir'**. İnsan nefsinin varlığı apaçıktır, bedihiyattandır. Bedihiyyat aklın apriori ilkelerindendir. Deneyim, tecrübe gibi sonradan elde ettiğimiz değil direk apaçık olarak var olan ilkelerdir. Bedihiyyat apaçıksa niye bilginin konusu oluyor aynı şekilde bu ilkelerin bilinmesi gerekmiyor mu? Bu apaçık ilkelerden insan habersiz olabilir ki? Herkes apaçık olan bu ilkelerin gaflet durumunda üstü örtülmüş olur. Bu örtüyü eğitimle kaldırılır. Bu eğitimler tenbih cihetindendir yoksa ilim cihetinden değil. Mesela vatan sevgisi kültürün bedihiyyatındır. Bazılarında kültürümüzün içinde yetişmesine rağmen 'vatan sevgisi' oluşmamıştır. Bu kişileri eğiterek var olan 'vatan sevgisinin' üzerindeki tozlar temizlenerek ortaya çıkması sağlanır. **Evveliyat** insan aklının doğasından kaynaklanan ilkelerdir. İlk ilkelerdir.

'Bediyy-i evvveli delil ü beyan ve hücceti burhan getirmekten müstağnidir'. Bediyyat evveliyat delil istemez beyan istemez, hüccet istemez burhan istemez. **Zira azher-i eşya insana kendi hakikat u zatıdır ki bir an evvel bir sa 'at mahfi veya malum olmak yoktur**'. Zira ezher-i eşya şunu demek istiyor, bir insan için apaçık olan kendidir. '**Ezher-i eşya insanın kendi hakiki zatıdır'**. Sen kendi hakikat-ı zatında şüphe edermisin? '**zira ezher-i eşya'** en açık şey insanın kendi hakikatı zatıdır ki, bir an bile bir saat mahfi veya malum olmak yoktur. Kendi zatından mahrum olduğunda psikolojik olarak hasta kabul edilir. Neden böyle kabul edilir. Çünkü insanın zatına şuuru bir süreç değildir. Kendini idrak etme bir süreç değildir. Ne demek şuur?

<u>İhsas, intiza, idrakin mecbuuna şuur denir.</u>
İhsas; Hem iç hemde dış duyarlılığımız.
İntiza; Eşyayla irtibat kurarken yaptığımız işlem, ayıklama.
İdrak; Bunların hepsini aklımızda taşımak.

Bunların birlikteliği şuurdur. Şuur en temeldeki taşıyıcı birliktir. İnsan yetilerinin birliğidir. Onun hisle akraba, duyarlıkta intizada idrakle birdir bizim hassasiyetimiz şuur demektir. Bundan bir an uzak duramayız.

'Ve insan marifet-i zatında hücceti istidlale muhtaç olmaz'; insan kendi zatına delil getirmez. Çünkü güneşin olduğuna delil gerekmez. Güneşin delile ihtiyacı yoktur diyor şair. Baktığın zaman apaçık.

Delil ne demek? Hatırlayalım delil rehber demek. Turist rehberi. Rehber bizi bilinen bir yerden bilinmeyen bir yere götürür. Benim zatımın bilinmezliği olacak ki bilinenden hareket ederek zatımı bileyim. Apaçık olan bildiğim bir şeyi her zaman şuurunda olduğum bir şeyi ben meçhul bilinmeyen kılamam ki. Onun için delile ihtiyaç yok. Delil bilinen bir şeyden hareket ederek bilinmeyene varmaktır. A ve B var A' dan B' ye ulaştıran sürece delil diyoruz. **'Zira şey ile nefsi mabeyninde tahallülü vasıta muhaldir'**. Bilmek için bir şeyi aramıza mesafe koymak lazım. Bilmek için o şeyle aramıza mesafe koymamız gerekir. Latincede ki

obje kelimesi objekareden gelir ve objekarede dışarı fırlatmak anlamına gelir. Önce nesneyle aramıza mesafe koyarız sonrada bilgiyle bu mesafenin gidermeye çalışırız. Ben zatımla arama mesafe koyamayacağım için yukarıdaki bilgi yolu kapanmış olur. Çünkü kendimizi objeleştiremeyiz hiçbir zaman. Objede bilen, bilinen ve bu ikisinin terkibinden yok ki. Kendimi objeleştiremem ki, kendim için onu bileyim. Kendimi objeleştirebilir miyim? Çünkü objede bilinen, bilen ve bu ikisinin terkibinden bilgi ortaya çıkar. Şimdi buraya verileri yerleştirdiğimizde bilen benim, bilinen benim, bilgi ben olmuş oluyor. Böyle bir durumda ittihat ortaya çıkar. Buna ittihatı akıl makul vel akl diyoruz. Bura da akıl akledilen ve akleden olarak aynı şeydir. Bu bilgiye Hudiri bilgi diyoruz. Yani biz istidlali bilgiyle, kesin bilgiyle nefsimizi bilemeyiz ancak huduri bilgiyle bilebiliriz.

Tahayyülü vasıta muhaldir. Bir şey ile nefsi arasına bir boşluğun girmesi mümkün değil. **Nefsi mücerred midir maddi midir ; cevher midir araz mıdır. ve sayir ahval ü havassı ve ahkam u avarızı delile muhtaç ve ispata mevkuf olsa cayizdir.** Nefis dediğimiz şey mücerretmidir, maddimidir,
Mücerred: Maddeden ari, soyut demek değil. Maddeden ayrı maddeyle bitişik olmayan. Cevher midir araz mıdır? Ve diğer halleri ve ahkâmı ve arazları delili muhtaç olabilir. İspatta isteyebilirler.

'Onların ekseri vicdanı sahih ve sevki selim ile maruftur.'
'Vicdanı sahih' vicdan iç duyularla alakalıdır. İç duyular sezgiyle alakalıdır.
'Zevki selim' Buda duygu durumuyla alakalıdır.
'lakin tebih ü tavzih ulema mabeyninde nehc-i sahihdir'. İspat değil tenbih bakımından ulema arasında tercih edilen bir yöntemdir. Tenbih: Açıklayarak gafletten uyandırmak.
'Cevheri nefs' ne demektir?
' **Malum olaki her mevcud –ı mümkin iki kısma münhasırdır. Biri cevher biri araz**. '
Mevcud –ı mümkin: Mümkün cevher ve araz olarak ikiye ayrılır.
'Zira eğer kıyamında gayra muhtaç olmayıp bi nefsihi kayım ise cevherdir'; yani bir şey var olmak için başka bir şeye ihtiyaç duymuyorsa kendi varlığını devam ettirebiliyorsa ona cevher diyoruz. E ttiremiyorsa araz diyoruz.
'**Eğer bi nefsihi kayım olmayıp kıyamında ahere muhtaç ise arazdır'**. Bir şey varolmasında taşıyıcı başka bir şey gerekiyorsa arazdır.
'Ve ol aher ki anınla kayimdi. Arazda onunla kayimdir, bu da arazın mevzu udur'. yani taşıyıcısıdır.

Bu renk ne? Bordo mesela. Bana bir şeye bitişmeksizin bir bordo gösterebilir misiniz? Muhakkak bir şeye bitişmesi gerekmektedir. Bordo bir şey değildir. Bir şey bordo olabilir. Muhakkak ki onu taşıyan bir şey vardır içinde. Bunun için bordo şey arazdır. Taşıyıcı cevherdir. Onun için diyor ki cevher başka bir şeye bağlı olmaksızın varlığını sürdürür. Ama arazlar ise muhakkak taşıyıcı ya ihtiyaç duyarlar.

<u>**Felsefede cevherler 5 tanedir**</u> ve bunlar;

- Madde
- Suret
- Cisim
- Akıl
- Nefs

Madde? Heyula anlamındadır. Suret, fondur. Madde ve suret birlikte cismi meydana getirir. Akıl ve nefs onlar yukardalar. Diğer bütün nitelikleri bunlara yüklüyorsun. Cisim büyüktür cisim küçüktür. En nihayetinde evren bu 5 şeyin üzerine kuruludur. Filozofların kabulü bu şekildeyken kelamcılar 'Cevher atomdur, diğer her şey arazdır.' Diyorlar. Mesela cevherin misali cisim gibi.

'Bi nefsii kaimdir' kendinde vardır. Var olmasında başka bir şeye ihtiyaç duymaz. Arazın misali ise ' **levni cisim'** cismin rengidir. Kendi başına var olamayıp bir cisme bitişik var olmaktadır. '**Hatta cisim olmasa mücerret levn bi nefsihi kayim olmak tavr-ı aklda haricdir'**.Tek başına aklın kabul edeceği bir şey değildir.

Ben bir cevherim mesela sende bir cevhersin. 'Cevher tecevvür ederse mücevher olur' derdi eskiler, ne demek cevherin tecevvür etmesi? Hepimiz cevheriz ama tecevvür etmemiz lazım, arazlarımızın temizlenmesi lazım. Arazlardan temizlenmiş cevher mücevher olur.

Heyula ile sureti cismiyyenin toplamı maddedir. Madde arapca med kelimesinden gelmekte olup uzanım demektir. Dolayısıyla mekân burada ortaya çıkmaktadır. Sureti cismiyyenin üzerinde sureti nebiyye vardır. Türsel form ya da öz ya da fasl. (felsefede çok kelime var gibi gözükse de sonra bir kelimenin bir sürü anlamı olduğu görülmektedir) Sureti nebiyyeden sonra şekil geliyor sonrada araz. Arazlar çoktur. Bunların hepsinin toplamı cismi verir. Bazı arazlar bazılarına hastır. Mesela gülmek arazdır. Fakat insana hastır. Bu durum gözle inşa edilen bir felsefedir. Göze konu olması bakımından nesneleri tasnif ettikleri için en görülen kaba özellikler böyle.

'Cevher iki kısımdır. Biri mücerret biri maddidir.' Mücerred maddi olmayan demektir. '**Mücerred oldur ki ana işaret –i hissiyye kabil olmayıp tefrik u tebiz etmek'.** Parmağımla işaret edemediğim şeydir işareti hissiyye. Akıl ve adalet mücerreddirler.
'Ve maddi işaret-i hissiyye kabil olmayıp tefrik u tebiz etmek müyesser olmaya'. ,Maddi işaret-i hissiye işaret ederek gösterebildiğim şeylerdir. Güneş, ağaç gibi. Bunlar **'Tefriku taksim'** olurlar ve bölüp parçalayabiliriz cisim gibi.
Mümkün varlığı cevher, araz olarak ikiye ayırıp cevheri de mücerret ve maddi olarak ayırır.

'Ve hukema ispatı cevheriyye-i nefste niçe delil ikamet eylediler ve hâce Nasır kitap –ı ahlak ta niçeisn irad eyledi, biz anlardan ahsarını nakl edelim.' Bu konuda Tusi ve diğer filozoflar bu konuda çok konuştular biz onlara girmeyeceğiz burada ' **ve ol budur ki çün araz mevzunun makbulü vü mahmülü ve mevzu bunun kabili vu hamilidir ve nefs –i insani dayima suver-i akliyye –i ilmiyyeyi hamilü kabildir. Zira sever-i ilmiyyeyi nefs tahsl edip ol suver ana hâsıl olmaktan hali değildir. Pes lazımdır ki nefs cevher ü mevzu olup bu suveri kabil ü hamil ola'.**

En meşhur iddia bu. İlim cevher midir araz mıdır? Arazdır. Çünkü nefsi-i insaniyye yani insan nefsinin keyfiyatındandır. İlmi taşıyan nefsimiz cevherdir.

' **Ve ol budur ki araz mevzu unun makbulü ve mahmu ludur'.** Araz taşıyıcının kabul ettiği ve yüklendiğidir. Taşıyıcı ise bunu kabul eden ve taşıyandır. Bir insan nefsi daima akli bilgiyi taşır kabul eder. İlmi suretleri bilgiyi insan suretleri tahsil eder. İlimde insan aklında ortaya çıkıyor.

‘Pes lazımdır ki nefs cevher ü mevzu olup bu suveri kabili hamil ola’. O zaman kıyasın sonu acık diyor nefis cevher olmadır ki, mevzu taşıyıcı olsun, bu ilmi suretleri kabul etsin ve hamil (onları taşısın).
‘Pes nefs araz olmak mümkin değildir, zira araziyyet bu manaya münafidir vü mübayindir’. Niye çünkü araz başka bir şey taşıyamaz**.**

‘Amma bu delilde nazar-ı zahir vardır’, açık bir nazar vardır burada diyor.
‘**Zira hükama bazı filozaflar’ kıyam-ı araz bil araz tecviz eylediler’** bir arazı diğer araz taşıyabilir dediler. Mesela hareketle surete ana delil getirdiler. Mesela hareket arazdır, surat ve hız arazdır. Cisim hareket eder, birde sürati vardır. Sürat hareketin arazıdır. Hareket neyin cismin arazıdır. Sürat, hız araz olmakla birlikte araza yüklenebiliyor. Hız hareketin bir niteliğidir. Ne diyorlardı kural olarak araz cisme yüklenir araz araza yüklenmez. Âmâ gerçeklikte öyle durumlar var ki araz araza yükleniyor. O zaman araz olmaması lazım hareketin cevher olması lazım ama cevher değil.

‘**Pes öyle olıcak niçin cayiz değil ki nefs araz ve suver-i ilmiyye dahi araz olsun ve bu arazı ol araz hamil ü kabil olsun’?** O zaman biri çıkıp derki kardeşim madem araz arazı taşıyor o zaman bilgiyi taşıyan nefis de araz olabilir, bunun cevher olduğunu nerden çıkardın.
‘Pes cevheriyyet-i nefste sayir edilleye i’timad olsun’. Buna itimat etmiyor güvenmiyorsan. O zaman diğer delillere bak diyor. O yüzden başka felsefe kitapları okuyacaksın.

Belli bir yerde tüm felsefi mülahazalar bir noktadan sonra belirsizliğin üzerine oturmak zorunda ve bu belirsizliği sezgiyle yakalayabilirsin. Bütün sistemler bu bağlamda aksiyomatiktir. Aksiyomların iki temeli vardır, nesne ve işlevleri. Nesneler kavram ve önermelerken işlemler tanımlar, ispatlamalar ve çıkarımlardır.

Bu açıdan dini ele alalım. Tanrı ne zaman doğruluk kazanır biz de? Eylemlerimizde tanrı gözüktüğü zaman. Ulema için namaz kıl önermesi bir yargı değildir. Bu önermenin doğru ve yanlışlığını tayin ederken namaz kılan kişiler varsa doğru yoksa yanlış olarak görülür. Çünkü inşa-i önermeler muhakkak eyleme bitişiktir. İnşai önermelerde ‘dır’ kopulasıyla bağlanacak bir sabitlik bulunmaz. Örneğin, ***‘Yarın yağmur yağacak’*** şeklindeki bir inşai önermede yarın yağmur yağarsa doğrudur yağmazsa doğru değildir.

Ramazan Efendi şerhül Akaid’de diyor ki, ***bunun gibi tüm dini önermeler inşaidir.*** Aynı şeyi İbni Haldun da demektedir. Dini önermelerin inşai olmasının sebebi emir ve nehiylerden kurulu olmasıdır. Dinde Tanrı çok önemlidir çünkü dinin doğru ve yanlışlığı senin ona katılıp katılmamanla sağlanıyor. İnsan dinde aktiftir pasif değildir. Bugün Müslümanların eylemlerinde din yoktur. Bir şeye inanıp başka bir şey yapıyoruz.

‘Tanrıya yardım ederseniz tanrıda size yardım eder’ diyor ayette. Burada kastedilen 5 lira vereyim oda bana 10 lira versin değildir. Emri tahakkuk ettirip nehyi de red edersen dine katılmış oluyorsun. Emir ve nehiyleri doğrulayıp ya da yanlışlamış oluyorsun. Yoksa domuz eti niye kötü olsun ki evrende kötülük, iyilik yoktur. Tanrı domuza kötüdür diyor sen buna uyarsan bunun anlamı olur uymazsan hiçbir anlamı olmaz. Hakiki önermelerin hiçbiri doğru yanlış diye değerlendirilmez. Domuza pis demek değer ifade eder. Değer yükleyemezsin. İnsanlık mahiyeti hakiki önermedir. Hakiki önerme ile hakikate ilişkin önermeleri birbirine karıştırıyoruz. Hakikat gerçeklik realitedir. Hakiki ise nefsül emr’de eşyanın mahiyetine taalluk eden yargılardır ve bu yargıların iyiliği kötülüğü ahlaklılığı, ahlaksızlığı olmaz. Eylemdir inşai önermeleri yanlışlayan ya da doğrulayan. Sufilerin en önemli eseri

merakıbıdır. Tasavvufta merakıp niye önemlidir, o sufinin iddalarını merakıptan doğrular ya da yanlışlarsın. Yaşamışsan doğrudur yaşamamışsa değildir. Nazari münazara edemezsin. Ben şöyle bir tecrübe yaptım bu yanlıştır, çünkü ben bunu kendim tecrübe ettim. Onun hayatına da izar ediyorsan bedelini ödüyordur. Tecrübesinin, inancının, iddiasının bedelini ödüyor.

'Emri salis beyanı- bisatat-ı nefstir. Nefs basittir'. Ne demek basit? Mürekkep olmayan yani bölünmeyecek. İki unsurdan mürekkep olamayacak. Allah basittir Allah yalındır. Mürekkep olma birden fazla unsuru olmama.

'Basitten murat oldur ki asla tacziye vü teb'iz ve tefrika vü taksime kabil olmaya'. Yani bölünmeyecek parçalanmayacak**. 'Ve mürekkeb anın hilafıdır'.** Mürekkep onun tersidir. **'Ya'ni zü-ecza olup eczacsını birbirinden tefrik etmek mümkin ola'**. İnsanın parçaları var ve bu parçaları birbirinden ayırabiliriz.

'Çün bu mukaddime mefhum oldu'. Klasik düşüncede önce mukaddime verilir, mukaddime öncülleridir. 2. Mukaddime. 3 mukaddime ondan sonra gidilir. Biz hemen sonuca gidiyoruz. Mukaddimenin türkçesi öncü olmak demek.

Pes malum olsun ki nefs-i insani basittir, ya'ni eczası vü ebazı yoktur ve tefrik ü taksime kabil değildir. İnsan nefsi basittir, bölünmez parçalanmaz. Parçalara tefrik edilmez.

'Delili oldur ki baz'ı eşyayı bila şüphe basittir', bazı şeyler basittir, vahdet gibi. Vahdet birlik demektir dolayısıyla birlik basitliği gerektirir. **'Nefs anı taalluk eder'**. Birliği insan nefsi idrak etmektedir. **'Ta'akkul hod suret-i makul dür'**. Akletmekte bir makul surettir dolayısıyla birlikte makul bir surettir. **'Zatı akılda hall olmakla olur' .** Oda aklın içinde olur. **'Pes eğer nefs münkasım olsaydı, anda şey i gayrı münkasım hall olamazdı'**. O zaman nefsin kendisi bölünebilseydi bölünemeyen şey akılda olmazdı. Bölünemeyen şeyin bölünemezliği akıl sayesindedir. O halde aklın kendisi de bölünemezdir. Birlik bölünemezdir yani basit. Bu basit olan birliği akıl idrak ediyor. Eğer akıl bölünebilirse birlik gibi bölünemeyen bir şeyi nasıl idrak edebilir. O zaman aklında basit, bölünemeyen olması lazım.

'**Zira mahallin inkisbından halin dahi inkısamı lazım gelir'.** Eğer mahal bölünebiliyorsa o mahale gelen şeyinde bölünmesi lazım. Bölünemeyen bir şeye bölünen bir şey, bölünen bir şeye de bölünemeyen bir şey arız olmaz. **'Çün hal ki vahdet –i müteakkıledir, gayr-ı münkasımdır',** hal dediğimiz şey idrak edilen, akledilen birliktir, gayri münkasımdır. **'labudd mahall dahi ki nefs-i nakıtadır gayrı munkasımdır ve huve'l matlup'** onun oturduğu hulul ettiği, mahal girmek demek, girilen yer, kim girer orada oturan girer. Helal kelimesi de girilen yer. Haram sınır girilemeyen yer demek, mahrem girilemeyen yer. Harim girilemeyen yer.

Dolayısıyla mahall da münkasım olmadığına göre nefsi de mahallinde münkasım olmaması lazım. Yani vahdet hal hulul ediyor. Mahallinde onu taşıyan yapının da munkasım olmaması lazım. Dolayısıyla basittir. **'Ve Huval matlup'** Mukaddimelerin sonucuna matlup denir. Mukaddimede varmak istediğim sonuç budur demektir. Mukaddimelerin sonucu hal gayrı munkasımsa onun mahallide gayrı munkasım olmalıdır. Vahdet gayr-ı munkasımdır ve haldir. Vahdetin hal olarak mahallide nefsi natıkadır. Öyleyse nefsi natıkada gayrı münkasım olmalı dolayısıyla basit olmalıdır. Ve hüve'l matlup, sonuçta budur.

'Emr-i rabi nefs-i nakıta cim ü cismani değil idüğidir. Evvela malum olaki 'cism' ol cevhere derler ki cihatı-ı selase, ani tul u arzu umkta inkısamı kabul eyleye'. Cisimde aslolan üç boyutluluktur yani maddedir.

Bir cismi;
Tul, uzunluk
Arz, genişlik
Ug, derinlik, olarak bu üç şeye bölebiliriz.

'Ve Cismaniden murad odur ki(cisim farklı cismani farklı)ya nefsi cisimden ya heyula – yı ecsamda hall ola'. Ya cisme hal olacak arazlar, sureti nebiyye, şekil gibi ki bunlara cismaniyet diyoruz. Bir şeyin tecessüsü 3 boyutlu mekânda yer kaplaması demek. Mimar fikrimi tecessüm ettirdim dediğimizde aslında binada hayata geçirdim demektedir. Bir şey tecessüs ederse tahakkuk eder denir. Bugünkü Türkçede bu konuyu realize edelim diye kullanılır ve aslında burda bu konuyu tahakkuk edelim denmektedir. Burada ki tahakkuk tecessüm etmiş şey için geçerlidir. Yani tecessüm etmeden tahakkuk gerçekleşmez.

Cisim delilince 3 boyut anlaşılırken, cismaniyet denilince o üç boyuta hal eden, hulul eden herşey. Sureti nebiyye, arazlar, şekil gibi. Bazen arazlar cismin üzerine sureti nebiyye ise heyulaya hal olabiliyor. '**Pes cemi araz ki cisimde haldir- cismanidir.'** tüm nitelikler, nicelikler, izafetler cisme arız olurlar(haldir). Cemi arazlar yani tüm arazlar cisme haldir.

'**Sureti cismiye sureti nebiyye heyulaya hal'**. Sureti cismiyye ve sureti nebiye '**heyulaya hal'** iken diğerleri cismi haldir. Çünkü evrene baktığımızda heyula, mekân (3 boyut) ve türsellik karşımıza çıkar. Nesneleri birbirinden ayırıp sınıflandırma yapabilmenin asgari şartı bunlardır.

'Ve gâh olur ecsam u arazına, cümlesine 'cismaniyyat 'derler'. Öyleyse cisim ve cismaniyetin toplamına cismaniyat diyoruz. Cismani dediğimizde iki şey anlayacağız. Bir cismin kendisine ve heyulaya arız olanlar. Heyulaya arız olanlar ise 3 boyutla türsel sürettir. Bunların hepsine birlikte cismaniyat denir.

'Çün cism ü cismani nedir malum oldu, pes matlubumuz-ki nefsi insani cism ü cismani değildir demektir. .o zaman zahir oldu zira her cismü cismani munkasım dır'. İnsan nefsi cismi cismani değildir çünkü nefis basittir hâlbuki cisim ve cismanilerin hepsi münkasımdır ve dolayısıyla bölünebilir, öyleyse nefis cismi cismani olamaz, bölünemez.

'Nefs hod gayr-ı münkasım idüği emr-i salis takririnde zahir oldu.' Ben üçüncü konuda nefsin münkasım olmadığını açıklamıştım diyor. '**pes nefs cism ü cismani değil idüği dahi zahirdir**.' Aksiyaomatik sistemlerde daha önce ispatlanmış teoriler sonraki teorilerde ispatlı kabul edilerek kullanılır. Örneğin matematik böyle iş görür.

'Emri hamis nefs bi'z –zat müdrik ve alat ile mutasarrıf idüğidir'. Nefsin asgari iki özelliği var.

1-Nefis bizzat zatından idrak eder ve aletleri (duyuları) vasıtasıyla da tedbir eder.

'Çün sabıkan malu m oldu ki nefs idrakini idrak eyler, belki idrak ettiğin dahi idrak eyler'. Nefs kendisini idrak ettiği gibi idrak ettiğinide idrak eder. Homo sapiens sapiens bu demektir. Homo sapiensin diğer türleri yok etmesinin temel sebebi idrak ettiğini idrak etmesidir. Diğer insan türlerinde ve hayvanlarda idrak var ancak idrak ettiğini idrak etmiyor ve hafızayı kuramıyor onun için birikimini tecrübesini çoğaltamıyor. Dışsal bir hafıza yaratamıyor. Dille karşılıklı bir ilişki bu. İnsan idrakinin idarkini yapar ve buna natık denmektedir.

***

Ders Notları için Ayşe ÖZDEMİR'e teşekkür ederim.

***

İHSAN FAZLIOĞLU İLE AHLÂK-I ALÂ'Î OKUMALARI DERS NOTLARI-XII

- Nefs hakkında altı bap açılmıştı. İlk dördü geçen derste açıklanmıştı, bugün son ikisi açıklanacak.

5. Emr-i Hâmis Nefs Bi'z-zat Müdrik ve âlat ile mutasarrıf idüğidir (s.59)

"Çün sabıkan mâ'lûm oldu ki nefs kendisini idrak eyler, idrak ettiğin dahi idrak eyler. Ve câyiz değildir nefs kendisini âletle idrâk eyleye, zirâ şey'le nefsi mabeyninde âlet tahallül etmek mümkin değildir. Ve hukemâ ki "akl ve âkıl ve ma'kûl mütehhidir" derler, muradları bu ma'nâdır, yâni nefsin kendisini idrak etmesi vasıta ile değildir demektir. Amma nefsin âlât ile mutasarrıf olduğu zâhirdir. Mesela âlet-i basar ile idrâk-i mubsarât (görülenler) *ve âlet-i sem' ile idrâk-i mesmû'at* (işitilen) *eyler ve alâ hâzihi'l-kıyas ki kuvvet-i müdrikeden zahir olur ve bu tasarruf ilmidir. Ve bir tasarruf dahi eder, ol odur ki idrakten sonra tahrik-i a'dâb u azalât eyler ve bu tahrik sebebiyle bedenden ef'âl-i müte'addide zuhur eyler. Ve bu, tasarruf-ı tahrîkîdir ki kuvvet-i muharrikeden sâdır olur ve bu veçhile sâdır olan ef'âle "ef'âl-i ihtiyarriye" derler. Ve bu ef'âlin keyfiyyet-i sudûru ve kemiyyet-i mebâdî vü esbâbı ilm-i tabî'îde beyan olunur."*

Bardağı gözle görüyor, sesi kulağıyla duyuyor insan; lakin nefsin kendini idraki aletle olmaz, doğrudan olur. Klasik felsefede Aristo'dan gelen bir mantık vardır. Aristo'ya göre Tanrı kendini düşünen bir varlıktır. Hem düşünen kendisi hem düşünce kendisi, hem de düşüncenin nesnesi kendisi. Sonrasında bu İslam felsefesinde 'ittihatü'ül-akl vel ma'kûl vel akîl' -akl edenle ma'kulun birlikteliği denmiştir. Ama nefs göz vasıtasıyla görür, kulak vasıtasıyla işitir. Nefs, idraki sadece duyu organlarıyla yapmaz; bir tasarrufu daha vardır ki bu sinirler ve kaslar iledir. Bu tasarruf bedeni hareket ettirici tasarruftur. Nefs bedeni tahrik eder harekete geçirir, buradan fiiller sadır olur. Bu fiillere nefsin istediği 'hayırlı fiiller' denir.

6. Emr-i Sâdis Nefs Havâss ile Mahsûs olmadığıdır

"Çün nefs cism ü cismani değil idüği zahir oldu, pes havâss ile mahsus olmadığı dahi zahirdir, zîrâ havass ile (duyularla) *mahsus olan (hissedilen) ya cismdir ya cismanidir. Çün nefs-i nâtıka cism ü cismaniyyetten mücerred ü mu'ârrâdır, pes mahsus olmak dâyiresinden münezzeh ü müberradır:*

Zan rûy be-çeşmem ten-i cânân nenumâyed
Cânest ten-i nâzuk-i û cân nenumayed

[o yüzden gözüme cananın teni görünmez; onun nazik teni candır, can ise görünmez.]"
Nefsi biz duyularla algılayamıyoruz, çünkü nefs cismani değil. Düşünen nefsin de cisimden ari olduğunu biliyoruz.

Makam-ı Sânî (Nefs-i Nâtıkanın Ba'de Müfârakati'l-Beden Bâki Olduğun Beyanındadır)

- Öldükten sonra nefsin devamı ve bireysel nefis mi değil mi, bir de hesap konusunu içerir.
  "Çün nefs-i nâtıka ta'rif ve ta'rifinin kuyûdu fevâyidine tevkif ol mikdar ki tâkat-i beşeriyye (beşerin gücü yettiği boyunca) *ana vasıl ola- bu umûr-ı muzkûre ile ana tenbîh ü i'lâm hâsıl oldu, pes şimden geri nefs-i natıkanın* (düşünen nefsin) *vücudu helâk-ı bedenle zâyil ve inniyyeti-i zâtı inhidâm-ı bünyâd-ı cesed ile bâtıl olmayıp belki de bâde müfârakati'l-beden(*bedenden ayrılma) *dâim ü bâkî(* zaman ve mekânda kayıtlı olmayacak) *ve âlem-i mücerredata muttasıl u mülaki olup ebede'l âbidîn* (ezeli olarak, sonsuzca yaşayacak) *zümre-i hâlidinden olduğın beyan edelim ki bizim matlubumuza azim nâfi'olduğundan (*bizim asıl amaçladığımız konuda açısından önemlidir) *gayrı hikmet ü şeri'atte asl-ı celil ve meram-ı mühimmdir* (çok önemlidir), *zira sa'adeti uhreviyyenin sübutu ana mübtenâ ve semerât-ı haşr-ı rûhanî bu secereden müctenadır* (ahiret hayatımız ruha buna bağlı). *Ve kâffe –i hükema-i ilahiyyin* (tüm metafizikçikler,*) ve amme-i felasife-i tabi'yyin* (çoğu fizikçiler) *bu semte mayil ve bu kavle kayil olmuşlardır (*kabul ederler). *Ve hükemadan bu mezhebe muhalif kimesne yoktur illa firak-ı tâbî'yyinden bir şirzime-i mezmume* (zemn edilmiş bir zümre) *ve fırka-i mahrume ki menazil-i hikmet ve felsefe-i hakkaya râh bulmayıp beyâbân- tabi'atta üftâde-i çâh oldular ve anlara "Haşayişiyyun" dahi derler (otçular), zira insanı ki hülasa-i âlem ve halifetullah-i'l-a'zamdır, haşayiş-i felevât gibi zâhib ü nâbit ve şeref-i me'âd ve devlet-i beka vü lika ana gayrı sabittir dediler. Ve bunlar, hükema-i mu'teberin arasında sefâletle meşhur ve felsefeleri gayet rekâketle ma'ruftur. (B*unlar sefil adamlar ve felsefeleri de zayıftır*)* "Beşeri takat" insanın sınırlarını belirler, bu Yunan felsefesine de bir meydan okumadır.

- Mücerred: Maddeden ari, ayrı bir yerde bulunan bir gerçeklik küresi var, muhdes.
- *âlem-i mücerredat:* çeşitli alemlerden biri.
  İyi ve kötünün günah ve sevabı olacak ki ahlaki davranışlarımızın bir anlamı olsun. Tanrı'nın varlığı
- *hükema-i ilahiyyin (metafizikçiler) :* İbn-i Sina (Şifada olabilir) dediğine göre felsefeyi mevcut cihetinden ele alınırsa ilm ü tabiyyün (fizikçiler) ortaya çıkar. Ama varlık açısından felsefi problemleri ilahiyyun olarak ayırıyor. Bu ayrım İbn-i Sina'dan başlıyor.
- *Haşayişiyyun:* öldükten sonra ot, böcek olacaklarına, toprağa karışacaklarına inananlar. Öbür dünya inancı olmayanlar.

*"Ma'lûm ola ki çün eczâ-yı beden anâsır-ı mütezâddeden müterekkeb ve harabe-i cesed ecsâm-ı mütehâlifetü't-tabâyi'den müterettebdir. Ve kudret-i Mübdi'-i Hakîm ü Sâni'-i Alîm umûr-ı muhtelifeden cem'ü telfîk ve eşya-yı mütezadde nazm u tevfîk (*arabuluculuk) *edip bedeni ecza-yı müteferrikadan mü'ellef ve ruh-ı hayvani ve hararet-i gariziyye ile müste'add (bilgi alma) u müşerref etmekle nefs-i natıkaya kesb-i kemal alet müretteb ve kat'-ı tarik-i sa'âdet için mürekkeb eyledi. Ve çün bu azdad kahr-ı* (zorlayarak) *ilahi ile makhur ve hayyizinden müfarık ve cüz'-i beden olmakta kasr-ı rabbani ile maksur olmuşlardır, lâbüdd bu kahr* (zorlayarak*) dayim-i ebedi ve bâki-i sermedi olmak mümkin değildir, belki bi'l-ahere ecza-yı anasırdan her birisi ahyaz-ı asliyyesini tâlib ve emkine-i tab'iyyesinde hârib olup ukde-i terkib-i inhilale mayil ve vusla-i ictima'u ittisal bi'l-külliyye zayil olsa gerek."*
Malum ola ki beden unsurları birbirlerine zıt parçalardan oluşmaktadır (ateş, hava, su, toprak). Cenâb-ı Hak birbirine zıt parçalardan oluşturdu, sonra farklı cüzlerden telif etti. Hayvani nefs

ve iç bir hararet, bilgi almaya hazır ve şerefli kılmakla nefsi natıkaya kemal mertebesine ermesi için alet verdi. Ve bunu da insanın saadeti elde etmesi için yaptı.
Burada klasik doğa felsefesinin kuramını uyguladı. Her unsur doğal yerine gider. Bu unsurları bir arada tutan Cenâb-ı Hakk'ın iradesidir. Bu da ezeli ve ebedi olmayacak, parçalardan her birisi bulunduğu mekânı isteyecek ve buraya tutunmayı istemeyecek.

- Mevalidi selase: cemadat, nebatat, hayvanat. 3 doğallar. Aklı faal, gökyüzü bunları meydana getiriyor. (gök tengrı)
- Mürekkebat-ı mevalide: denilince mevalide selase akla gelecek.

"*Amma harab-ı diyar-ı cesedden sultan-ı nefse zeval gelmez ve indiras-ı atlal u dimen-i bedenden gird-i fena konmaz, belki hayme bozulur, amma sultan-ı süvar u keşti dağılır, lakin re'is derkenar."*

Ceset ülkesi harab olur ama nefis sultanına bir şey olmaz. Bedene ait yapıların ortadan kalkması onu yok etmez. Çadır bozulur fakat reis orda durur. Sultan ruhtur, nefistir, içerde misafirdir; beden çadırdır, bu çadır yıkılacak ama sultana bir şey olmayacak. Sultan öbür tarafa gidecek.

"*Beli çün nefs-i natıka mücerreddir; mücerrede kaba-yı bekadan gayrı hıl'at olmaz ve kamet-i ruha eğerçi ceyb-i hudus-ı mücerreddir, lakin damen-i ebeddiyyeti gil-i zeval ve gerd-i fenadan dolmaz, zira zeval ü fena cism ü cismaniyyata mülayimdir, damen-i mücerredat har-ı fena ta'allukundan beri ve çehre-i ruhaniyyat gerd-i zeval uruzundan salimdir. Ve Hace Nasir Tusi imtina'-ı fena ve devam ü bekayı nefs-ı natıkaya delil irad eyledi, amma bir ihtimali tatvilden havf edip nakl etmedik."*

Nefsi natıka mücerreddir, maddeye bitişmediğine göre yok da olmaz.

"Amma hülasa-i kelam ve hâsıl-ı meramı oldur ki her şey ki kabil-i fena ve mütehammil-i adem ba'de'-vücud ola, elbette ol şey bir mahalde hall olmak gerek, suver ü a'raz gibi. Mesela cismin arazları, levni (rengi) *gibi, rayihası gibi zeval ü fena bulur ve suver-i cismiyye vü nev'iyye daha ki heyulada hulul etmişlerdir- zayil ü fani olur* (yok olurlar). *Zira görürüz bir cisimden levni gidip bi-levn kalır ve mahalden bir suret gidip suret-i uhra gelir. Amma bir şey ki hall olmayıp mahz-ı (*mutlak) *mahall ola, heyula gibi yahud ne hall ve ne mahall ola, mücerredat gibi*(maddeden ari)*, asla anlara vücudundan sonra fena gelmez* (yok olmaz) *ve adem ba'de'ı-hudus ki fena andan ibarettir- anlara arız olmaz. (*oluş ve yok oluşun dışındadırlar*)"*

Var olduktan sonra her şey yok olabilir. Bir şeyin varlıktan sonra yok olması, o şeyin mahalde olmasını gerektirir. Mahal ve hal ilişkisi, cevher ile araz ilişkisi gibidir. Bardak 'mahal'se içinde olan çay 'hal'dir.

Cismi suret; heyula+ 3 boyuttur.
Suver: formlar, suretin çoğulu.
nev'iyye: türsellik

Bir suret farklı bir surete girebilir. Araz maruzat, hal mahalle, cevhere hulul eder. Bir şey mutlak hal ise mutlak mahaldir. *ve suver-i cismiyye vü nev'iyye* de yok olur heyulada oldukları için diyor burada ama bu tehlikeli bir yorum. Çünkü cismiyye de neviyye de yok

olmaz çünkü mahiyet yok olmaz, sadece biz yokoluruz, bireyleri yok olur. Sureti cismiyyenin kendisi aklı faalde durur.

"Ve müte'emmil-i sadık ve müteffekkir-i hâzık (usta) *–ki ahval-i âlem-i kevn ü fesada nigeran ve peyk-i nazarı kevçe –i atvar-ı hal' u lebse güzeran ola âlim ü vakıf olur ki fena –ki alem-i unsuride şâyi'ü müştehirdir* (yaygın bir söylentidir)*– heman â'raz-u suvere muhtass u münhasırdır. Amma â'razın zevali mu'ayen ve hususen zikr ettiğimiz misalden zahir ü mübeyyendir; amma suverin* (formlar) *fenası kevn ü fesad (*oluş bozuluşa*)haletinde mukarrerdir. Ve "fesad" ıstılah-ı hukemada heyula bir sureti çıkarıp; "kevn" suret-i uhra giymekle müfesserdir. Mesela unsur-ı âb* (su unsurı) *tebhir olup* (buharlaşıp) *havaya inkılab eylese suret-i hava'iyye gelmesi "kevn" ve suret-i mâ'iyyenin gitmesi (s*u suretinin ortadan kalkması) *" fesad" dır. Ve "hal'"`u "lebs"ü "istihale" lafzından ıstılah-ı hukemada bu mana muraddır. Bu surette münkalib olan* (dönüşen) *mâ, münkalebün ileyh havanın heyulası birdir, amma suret_i âb-ki fani oldu, suret-i havaya ki hadis oldu, mugayirdir (*değişir). *Pes suret gah hadis gah fani olduğu zahirdir. Heyula ki halette baki ve iki surete dahi mülakidir (*birleşir). *Ve çün nefs-i natıka ne surettir ne arazdır, belki mücerreddir, pes anın zeval ü fenası mümteni' ve bekası sermeddir*(ebedidir), *belki helak-ı beden nefse nisbet bir sâni'a zeval-i alet ve fârise ziya'-ı merkeb gibidir."*

Doğru düşünen bir usta, bu oluş ve bozuluşlara vâkıftırlar. Arazların ortadan kalkması renginin değişmesi gibidir. Ama suverin (formların) bozulması kevn i fesada (oluş bozuluşa) konudur. Burada kev ve fesada yeni bir tanım yapıyor.
Fesad: islamı hukemada heyula bir sureti çıkartacak (yılanın kabuk değiştirmesi gibi) , kevn ise yeni bir suret giyerek oluşmasıdır.

Mesela su unsuru, buharlaşıp sureti havaya girmesi suretinin değişmesidir kevn; su suretinin ortadan kalkması ise fesadtır. Çok yeni bir tanım yaptı burada. Gerçi bu tanım Aristotalesçilere İbni Sinacılara pek aykırı bir tanım değil. Bu verilen örnekte dönüşen su, dönüştüğü şey buhar ve ikisinin heyulası birliktedir. Suretleri değişse de heyulaları aynıdır. Suretleri fani olurlar baki olurlar bu değişir ama heyula her iki surette de vardır. Hatta heyula 3-4 surete de girebilir. Nefis ne surettir ne arazdır; mücerreddir. Dolayısıyla yok olmaz bekası ebedidir. Hiçbir zaman zevale uğramayacaktır. Nefi natıkayı da sermedi olarak düşünüyor.

Makam-ı Salis Nefs-i Nâtıka-i İnsaniyyenin Kuvvetlerin Beyan ve Sâyir Hayvanat Kuvâsından Temyiz Etmektir

- Burada nebati hayvani ve insani nefsi anlatıp onların kuvvelerini verecek.

"Ma'lum ola ki "nefs" hukema katında üç nesneye itlak olunur. Birisi nefs-i nebati, birisi nefs-i hayvani, birisi nefs-i insanidir. Eğerçi bizim maksudumuz bu kitapta nefsi insanidir fakat amma nefs-i nebati vü hayvaniyye dahi fi'l-cümle işaret edelim ki ıstılah-ı hukemaya bir mikdar vukuf hâsıl olup nefs-i insaniye mezid-i izah dahi ola."
Nefsin üç anlamı vardır. Bitkisel, hayvani ve insani nefs. Hukemanın terimlerine bir miktar vakıf olup insan nefsini daha iyi anlamış olalım.

Evvela Nefs-i Nebati
*"Her cisim ki nâmî (*büyümek) *ola, nebat gibi, hayvan gibi, insan gibi, anda mevcuddur. Ve şol cism ki câmid* (donmuş) *olup nümuvvdan hâlî ola, besayıt-ı anasır ki ateş ve âb ve hava ve turabdır, anlar gibi ve ma'deniyyat ve mürekkebat-ı gayr-ı tamme gibi, anlarda nefs-i nebati ma'dum u mefkundur ve cisimde olan havass* (duyarllık) *u âsâr-ı tagdiye (*beslenme) *gibi, tenmiye (*büyüme*)gibi ve anların levazımı cümlesi nefs-i nebatiye müstenid ve nefs-i nebati*

anlara mebde'ü illettir."(bütün bunların ilkesi nebati nefisdir; besleniyoruz, büyüyoruz, çoğalıyoruz hep bununla alakalı)
Bitki hayvan insan büyür (nami, nümuvv). Donmuş olan büyümeyen taş gibi, Ateş, su hava ve toprak gibi, madenler gibi, bazı gök olayları.
mürekkebat-ı gayr-ı tamme (formlarını sürdüremeyen evrendeki oluşumlar) yıldırım şimşek, oluşuyor ama büyüme yok.

*""tagdiye" diye ana derler ki gıda kendi suretinden çıkıp mugtedi, a'ni gıda-hor olan cisim suretine girip andan cüz' ola. Ve bu tagdiyenin nebat u hayvan u insanda vücudu lazımdır. Mesela nebatatta ecza-yı ma'iyye vü turabiyye ki –gıda-yı nebattır- urukundan (*damarlarından) *sirayet edip nebat-ı mugtedinin suretine girip andan cüz olur. ve kezalik insan u hayvanda gıda-yı me'kul mideye, mideden kebide, kebidden a'zaya varıp hazmı tâmm ile münhazım olup hayvan-ı mugtediden cüz olur."*

Tagdiye : Bir gıdayı yiyen kişide o gıda o kişini suretine gidiyor. Beslenmek hem bitkide hem hayvanda hem de insanda vardır. Mesela su, toprak bitkinin gıdasıdır; onun damarlarından girip beslenen bitkinin suretinden bir parça oluyor. Aynı şekilde insan ve hayvanda gıda mideye gelir, oradan ciğere, oradan azalara varıp tam bir erimeyle hazm edilmiş olup hangi hayvan yemişse onun parçası olur.

"Ve "tenmiye" ve "nümuvv" ana derler ki cism-i nami eğer nebat eğer hayvan eğer insan aktar- selasesinde (üç boyutunda), *yani tulünde* (uzunluğunda)*ve arzında(*genişliğinde) *ve umkunda(*derinliğinde), *tenasüb-i tabi'i* (doğal oran orantı) *üzere mütezâyid ola. Ve bu kuvvet-i tenmiye ahir-i ömre dek baki vü mümtedd olmaz, belki bu ziyadenin –ki ana avamm "büyümek" derler- mikdar-ı muayyen ve zeman-ı mukadderi vardır ki ol zemana vasıl olduktan sonra kuvvet-i tenmiye vâkıf olup amelden kalır. Ve ana hukema "sinn-i vukuf" derler. Ve ol, insanda yiğirmi dört yaşına varacak vâkıf olup min ba'din nümuvv üzerine artmaz. Amma simn ki- semizliktir- nümuvv değildir, zira aktar-ı selasete olmaz. İnsan ne kadar semin olsa tulunden hardal kadar ziyade olmaz. Ol sebepten simn, nümuvv add olunmaz. Amma tagdiye ahir-i ömre dek bâki ve bi-zevaldir, zira nebat u hayvan u insanın gıdasız bekası muhaldir."*

Büyüme ona derler ki, ister bitki, hayvan, insan olsun; üç boyutunda doğal bir oran orantıyla olur. Bu büyüme ölünceye kadar olmaz, belli bir döneme kadar olur. Belirli bir miktarı ve zamanı vardır. O zamana ve mekâna ulaştığında artık duru ve kalır. Hukema ona durma, olgunluk yaşı derler. Ama Kilo almak büyümek demek değildir, üç boyutlu olmaz. Ama beslenme ahir ömre kadar devam eder çünkü gıdasız hayatını sürdüremezler.

"Ve bu nefs ki cism-i nâmide sabittir, suret-i nev'iyyesidir, zira hukema zâhib oldular ki her cismin eğer basit eğer mürekkeb eğer feleki eğer unsuri elbette bir suret-i nev'iyyesi vardır ki anınla sâyir envâ'ından mümtaz ve havass u âsarına ol suret mebde'ü illettir. Pes cism-i nâmide suret-i nev'iyyeye –ki mebde'i âsâr-ı muhtassa ve havass-ı lazımesidir. Nefs-i nebati dediler."

Bitkisel nefs bitkide sabittir onun sureti *nev'iyyesidir.* Bitkinin suretini bu nefs verir. Nefis suret vericidir. İnsana da insan suretini nefs-i natıka veriyor. Cisimlerin hepsinin bir suret-i nev'iyyesi vardır. Diğer türlerden ayrılır ve özelliklerine mebde teşkil eder. Bedenin bir fonksiyonudur nefs, her şeyi yönetiyor. Bu nedenle büyüyen cisimde formel suret, birbirlerine balıdırlar buna da nefsi nebati derler.

İkinci ki Nefs-i Hayvanîdir
"*Her hayvanda nâtık u gayr-ı nâtık mevcuddur ve hayvan olmayan cism-i nâmide, nebatat gibi, mefkuddur. Ve hayvanın havass-ı lazimesi (*gerekli duyuları), *hayat gibi, his gibi, hareket bi'l-irade gibi, bu nefs mebde'ü sebebdir ve hayvanatın suret-i nev'iyyesidir."*

İster insan olsun ister diğer hayvanlar, nefsi hayvani vardır. Ama aşağısında yoktur. Bir nefs yukarı katılır ama aşağı katılamaz yani bitkide bu hayvani nefs yok. Hiyerarşi var. Bitkisel nefiste olan tagdiye, tenmiyye ve nümuvv burada hayvani nefse aktarılıyor ve orada yeni leyler çıkıyor. Hayat (canlılık), his (duyu, algı), iradeyle hareket oluyor. Hayvanın bu da türsel suretidir.

Bitkiler hayy anlamında canlı değiller, irade olması lazım, olabilmesi için yerini irade edip değiştirebilmeli.

Üçüncü ki Nefs-i İnsanidir
"Nev'i insana mahsus u mukarin (bitişik*) ve nev'i insan sâyir envâ-ı hayvanattan bu nefs ile mümtaz u mübayindir. Ve insan havassı ki gayr-ı enva-ı hayvanat ve ecnas-ı nebatatta yokdur, ta'akkul-i külliyat (*tümelleri düşünmek *)ve nutk u dıhk(*gülmek*) gibi, cümlesinin mebde'ü illeti bu nefsdir. Ve bu nefslerin her irisinin niçe kuvvetleri vardır ve ol kuvvetler dahi niçe ef'ale sebeb ü mebdedir."*

İnsan türüne has ve ona bitişik ve diğer hayvanlardan bu nefsle ayrılıyor. İnsanın hassaları; tümelleri düşünmek, düşünmek ve gülmek. Tüm insani şeyler buradan gelir. Hayvanlar da tekilleri (cüzi) idrak eder ama insan külliyatını idrak ediyor. Kavramsal düşünebiliyor insan. Bu nefslerin de kuvvetleri var bu da belli davranışların nedenidir.

***

Ders Notları için Yasemin SÖZMEZ'e teşekkür ederim.

***

İHSAN FAZLIOĞLU İLE AHLÂK-I ALÂ'Î OKUMALARI DERS NOTLARI-XIII

İbn-i Sina'nın nefs anlayışı Kitabu'n-nefs'inden hareketle anlatılmıştır.

Nefs teorisini anlamak için klasik kozmoloji, kozmogeni ve doğa felsefesini bilmek gereklidir.

*Madde (heyula)- مدّ '[medde]'den (uzatmak) gelir. Madde, مادّة uzanan anlamındadır.

*Maddeye çakışan bir küre daha vardır ve bu kürede Logos- mana-(العقل)'dır.

Mana Arapçaya El-akl olarak çevrilirken, Latince'ye intellec olarak çevrilmiştir. Maddeyle logos içiçedir. Madde her şekil aldığında logosta içindendir. Mananın tezahürü maddenin imkânı ölçüsündedir. Enerjisi içinde olan kendi kendine çalışan radyo gibi. Eğer analojimizdeki radyo enerjisini kendi içinden değilde dışarıdan alırsa kelamcıların ve modern madde tasavvurunun dünyasına geçilmiş olur. Akıl maddenin içine girdiğinde nefis olur. Nefis, teneffüs etmemizi mümkün kılan, maddenin hareket etmesini sağlayan unsurdur. Yani hareket maddenin kendisi değil içindeki güçtür. Dolayısıyla bu madde teorisi aktif bir madde teorisidir. Demokritos atomculuğu, kelam atomculuğu ve modern atomculuk maddenin pasifize edilmesidir. Aktif madde kabulünü yıkmadan mekanik dünya anlayışını kuramazsınız. Evrenin içinde Logos'un varlığını kabul ederseniz bu logosla irtibat kuran aracıları da kabul edersinizki kâhin, büyücü, şaman gibi kişiler bu logosla irtibat kuranlardı.

Heyula suretleri kabul eden bir yapıdır, belirli şekiller kazanır ve mana ortaya çıkar. Evren hiyerarşik olarak bölünür ve madde yapısına göre mana ortaya çıkar.

Ay üstü âlem/ Gezegenlerin maddesine ESİR denilir. Feleklerde hem akıl hemde nefis var. Hem ayüstü alemde var olan akıl hemde maddenin içine etki eden akıl tektir ve değişmez.

Ay altı âlem/ Heyula buradadır. 4 unsur (Anasır-ı Erbaa)/ Mizaç/ Hılt- Ahlat

Akıllarla ilgili olarak İbn Sina her oluşun bir aklı olduğunu değil, aklın tek olduğunu söylemektedir. Nefs ise her varlığın aklın kendinde hapsettiği kısmıdır. Ay üstü âlemde varlıkların akıl ve nefislerinin olmasının sebebi bireyselleşmenin olmasıdır (Jüpiter, Mars, Güneş gibi). Her gezegenin hareketlerini sağlayan kendi içlerinde dolaşan enerjileri, nefisleridir. İnsan için de bu durum böyledir. Hareketi sağlayan nefis, beden aracı ve nefsin hapishanesidir.

[Nefs teorisi yüzlerce yıldır kabul edilen sofistike bir sistemdir. İslami olup olmadığı tartışılmaktadır. Temelde öldükten sonra yok olmayan bir şey arayışı Kelam dâhil İslam düşüncesine nefs anlayışının yerleşmesine sebep olmuştur. Yok iken, yoktan yaratan Allah yeniden bir yaratım yapabilir. Fakat nefs teorisinin güçlü yapısı Gazali'nin hamlesi, Razi'nin çabasıyla İslam kelamına yerleşmiştir.]

9 Baba / Gezegenler

4 Anne / 4 Unsur

3 Çocuk / Cemadat- Nebatat- Hayvanat

Dokuz baba dört anneyle izdivaç edip üç çocuk yapıyorlar şeklinde teşbihte bulunurlar.

[Kelamcıların eleştirilerinin sebebi bu sistemde bir Tanrıya ihtiyacın olmayışıdır. Mana, illet, suret, fasıl, mahiyet kavramlarıyla logos kastedilir. İnsanın faslı ve mahiyeti düşünen nefistir. Maddeye bitişikliği hayvan tarafıdır. Formu natık nefsi, ölümlü oluşunun illeti ise insan oluşudur. Hepsi hemen hemen aynı şeyleri ifade etmektedir. Anlatılan felsefenin bir resmi çıkartılmadığı için anlaşılması zor gelmektedir. Mistik bir yapı varmış gibi görünmektedir. Hâlbuki bunların hepsi o dönemin fizik, metafizik anlayışına dayanmaktadır. Evren modeli baklava gibidir, boşluk yoktur, sınırlar vardır. Bu sınırlar arasında bir diğerine geçiş mi var, evrim mi var tartışılmıştır. Burada yani klasik dönemde evrimden kastedilen türlerin birbirini tamamlayacak şekilde var oluşudur. Form bir özdür, başka bir öze dönüşmez. Mevlana ve diğerlerinin bahsettiği evrim varlığın aynı anda suda, karada hayat bulduğudur. Onlar için Varlık üst bir kavramdır. Bu üst kavramdan tüm türler (cemadat, nebatat, hayvanat) birbirlerini tamamlayacak şekilde çıkmaktadır bu sistemde. Yani bu sistemde hayvan ayrı, insan ayrıdır ama birbirini tamamlar. Modern evrimde ise hayvandan insan çıkarılır. (Modern evrim teorisi Big Bang'le başlar ve belli bir sıradüzeni içinde şartlara göre içinden öbürünü çıkararak canlılığın gelişmesini tasvir eder.)]

Aşağıdaki sıralama da maddeyle bitkinin arasında mercan yer alır. Burada ki mercan bir geçiş formu değil diziliş formudur.

Madde	Bitki	Hayvan	İnsan
(mercan)	(hurma)	(maymun)	

Maddede var olan nefs mana verir. Enerji verilmiş ve donmuş bir halde bulunmaktadır. Her karışım belli bir itidale ulaştığında nefs başka bir görünüm sergiler, başka bir forma kavuşur. Nefs maddeye bazı fonksiyonlar/filler kazandırır (Efal-i Nebatiye [efal-fiiller demektir], Efa-i Hayvaniye ve Efal-i İnsaniye). Bu fillerin açılımının

tamamlanması kemaldir. Kemal, maddenin yapısıyla ilgili bir durumdur. Madde yapısının durumuna göre kendini rafine etmeye çalışır, kemalini gerçekleştirir. Logos hepsinde aynıdır, farklılık bedenle, maddeyle alakalıdır. Kemal, maddenin kendi potansiyelini sonuna kadar tüketmesidir.

Bitkiler (Nebatat); Cismin ilk başlangıç kemalidir.

A. Şahsi Özellikler

B. Nevi`(Türsel) Özellikler

A.Şahsi Özellikler: İki bölümden oluşur. Bunlar:

1. Gaziyye (Beslenme)

*Çekme (yiyecek, gün ışığı)

*Tutma (masik)

* Atmak (dafia)

* Hazmetme (hadima)

2.Namiye (Büyüme): 3 Boyutta doğal düzene uygun olarak büyür.

B. Nevi`(Türsel) Özellikler: İki bölümden oluşur. Bunlar:

1. Musavvira: Kendine benzer sureti verir.

2. Müvellide: Kendine benzer suretin doğurulmasıdır.

!Güneşe yönelmek hareket değil yönelimdir. Hareket olması için mekânın terkedilmesi gerekir.

! Bu sistem göze göre (gözleme dayalı) kurulmuştur.

! İnsan hayvandan natık olma yönüyle ayrılırken bitkisel ve hayvani nefsin fillerini kendi bünyesinde barındırır. Nutuk, hayvani ve nebati nefsi kontrol altına almaya çalışır. Bu gerçekleştiğinde ahlak kazanılmış olur.

Hayvanlar (Hayvaniyye): Cismin yeni bir kemali olarak görülür. (Cisim: üç boyut, mekânda olmak).Cüzileri idrak etmesi ve iradeli hareket etmesi açısından ilk kemaldir. Bu kuvvetler cisme zaittirler. Cisimlikten kaynaklanmazlar. Yani cismin içindeki logostan gelirler.

İradi Hareket: Hayvanlarda iradeli hareket (göç etmek, tehlikeden kaçmak) gibi hareketlerdir.

Cüz-ilerin idraki (kuzunun kurttan korkması) gibi idraklerdir. Hayvanlarda korku kavramı yoktur ancak daha önce zarar gördüğü hayvanları idrak edip onlardan kaçmaktadır. Buna da cüzzilerin idraki denir.

A. **El-hiss'ül-zahire (Dış Duyu)**

B. **El-hiss'ül-batıne(İç duyu)**

A.- El-hiss'ül-zahire (Dış Duyu)

1.Dokunma (Lems- Melmusat)

2.Tatma (Zevk- Müzevvekat)

3. Koklama (Şemm- Meşmumat)

4. İşitme (Sema- Mesmuat)

5. Görme (Basar- Mubsırat)

* Dış dünyaya ait nesneler bu duyulardan gelen veriler sayesinde tanınır. İlk dış duyu olarak dokunma duyusu söylenir. Bunun sebebi dokunma duyusu ittisali keyfiyetlerden olması ve bundan dolayıda süreklilik duygusunu ortaya çıkarmasıdır. Zevk faydalıyı elde etmeye, zararlıdan ise kaçmaya yarar.

B.-El-hiss'ül-batıne (İç Duyu)

B1. Müdrike (İdrak)

1.Hissü'l-Müşterek (Ortak Duyu)

2.Hayal

3.Vahime

4. Hafıza

5.Mutasarrıfa

B2. Muharrike (hareket)

1. Faile (Kas gücü, motor harkt.)

2. Baise (İtki, İç Güdü, Şevki, Nuzui)

.a) Gadabi (yer tutma gücü)

.b) Şehevi/Şehvani (arzu gücü)

Gadabi güç, faydalı ve zararlı olanı anlamaya yönelir (yenme- yenilme). Burada bir madde yoktur. Yönelim anlama doğrudur. Amaç galebe çalmak, yerine geçmektir. Bu gücün taşıyıcısı büyük oranda tahayyül gücüdür az oranda ise vehim gücüdür.

Şehevi güç, faydalıyı elde etmeye zararlıdan kaçmaya çalışır. Hayal gücünde oluşan resme göre buradan kaçmalıyım (def'), bunu talep etmeliyim (cezb) şeklinde hareket bu güç sayesinde olur. Bu hayvandaki vehim/hayal gücünün ilk aşamasıdır ve burada akıl yoktur.

Doğrudan uygunluk ve uygunsuzluğa göre hareket eder. Elem ve lezzet şehvani kuvvetlerde ortaya çıkar.

! Ahlak bu iki gücün (şehevi ve gadabi gücün) nutuk tarafından kontrol edilmesi işidir. Gadabi ve şehevi güç yani baise gücü fail gücü harekete geçirir. Kontrol altına alındığında ahlaklı olunur.

! İbn Sina iç duyulardan müdrike gücünün her birini uzun uzun ele alır. Her birinin beyinde belirli bölgeleri vardır. Kelamcılar İbn Sina gibi düşünmezler. Onlara göre tek bir güç vardır, o da beyin gücüdür. Diğerleri güç değil beynin fonksiyonlarıdır. Bu yüzden kelamcılar iç duyuları kabul etmezler.

Müdrike gücüne bağlı mezkûr güçlerin anlaşılması biraz güçtür. Birbirleriyle sıkı ilişkileri vardır. Tek tek 5 dış duyulardan alınan veriler **hissü'l-müşterekte** birleşir. Burada birleşen duyunun sureti ve anlamı ayrıştırılarak ayrı ayrı depolanır. Suretler **hayal**'de /hayalhanede (tekil suretler deposu) tutulur. Hissü'l-müşterek iç duyusu işlem yapmaktadır bundan dolayıda etkindir. Hayal iç duyusu ise işlem yapmadığı için pasiftir. Ayrışan anlamları **vahime** yakalayarak **hafıza**da depolar. Hafıza tekil anlamlar deposudur. Tüm bu ayrıştırmalar pedogojik olarak parçalanmaktadır. İbni Sina sisteminde bunların hepsi aynı anda çalışmaktadır. Beşinci iç duyu olan **mutasarrıfa** Farabi'de geçmesine rağmen önemli bir konuma İbni Sina da ulaşmıştır. Mutasarrıfa sarrafdan gelir ve işlemci güç manasına gelir. İki temel gücü vardır. Bunlar fasl (tahlil) etmek ve vasl (terkip) etmektir. Kuvve-i Mutasarrıfa işlem yaparken hayal ve vahime depolarından yararlanır. Kuvve-i Mutasarrıfa işlem yaptığında eğer mütevehhime/vahime gücü tarafından kontrol edilirse buna **mütehayyile/muhayyile** denir. Muhayyile insanın en önemli güçlerinden birisidir. Anlamları, şekil ve suretleri katıp karıştırarak yeni bir şeyler elde etmemize ve yaratıcılığımızın ön plana çıkmasının sağlandığı yetidir. Muhayyile hayvanlarda seviyesi farklı da olsa bulunur. Zekâ muhayyileye dayalı bir olgudur. Kuvve-i Mutasarrıfa işlem yaparken **akıl** devreye girip kontrol ediyorsa buna **mütefekkire**/düşünme gücü denir. Hayvanlarda bulunmayan güç budur.

***

Ders Notları için Zeynep ÇAKMAK'a teşekkür ederim.

***

İHSAN FAZLIOĞLU İLE AHLÂK-I ALÂ'Î OKUMALARI DERS NOTLARI-XIV

Kınalızade İbni Sina'nın metnini esas almış.

Nefsi nebatinin 4 gücü var.

1. Gadiye -beslenme
2. Namiye -büyüme
3. Müvellide -üreme
4. … kendi benzerini üretme diyebiliriz.

Beslenme ve büyüme şahsın bekası için elzemdir. Çünkü beslenemezsek büyüyemeyiz. Büyüyemezsek bekamızı sürdüremeyiz. Beslenme ve büyüme olmazsa kişi baki olmaz, dolayısıyla kemalini gerçekleştiremez. Üreme ve kendine benzer olanı üretme ise kişi için değil tür için önemlidir. Üreme ve kendine benzeri üretme olmazsa kişi yaşar, ölmez ortadan kalkmaz ama türü devam etmez tıpkı kısır insan gibi, halef kalmamak… herhangi bir devamcısı olmadığı zaman o tür ortadan kalkar.

Bu arada mesele nasıl türsel olana bağlanıyor dikkat edelim.

Bu dört kuvvet yani yukarıda sayılan dört kuvvet hizmet edilen kuvvetlerdir. Bunların yanında dört tane de hizmet eden güç vardır ve bunlara da 'kuvveyi hadime' denir.

1. Kuvveyi cazibe- çekme kuvveti
2. Kuvveyi masıka – tutma kuvveti
3. Kuvvayi hazime – hazmetme kuvveti
4. Kuvveyi dafiyan – defetme kuvveti, istidraç (çıkartma) kuvveti

Nasrettin Tusi bunları bu kadarla anlattı diyor ve biz ilmi tabii (o dönemin fiziği) ve ilmi tıb bilmeyenler için bu kuvvetlerin anlamlarını ve yaptığı işleri daha ayrıntılı anlatmak ihtiyacı hissettik. (Neffi taam faidei âm olması için.)

İlmi tabii, fizik demek - bugün ona fizik demiyoruz, doğa felsefesi diyoruz. Çünkü bugün fizik matematiksel olan ve ilmi tıb.

Şimdi malum olsun ki büyüyen bir cisim, ister bitki ister hayvan ister insan olsun kendi bedenine, zail olanın, ortadan kalkanın yerini alacak bir şeye ihtiyaç duyar. Ona bedel olacak bir şeye ihtiyaç duyar. Çünkü biz beslenmezsek eriyoruz yavaş yavaş. Enerjimiz gidiyor. Onun yerine bir şey koymamız lazım ki varlığımızı devam ettirelim. Eğer kaybettiğimiz enerjiyi ikame etmezsek varlığımızı sürdüremeyiz. Bu her şey için geçerli. Gidenin yerine ona bedel olacak bir şey alamazsak, gıda alamazsak yok oluruz. Ama her şeyi de alamayız. Ona bedel olması demek budur. Her gıdayı alamayız. Bedenden cüz olabilecek, bedene bir parça olabilecek. Niçin yemekleri pişirme ihtiyacı hissettik? Sindirmek için. Yediğimiz gıdaların yüzde 90ını çiğ yesek sindiremiyoruz. Mercimeğin pişmişi bile 8 saatte sindiriliyor. Pişirmenin keşfi öncesinde sindirebileceklerimizi yiyorduk.

Homo sapiens evrene miladdan önce 10.000 yıllarında hâkim oldu. Ortaya çıkışı MÖ 150.000. ortaya çıktığı zaman 7 tane daha homo (insan) türü var. Son yapılan araştırmalara göre enteresandır, nedenini bilmiyorlar, karışım hemen hemen hiç yok. Malezya ve Endonezya'da yüzde 50 ye kadar var. asya da yüzde 3 e kadar. Niçin karışmamış olabilirler? Bir ihtimal melezlikten dolayı kısır olmaları olabilir. Karışımın sebebi de istisnai üremeler olabilir. Netice-i kelam ateşin yemeği pişirmek için kullanmak çok eski bir şey değil. Süreç içerisinde onu fark ediyorlar. Fark ediyorlar ki pişirdiğimiz zaman yiyebiliriz. Baklagiller mesela. Hazmı çok zordur. Pek çok şey öyle. 170 e yakın yediğimiz bitki var bunların yüzde 90'ı mısır Mezopotamya iran havzası üzerinden gidiyor. Coğrafi olarak orda. Diğer homo türleri yok oluyor. Birbiriyle savaşıyorlar. Avlıyorlar birebirlerini.

Razi bakara suresinin tefsirinde insan için kan döken demektedir. Besin skalasında şimdi biz en üstteyiz. Her şeyi manipüle edebiliyoruz. Ama 60000 yıl önce ortalardaydık. Yeniyoruz yani. Şimdi denize atalım bir insanı, besin zincirinin neresindedir o, köpek balığının olduğu bir yerde? Denizde besin zincirinin en üstünde köpek balığı var. Çünkü köpek balıkları organize hareket eden balıklar. Biz aslında 12 bin yıllık bir dünya için konuşuyoruz. 12 bin yılda neler oldu ama? Asurlular, mısırlılar, İskender imparatorluğu, roma, Osmanlı… Konuşuyoruz bunlar üzerine. Sanatkârlarımız, bilim adamlarımız.

Gıdadan geldik buraya. Gıdanın vücudumuzdan bir parçaya dönüşmesi lazım, bakın yiyoruz yemeği, vücudumuzun bir parçası haline dönüşüyor. Bütün sistem ona göre çalışıyor. Vucuda faydası olmayanı vücut atıyor. Taş yediğin zaman hiç onu işleme bile koymuyor vücut. Atıyor hemen, direk atıyor. Onun için, bir nesnenin bedenden vücut olabilmesi için formunun değişebilir olması lazım. Sureti ulası… Yani elmanın sureti var, onu yediğinde, onun ilk suretiyle mümkün değil içeride işlem görmesi, mesela daha yerken başlıyor değil mi, bozuyorsun suretini, parçalıyorsun, aşağıya indikçe, çeşitli işlemlerden geçiyor. Fabrika gibi yani Descartes'in dediği gibi. Bir yerden giriyor, belirli işlemlere girip vücudun bir parçası haline getiriliyor. Sureti Ulası üzerine baki iken bedenden cüz olmak

mümkün değildir. Ne yapması lazım, bedendeki kuvvetlerin, onda tasarruf etmesi lazım, ne için? Beden cüz kılmak için. Niçin cüz kılıyorlar. Çünkü bedenden kaybolan unsur yerine bedel olabilecek bir unsaur üretmek için. Böylece beden kendi varlığını sürdürebiliyor. Canlılık böyle bir şey yani. Gıda bu mertebeye varınca diyor, çok çeşitli mertelerden geçer. Beden bu gıdayı, bedenin bir parçası kılmak için nice amal ve asar uygular. Bunu makam geldiğinde anlatacağım diyor. Bir ayeti kerime veriyor. Biz dış dünyada ve iç dünyada ayetlerimizi onlara göstereceğiz. Ayatina fil afaki ve fi enfüsihim. Dolayısıyla ayetten delil de getirmiş oldu.

- Enfüs'e ne diyebilirdik?
- Nefis nedir?
- Kendi demek

O başka, tabi burada ayeti kerimenin nuzül sebebine bakmak lazım ama burada nefis gadabi ve şehevi kuvvetin adıdır.

Nefsine uyuyor diyorsun bir kişi için konuşurken günlük dilde, nefsine uyma, aklına uy. Ayrım yapıyorsun. Hâlbuki nefis bir tarafıyla aklın kendisidir. Aklın bedene hulul etmiş tarafı. Ama tıbbi literatürde ve ahlaki literatürde nefis teriminde büyük oranda gadabi ve şehevi kuvvetlere işaret eder. Tasavvuftaki nefis mertebeleri, nefsi emmare, nefsi levame… Bunlar da, bir kısmı tabi, gadabi ve şehevi kuvvete denk gelir. Yani olumsuz anlamdadır. Çünkü nedir şehevi? Talep etmek. Gadabi? Biri merhu biri merhub derler. Rağbet etmek ve kaçınmak. Bunlar genelde insanın "hayvani ve nebati" tarafıyla ilgili olduğu için. Şehevi ve gadabi kuvvet, onun için deniyor. Toplamına nefis adını veriyoruz.

Nefsin olumsuz anlamı burası için kullanılıyor. Nefsin olumlu anlamı akıl için kullanılıyor. Şimdi gıda bedene nazıl oluyor. Sonra gırtlaktan geçip mideye vasıl oluyor. Midede bir kuvvet var ve onu çekiyor. Buna cazibe denir. Aslında bu ağızdan başlar. Çünkü siz gıdayı ağzınıza attığınızda onu bir şey içeri doğru çekiyor yoksa yutamazsınız. Buna cazibe deniyor. Bu kuvvet, filozoflar ve tabipler katında, "cemiyi ecza ve cümleyi azasında vardır. Bütün organlarda bu var. Her organ kendine münasip olan şey ona gittiğinde onu çeker. İhtiyaç duyuyor çünkü. Gıdayı mideye, mideden ciğere, diğer azalara… Kan çekiliyor… Bir iç çekim kuvveti var. Kan dolaşımı diyoruz biz buna modern tıpta. Bu kuvvete kuvvet-i cazibe derler. Ve gıda bu mevazıda, mide, kebit ve diğer organlarda birer miktar eğlenir, sonra kuvveyi hazıma, hazm amelini işler. Çünkü hızlıca geçip gitse yakalayamazsın.

Onun için ona ne lazım? Masıke kuvveti- tutma kuvveti lazım. Çekti, onu bir süre tutmak lazım orada, ona da tutma kuvveti diyorlar: masıke (emseke- imsak var ya ordan). Çünkü hazmedilmeden bedenin cüzü olmaz gıdalar. (araya giren kişi: o da bir hastalık, gıdanın hazmedilmeden atılması – öyle bir durumda gıdayı direk serum ve iğne ile kana doğrudan veriyorlar) pes bir kuvvet gerek ki gıdayı her yerde hazım oluncaya dek tutsun. Koy vermeyen. Bu kuvvete tutma kuvveti, kuvveti masıke derler. Tutma kuvveti, kuvveti tutar ve bu kuvveti tutarken başka bir kuvvet devreye girer ve hazmeyler. Yani hazmetmek ne demek? Onu ilk suretinden çıkartıp bedenin unsurlarına münasip olacak suretlere döndürür. Artık bu bazen A olur bazen B olur bazen C olur. Her duruma göre değişir bu. Ve bu kuvvete de

hazmetme kuvveti denir. Fiiline de hazım derler. Sindirim sistemini anlatıyor burada ama o dönemki bilgilerle anlatıyor bunu tabii. Buna çok dikkat etmek lazım. Dönemin resmi tasviri diyoruz ya, onu bilmeden anlayamıyoruz.

Ben hep bir örnek veriyorum: şafilerde bir kadının eşi-kocası kaybolduğunda-savaşa gitti, gurbete gitti, ticarete gitti- ne kadar beklemesi lazım? Hanefiler 9 ay 15 gün. Şafilerde 2 yıl. Sebebi; imam şafinin takip ettiği tıp okulu hamileliği 2 yıl olarak kabul ediyor. Tamamen bununla alakalı. Bunu bilmeyince bunu mutlaklaştırıyorsun. Diyorsun ki: efendim imam şafi böyle demiş. Hâlbuki tıp teorisine göre böyle söylemiş. Her konuda bunu yapıyoruz. Dinin bu tarafını dinin kendisi haline getiriyoruz. Hâlbuki hiç alakası yok. O dönemim bilimini çok önemli. Bilimi bilmemiz lazım. Çok tehlikeli cümleler vardır Ahlaki ala-i de. Mesela heyulayı ezeli ebedi kabul ediyor. Heyülayı ezeli ebedi kabul ettiğin an mimar tanrı ya gidiyorsun. En çok okunan metin olmasına rağmen bu konu hiç gündeme gelmemiştir.

Şafilerin takip ettiği tıp teorisi öyle. O dönemde çok farklı tıp teorileri var.

- Bu kadar aşikâr konuyu 2 sene kabul etmeleri…

Aşikâr mı? Sana göre aşikâr, bugünden bakıyorsun. Olur mu öyle şey? Mesela ben size söyleyeyim. Neremizle düşünüyoruz biz? Bugün Allah'ın bir akıllı kulu kalbimizle düşünüyoruz der mi?

\- Demez.

Sen öyle zannet.

\- Tabi kalbimizle düşündüğümüz de olur.

Hayır hayır lafzi olarak diyorlarda, kalbimizle, onu yorumluyorlar bir şekilde. Hiç merak ettiniz mi beyinle düşünmeyi homo sapiens ne zaman kabul etmeye başladı? Herkesin ittifak etmesi anlamında yeni ama klasik tıp teorilerine baktığında çok karışık. Beyinle düşünmemizi esas olan hekimin adı ne? Hepimizin bildiği bir hekim aslında, onun için çok önemli ve kuranda da geçiyor: Lokman. (akmeo-MÖ 500). Onunla tıp teorisi haline dönüşüyor. Ondan önce karaciğeri, kalbi kabul edenler var. Çok çeşitli… her geleneğin farklı; mısırda farklı, Mezopotamya'da farklı, hatta Mezopotamya'da belli dönemlerde farklı.

- Düşünceyi neden bir uzva bağlamaya çalışıyoruz?

Organların fonksiyonunu araştırıyorlar, insanlar oturup çalışıyor, tıp teorisi dediğin nedir? Hastalıkları tedavi edecek, kafayı yiyor adam, ecin mecnun tipler getiriliyor. Nasıl tedavi edeceksin? Neticede bir semptom var, o semptomun arka planını bulman lazım. Buran yaralıysa burayı iyileştirecek. Deli olan insanın neresini iyileştireceksin? Düşüncenin oluştuğu yeri. Ve bakın beyin ameliyatı var milattan önce. Deniyorlar. Tabii onun geri dönme şansı yok. Biliyorsunuz ameliyatların yüzde 95i ölümdür klasik tıpta. Ne zaman başlıyor ameliyatlarda oran %55in üstüne çıkıyor? Mikro cerrahi ve anestezi uygulanmasıyla. Anestezi müthiş bir buluş. Haşhaş ile esrar ile yapıyorlar. Biliyorsunuz İslam medeniyetinde haşhaş esrar satılır. Esrar alkol gibi bir muamele görmez. Git Orta Asya'ya, Özbekistan'da pazarda satılıyor. Ulemanın çoğu kullanır. Esrar kelimesi nereden aklınıza geliyor? Afyon? Marks'ın sözü: Din halkın afyonudur. Oradaki afyonu nasıl yorumluyoruz biz? Hâlbuki burada olumlu bir cümle kullanıyor biliyor musunuz? Marks'ın dediği şu: Kapitalizm öyle bir hayat ortaya çıkarttı ki, insanlar ancak dine sığınarak o acıya katlanabilirler. Teşbih yapıyor ama biz onu unuttuğumuz için afyonu insanın kafasını bulandırıyor anlamında kullandı sanıyoruz.

-Paragraftaki din güzellemesini oraya bağlıyor aslında.

Tabii. Dini olumlu olarak görüyor adam. Diyor ki başka türlü yaşayamayız. Hakikaten doğrudur. Bakın kapitalizm, kadın, işçi sınıfı, çocukları çalıştırıyorlar… Mesai saati yok, hiçbir sosyal güvenceniz yok, büyük bir acı var, bunu görüyor Marks İngiltere'de sanayinin göbeğinde, Almanya'da filan. Dediği adamın şu: başka türlü bizim tahammül etmemiz mümkün değil. Çünkü klasik ameliyatta da acıya katlanmayı mümkün kılan o afyon. Teşbih yapıyor yani.

Evet, her gıdayı hazmedemeyiz çünkü her gıda bedenin bir parçası olmaya salih değildir. Salih sulh kelimesinden gelir. Latifini hazmederiz, galizini ve kesifini beden harice defeder. Bedene zarar vermesin diye. Zararı külli diyor bak. Bu fazlaları harice def eyler, ona da kuvveyi dafia. Ne diyoruz ona modern tıpta: boşaltım sistemi. Hukema fizikte, ilmi tabii de etiba kütibi tıbbiyede bu kuvvetleri ferden ferden vücuduna ve birbirine mugayedine edile irad etmişlerdir. Bunları anlatıyor tek tek. Ama bizim kitabımız bu konularla ilgili olmadığı için isteyen kütübü ilmi tabiye ve feri olan ilmi tıp kitabına rücu eylesin. Tıp klasik geleneklerde ve tasniflerde fiziğin bir alt dalıdır.

- Hocam tıp kitaplarında bu kadar ahlak bahsi var mı? Teori kitaplarında.

Teori kitaplarında girişte var. Külliyat kısmında var. Bu kadar ayrıntılı değil. Şimdi arkadaşlar bu İslam medeniyetinin olgunluk dönemi. Şimdi Batıda da böyle... Batı olgunluğuna doğru gidiyor aslında. Biz batının çocukluk döneminde yaşlı bir amcaydık. Batıda oluşan yapı genç bir yapı, o yüzden bizi dövdüler. Ve biz onlardan pek çok şey aldık o güce bağlı kalarak, çok yanlış yaptık. 1960dan sonra batı pek çok şeyden vazgeçti, biz hala onların ceremesini çekiyoruz. Çünkü onlar da olgunlaşmaya başladı. Bu şuna benziyor: Moğollar kazandı diye onları taklit etmeye benziyor. Moğolları neden taklit edeceksin? Barbarlar. Avrupa da barbardı. Bilimi teknolojiyi geliştirmek, olgun bir medeniyet kurmak değil. Adamlar 2 dünya savaşı yaptılar ya, yamyamlar birbirlerini dövüp durdular. 2 dünya savaşında ölen insan sayısı 150-200 milyon arası. Tüm Moğol tarihinde öldürülen 80 milyon. Az değil ki Moğollar neticede 100-150 yıllık bir dönem. Siz iki dünya savaşında 30-40 yıl arayla 200 milyon insanı götürdünüz. Sakatlar hariç, geri kalan acılar hariç, babasız çocuklar hariç… İnanılmaz bir şey… Şimdi yeni yeni kendince olgunlaşmaya başladılar ama iş işten geçti.

Şimdi gelelim, tenbih diyor burda. Meratı… Hazm anlatılıyor. Tıp bunlar tabi. Ama bunun size şunu göstermesi lazım: Ahlak felsefesi yapıyorlar, dönemin tıp bilimi dönemin psikolojisi, dönemin fiziği, onlardan haberdar ama… Ona dayandırarak yapıyor. Bugün de öyle.

Kognitif psikoloji bilmeden ahlak yapılır mı? Biz yapıyoruz işte…

Şimdi geçenlerde bir toplantı yaptık. Felsefe yapmak, neden Türkiye'de filozof yok, niye Türkiye'de felsefe yapılmıyor? Felsefe yapmak ne demek ya? Hadi gelin felsefe yapalım. Felsefe yapmak yapamazsın ki. Bilim yapamıyorsun çünkü. Bilim yok. Bilim yapmayan bir insan neyin üzerine? Edebiyat yaparsın bak. Felsefe diye edebiyat yapıyoruz işte biz.

Şehir Üniversitesi'ne gittim diyor. ***Discussion*** dersine girdim. Devamlı konuşuyorlar diyor. O yaşta anlıyor. Çağrışım yoluyla düşünüyorlar. Maluma da gerek yok yani. Bizim tartışmaların adı ***discussion***. Neyi ***discus*** ediyorsun? Çalışıyor.

Bizdeki dini tartışmalarda da bana göre diyor adam. Sen kimsin ya? Malumatın üret de. ***"Bana göre melekler, bana göre cinler, bana göre şunlar"*** o kadar kolay ki... Bana göre 3. denklemi çöz bakalım hadi. ***Bana göre kuantum kuantum*** diye konuşsana adamı gömerler. Ama ***"bana göre değil"*** diyorsun bak. Hiçbir informasyon yok ha! Yahu bu işin ilmi olmaz mı? Var. Hayatını ***"Buna göre bu Eser'e göre"*** yürütüyorsun, ama bana göre... ***"Bana göre peygamberlik şöyledir"*** diyorsun. Sen kimsin? Bu bilgi herkese açık da bunun bir dil yok mu ya? Ben şimdiye kadar görmedim ***"bana göre 3. denklem şöyle çözülür, Bana göre kuantum budur."*** Var mı böyle diyen adam? Enteresan...

Bu çok önemli bir nokta. Bakın. Hala adam Tıp anlatıyor bize. Ahlak nerede? Hatime mukaddime bitirdikten sonra başlayacak. Niye? Çünkü bunu bilmezsen ahlakı anlayamıyorsun. Ne dedik? Ahlâk aklın nefsi kontrolüdür. İşte bu kadar basit. Bütün bu gevezelikler in Türkçesi bu yani. Nefsi bileceksin ki aklın Onu kontrol edebilsin. Yani gazabı ve şehevi kuvvetler nedir? Kökenleri nelerdir? Şuur nedir düşünme nedir? Ihtiyar nedir, irade nedir? Amil olan nedir, Âlim olan nedir? Ameli olan nedir? Bunlar da karıştırılır bizde.

Amil, Âlim, ameli…

Bunların hepsi birbirinden farklı şeyler. Bu kavramsal yapıyı kurup, mefhumlarını belirlemeden ahlakı nasıl anlayacaksın? İşte o zaman ne yapıyoruz? Gevezelik yapıyoruz. İşte ahlak şöyledir böyledir... Mesela modern dönemde bu teoriyi dirilten adamlar var. Erdem teorisi dediğimiz. Amerika'da okul bunlar. Bakıyorsun nasıl okumuşlar o metinleri. Okul ya… Bildiğin okul.

Yani üniversite camiasında takipçiler var taraftarları var. Şimdi hazma bakarsak, hazmın 4 mertebesi var. Ve bu her mertebe bir yerde olur çünkü vücutta oluyor bunlar hep. Her bir mertebenin de bir fazlalığı var, yani artığı var, işlem yapıyor bir posa çıkıyor ortaya. Ve mevzii hazmın kuvveti dafiası onu taşraya atar. "Taşra" ne demek biliyorsunuz. "Dışarı" demek. Bedeni korumak için. Mertebe i ulaştı midendedir. Çünkü yemek geldiği zaman midede bir işlemden geçiyor. Gerçi bazıları dilden başlatıyorlar bunu. Doğrusu da odur. ... ***"hukema eyduller ki bu hazmin ihtidası dehandandir."*** Gıda boğaza giriyor. ...

- Sindirimin ağızda başlaması yenidir diye düşünüyordum.
Bütün bilgiler eskidir. Sadece ayrıntılandırdık onları. Ben bir ses teorisi çalıştım bir ara. Hava dalga kulak hepsini biliyorlardı. Hatta kulakta Nereye geliyor. O dönemin şartlarında harika açıklamalar onlar. Hiç de mistik bir şey yapmıyor yani. Niye duvar varsa duyamıyorsun? Dalgalar oraya çarpıyor geri dönüyor. Temevvüç ül hava. Hava dalgaları. Biliyorlar. Bende şaşırmıştım böyle. Göz. Gözle alakalı bilmedikleri bir şey yok ki. O dönemin şartlarında çok güzel. Hem de kaç tane Optik teorisi var. Gıda midede hazm edilmiş olacak. Sonra koyu tarhana gibi ***"keşki sahin"*** olur. O da doğru adamlar

gözlemlemiş. Yunanlılar Yunancada buna ***"keylus"*** derler. Diğer fazlası atılır. Sonra karaciğerde. "Kebit" ciğerin karasına denir. Çünkü o dönemde karaciğerle ilgili Türkçe bir terim üretilmemiş daha. Akciğer içinde karaciğer içinde ciğer lafzı kullanılmakta. Bizim Türk dediğimiz kültür, 13. yüzyılın sonunda şehirlileşti. Çok geç yani. 1250'den sonra.

Zira ilk Hazımda yani midedeki bu ***keylus***, koyu tarhana, bunun latifi mideden masarika dedikleri damarlara girip, (bunlar tabii o dönemin anatomisi ve fizyolojisi) kebite gelirler. Münzecip olurlar, çekilirler. Mesarika incecik ve daracık damarlardır ki, bir tarafı nihayet mideye ve bir tarafı da mukaarı kebide- ciğerin dış bukeyine- anı ciğerin çukur tarafına muttasıl olurlar. Ve latif keylus bu damarlardan kebite vasıl olur. Kebitte tekrar bir işlemden geçirilir, hazmedilir. Bu mertebeye de yunancada keymus denir. Ve bu mertebede – bak burası çok önemli, burayı mecburen vermesi lazım, niye? Çünkü mizaç buna bağlı arkadaşlar, ahlatı erba dediğimiz yapı burda çıkar. Ne demek? Dört unsur yok mu? Bütün işlemler dört unsur aslında. Yediğimiz şunlar bunlar dört unsurdan mürekkep. Geliyorlar ciğerde 4 unsurdan 4 hılta dönüyorlar. Hırt. Halt. Karışım demek. Halt etmek: karıştırmak. 4 hılt bu. Ahlat-ı erbanın ortaya çıkması lazım. Bu canlı olmanın da bir özelliğidir. Hayvan dediğimiz hâdise. Ve bu mertebede ahlat-ı erba mutemeyyüz-i mutevekkin olur. Yani birbirinden ayrılırır ortaya çıkarlar. Zira eczai nariyeyi latifesi harareti yep sebebiyle idraka mail olup kemali iffetinden ki nariyetine lazımdır cümlenin üstüne çıkar. Safra ateşe benzer diyor. Ateşin özellikleri var, kuruluk, sıcaklık filan. Safra ortaya çıkar. Sonra..... aşağı çöker buna sevda denir. Siyah olan. Sonra ikisinin ortasında .... Ol dem olur... Bulmazsa bir miktar ham kaldıysa ona balgam denir. Şimdi bunların doğru yanlış olması önemli değil. Adamlar vücudu teşrih ediyorlar. Ve orada farklı yapılar görüyorlar. Çünkü o dönemde mikroskop yok. Altyapıya bakamıyorlar sadece dış görünüşten hareket ediyorlar. Ve dört tane temel unsur görüyorlar kanda. Safra yukarda kalan, sevda aşağıya çöken, kan en görüneni ve balgam. Mertebe i salise, yani hazım artık bitti mi hazım bitmedi, damarlarda da bir hazım gerçekleştiriliyor.

Ahlat-ı mezkûre, bu 4 hılt, ciğerin canimi muhaddebinden, yani yan eğri tarafından, yani yumru tarafından muttasıl olan ırkı kabirden, büyük damardan, (ırk damar demek aslında biliyorsunuz) mucerrim uruku sırarı bedeni muttasıldır, bedendeki diğer küçük damarlara bitişiktir. Uruku mezkurei akıp inip urukta tekrar bir hazım dahi olur. Ve bu hazmın sebebiyle bedenden cüz olup aza olmaya salih olur. Yani, ne zaman artık azalara organlara aktarılır? Kana... Dahil olduktan sonra(?) Doğru mu? Doğru. Kandan çünkü bütün organlara gidiliyor. Bu hazmın fazlası, kandaki fazlalık ise buhar olup mesamatı bedenden mutallit olup çıkar gider. Ya arak (te) veya vesah(pis) olur. Ve hamamlarda kise ile çıkan budur ve bazı haratı bedene mizaç bulup kavrolur. Bakın çok fenomenolojik yaklaşıyor öyle değil mi? Fenomen var Orda bir olgu var, bir şekilde bütüne nispetle açıklamak istiyor. Bu kir ne demektir? Kandaki bu hazımdan fazlalıkları vücudun dışarı atmasıdır. Hatta işte sivilceyi bile buna göre yorumlayacaklar. Tabii, hepsini, o da bir vaka. Vücutta sivilce var niye? Ben var niye? Dönemin şartlarında bunların hepsini açıklıyorlar. Mertebe i rabia azada olur. Bitti mi? Hayır. Şimdi azalara gönderdi kan. Orda da bir sindirim var.

"Zira gıdayı mezbur kibitte ahlat olup uluki kibardan uluki sigara cedavul derler ve savakıb ı verevazı dahi derler dökülüp ve anlardan dahi hurda ırklara uluki lifiye derler, gayeti sirarından hurma lifine teşbih olunur dökülüp" yani karaciğerden büyük damara, büyük

damardan bir küçük, ordan liflere, yani sinirlere diyor. En küçük damarlara, lifiyye, hurma lifine teşbih ediyor. "Anların hurdaca azıcıklarından azaya tereşşüh edip, azaya murtasık, yani yapışıyorlar ve levni kıvamda temamu müşabi olur." Yani tamamen ona benziyorlar. Hem kıvamı bakımından hem rengi bakımından. Ve hâsılı uzvun mutehallidi olur, cüzzüne bedel oluyorlar. O organın harcadıklarının yerine ikame ediyorlar. Yani, şunları bilmiyorlar tabii; alyuvarlar, akyuvarlar, organlardaki o diğer yapıları bilmiyorlar doğal olarak. Onu kaba bir şekilde anlatmış oluyorlar. Atomcuysa tahmin ediyor. Neticede o organın geçip giden eskiyen atılan cüzüne, bedel olarak o yeni gelen ekleniyor. Yani organ kendini yenilemiş oluyor bir açıdan. Ki bu ahiri menatıbı hazım, bu da sindirimin son halkasıdır. Ve bu hazmın fazlası, bir fazlası daha var o da meni dir. Üremeyi de izah etmek lazım. O da bu hazmın bir sonucu. Kuvveyi müvellide şol kuvvettir ki, şimdi geldi müvellide, nedir muvellide üreyici, üreme gücü. Cisimden bazı ecdadını ayırıp fasledip, yani sindirim esnasında vücut bazısını ayırıyor, ve onun misli bir şahsı ahiren maddeyi musteyiderler, başka bir ademi ona madde kılar diyor. Mesela cismi nebatiden kuvveyi muveylide bazı eczasını ayrı tohum eyler, yani tohum da onun bir sonucu değil mi? Bir Hazım yapıyor bitki, bazısını ayırıp tohum yapıyor. Ve bu tohumdan anın misti bir fert hâsıl oluyor. Onun benzeri çıkıyor. Ve eğer kuvveti muvellide olmasaydı, tohum hâsıl olmazdı. Bu da o yapının içinden gelen bir güç. Türsel üretim. Ve hayvanda kuvveti muvellide madde i meni dir. Sair eczadan ayırıp tahsil eder. Sindirim esnasında ayırıp kenara koyar. Ve kuvve-i muvellide olmasa, hayvandan madde hâsıl olmaz. Hayvanda da bir üreyici güç olmazsa, bu madde de ortaya çıkamaz.

Kuvve-i musahfera: Türünün benzerini yaratmak demek. Muvellidenin devamı bu. Çünkü elma tohumundan elma çıkar. Her üreme gücünden ona benzer bir şey hasıl olması lazım. Zikrolunan eczai madde şahsı ahir olmaya mustahid olmuştur. Bir nebzei kabile düşse de tohum nebata arzı maruse gibi ve lütfiye hayvana rahmi unsa gibi bu kuvvet sebebiyle... Yani tohum uygun bir yere düştüğünde, hemen kendi içerisindeki benzeri o ... veriyi ortaya çıkartır. Hayvanda da dişi hayvanın rahmine gittiğinde aynı şekilde. Tabii bunlar, o dönemde eril olanın meseleyi belirlediğini düşünüyorlar. Dişiyi daha pasif kabul ediyorlar.

-Şimdi tam tersi
Hem de ne tam tersi. O kadar tersi ki erkek kadının bozulmuş formu kabul ediliyor bugünkü evrim teorisinde. Niye çünkü erkekte sırf erkeklik kromozomu varken kadında hem erkeklik hem kadınlık kromozomu var. Ve 2500de erkek tamamen yok olacak. Organik olarak erkekteki eril form tamamen yok olacak. Sırf dişil form kalacak. Kıyamet sahnelerindeki kadın hâkimiyeti vardır ya, doğru bu bilimsel olarak. Gittikçe azalıyor zaten erkek nüfusu dünyada. Bazı bölgelerde yarıdan fazla kadınlar. Turkiyede eşit hemen hemen. 2500de kalmayacak. Buna tedbir alıyorlar zaten.

-Genetik biliminde Canlının default denilen asıl hali kadın, araya bir grup hormonun girmesiyle, yani dışarıdan bir etkiyle erkek oluyor. Aslında o giriş olmasa kendi haline bırakılsa dişi olacak.

İşte ondan diyorum kadının deforme olmuş hali diye. Eskiden de tam tersi anlaşılıyordu.

Kitab-i mukaddes arkeolojisi vardır bilmiyorum duymuş muydunuz? Kitabı mukaddes dediğimiz tevrat bir tür yahudi kavminin ibranilerin kroniğidir. Okuduğum zaman ben şok olmuştum zaten. Yani yahudi olacağına hristiyan ol çünkü incil biraz daha insanıdır, edebi tarafı var. Şimdi araştırıyorlar, bir türlü işin içinden çıkamayınca – hayali kabul ediliyor şimdi biliyorsunuz. Yani Davut diye biri yaşadı mı yaşamadı mı, İbrahim diye biri var mı yok mu? Çünkü büyük Süleyman krallığı diye bir şey yok tarihte. Yani doğunun batının kralı, ankaradan Nil'e Kızıldeniz'e kadar büyük, yok öyle bir şey. Yani andıran ima eden bile bir şey yok. Bu adamlar sırf kendi milletlerine daha sonra yeryüzüne dağılımlarında büyük bir kimlik verebilmek için uydurulmuş bir şey bu.

-Kuran'da da değiniliyor buna.
Değinilsin. Kuran-ı kerim deki kıssalar ontolojik içerikleri itibarıyla değil sadece örneklik ve hisse itibariyle alan bir sürü âlimimiz var. Bunların olup olmadığı bakmayın diyorlar. Yani masal anlatıyor Tanrı bize. Öyle düşünün. Çünkü teşbihle düşünür insan. Kutsal metinlerin en önemli özelliği teşbihtir. Var mı yok mu? Şimdi belki köken olarak vardır ama mesela, adem, irem bağları, irem diye bir yer var tarihte. Ve hakikaten muazzam bir yer. İnsanlara cennet hissini uyandırmış demekki. Ben size derste anlattım; sidretül müntaha. Hz peygamberin miraçta gittiği en son. Nedir sidretul müntaha? Gılgamış destanını okursanız görürsünüz orda. Sedir ormanları insanlığın bitişidir. Ordan sonra tanrıların dünyası başlar. Bu da nerede? Biladu şam dediğimiz bölgede. ... kadar sedir ormanıdır. Çok kesiftir. O en son sedir ağacının olduğu yer de evrenin sonudur. Bu teşbihen yapılıp daha sonra teolojik bir dile dönüştürülmüş. Sidretül müntaha: son sedir ağacı. Islâm son gelen din olduğu için çok şey aşılmış. Mesela Yunanlılarda da Cebeli Tarık evrenin sonu. Herkul oraya sütunlarını dikiyor. Ondan sonrası düşüyorsun.

-Lübnan bayrağındaki sedir buna atıf mı?
Aynen öyle. Neden Hz. İbrahim vadedilmiş topraklar olarak Filistin coğrafyasını işaret ediyor. Sedir ormanları var yağmur çekiyor. Orada yağmur suyuyla tarım yapılmasının nedeni o. Çok kesif olur, çok yağmur çeker. Yoksa şuanda bir şey yok.

Kubbadi mezkurei suret, şimdi burası önemli. Buradan olayı kozmolojiye bağlıyor. Bu kuvvet sebebiyle ... kuvvet feyzolup, şahsı müstakil olurlar. Maddei mezkureye suret feyz olmaya sebep bu kuvvettir. Bu kuvvet olmazsa suret bulamaz. Mesela bizim Murat hoca bunu şekil demiş. Buradaki suret mi? Hayır. Bakın burada diyor ki suret akarak. Şimdi feyzi akarak dersen gittin. Suret akarak. Müstakil şahıs olmanı sağlayan güçtür. Siz konusu maddeye suret akışını sağlayan bu güçtür. Bu güç olmasa şekil alamaz. Hâlbuki ben size anlattım suret ve şekil farkını. Suret burada ne? Formu faslı yani. O dönemin içinde öyle düşünüyorlar, madde kıvama gelecek, yukarıdan faal akıldan suret, fasl akıp oraya duhud edecek, dolayısıyla nefs ortaya çıkacak. Bunu kastediyor. Ama buradan okuduğun zaman bunu tespit edemiyorsun. Terim ölmüş gitmiş. Feyz... Bu akmak filan değil. Taşmak. Taşmak ama yani şuna benziyor: padişah tahta cülus eder, yani tahta çıkmaz. Cülus orda bir terimdir. Hal edilir. Tahttan kovulmaz yani. Bu terim. Dönemin terimi, bunu Türkçeye tercüme etmenin bir anlamı yok. Anlamı nedir onu ver ama Osmanlı tarihi anlatırken, cülus etti sultan hal oldu diye anlatırız. Burada da feyz bir tabirdir çok stratejik bir tabirdir. Çünkü niçin feyz stratejiktir? Icabidir çünkü. Sen ama akmak dersen,

akar da akmaz da. Icabiyet yok orda. Tanrı feyzini kontrol etmez. Orda bir kıvam varsa muhakkak oraya feyz olur. Bir sürü teolojik problem yaratıyor. Bu kuvvet olmasa... Çünkü feyz gelmedi mi (uydudan telefon örneği yapmıştık) madde madde olarak kalır oradan herhangi bir hareket ortaya çıkmaz.

Kuvveyi nefsi hayvani ye geçelim. Hayvani neden güçleri. İkidir. Birincisi müdrike. İkincisi muharrike. Müdrike idrak eden, muharrike hareket ettirici güç. Kuvveyi mudrike oldur ki hayvanda idrake sebep olur. Şimdi bakın hayvanların idraki var yani. Ve bu adım adım gidiyor. En ufak böcekten en gelişmiş memeliye oradan insana sıçrıyor. Dolayısıyla idrak var hayvanlarda. Burada hiçbir tartışma yok. Ve ol da iki sınıftır. (Kuvveyi müdrike). Kuvveyi müdrikenin aleti olana hasse, yani duyarlılık denir. Bu zahire ve batına olarak ayrılır. Dolayısıyla ne olmuş oldu? Müdrike iki sınıfa ayrılmış oldu önce. Zahireyi biliyoruz hepimiz. 5tir. Kuvveyi lamise, dokunma duyusu. Bu bir kuvvettir ki ciltte bulunur. Cildi zahirî. Ve bu nefis bu güç sayesinde tüm dokunulabilir nitelikleri keyfiyati melmuse, melmusat, harareti, sıcaklığı soğukluğu yaşlılığı kuruluğu idrak eder. Ve bunu hamini olan bu deriye aktarır. Bunu aktarabilmesi için muhakkak dokunmak lazım. Dokunma olmadan bu duyu çalışmaz. Dokunma mülameset ittisal eden. Mesela diyor ki soğukluk keyfiyetine niteliğine bakalım. Cisim, kar ve buz gibi önce bedene dokunacak sonra da nefis de onun soğukluğunu idrak edecek. Dolayısıyla hani diyorlar ki birincil duyular ikincil duyular, söylüyor adam bunu. Deri bunu algılıyor. Deri olmadan soğukluk olmaz. Dokunmadan da olmaz. Eğer bu kuvvet olmasa idrak edemezdik. Bu kuvve tüm bedenin zahilinde vardır. Ama en güçlü olduğu şey şahadet parmağının ucudur. O yüzden öyle dokunuruz. Hususen şahadet parmağının ucunda gayet kavidir diyor.
Kuvveyi şaamme koku duyusu, koklamak ol kuvvettir ki hayvanın genzinden, dimağın önündedir, (Bu tarafa da dimağ diyorlar arkadaşlar, bütün bu duyuların beyninin olduğu yer dimağ diyoruz, edmire) dimağın önünde de iki yumruca et vardır diyor. Bu meme uçlarına benzer, rayiaları nefs bu kuvvetle idrak eder, kokuları bununla alırsın. Anatomisini yapmışlar. Ibni sina da var bunlar.
Üçüncüsü tat alma duyusudur kuvveti zaika. Ol kuvvettir ku lisanı cilmi alasinda kurulmuştur. Bu dilin üstünde. Rutubeti ruabiyye taamina karışıp cilmi lisana........ yediğimiz yemeklerde ısırdığımız şeylerde tatlılık ekşilik vb şeyler orda dilin ucundaki yapıdan idrak olur.
Dördüncü kuvvet kuvveti samia. İşiten kuvvet, bu da kulağın deliğinin dibinde mesfuş olan cismi asabani, (sinirli cisim, burada sinirler yoğun) ordadır. Ses oraya gelir, duyma gerçekleşir. Sesler onunla idrak olunur.
Beşinci kuvvet basıra dır. Görme duyusu. En az gelişiminden en gelişmişine sıralama yapmış. Bir kuvvettir ki rutubeti celidiyede göz akındaki rutubette, retinayı kastediyorum, anı gözün karasında, ana insanul ayn ve merdum-i çeş derler, yani göz bebeği, çeş göz demek biliyorsunuz, merdum da bebek, göz bebeği. Insanul ayn. Mubsarad yani görmeye ilişkin bütün nitelikler onla idrak olunur. Sınırlı sani, ki ahlatı havasî batın, yani iç duyularda 5 tanedir. Biri hissi müşterek, görmüştük onu, bu ol kuvvettir ki dimağın mukaddiminde bulunur, dimağın yani beynin önünde bulunur. Bakın bunları böyle anlatıyorlar. İbni Sina hatta gösteriyor, burada şurada diye. Bunları fizyolojik kabul ediyorlar.

- O dönemde kadavra üzerine çalışma var mı?

Var tabii ki. Bakma sen öyle kaydetmiyor. Ibni Sina, hepsi, açıp bakıyor. Özellikle hayvanlar ve düşmanlar üzerinde. Hatta bazen diri diri öldürüyorlar. Ben hep söylüyorum

Gale nin özelliği ne? Roma ordusunun baş cerrahı. Roma devamlı savaşıyor, devamlı ölü var. Ebni çelebi bizim 17.yy'daki hekim, söylüyor kitabın girişinde bunu. Savaş ölüleri üzerine teşrih yaptığını söylüyor.

***

Ders Notları için Gökalp ERTUĞRUL'a teşekkür ederim.

****

İHSAN FAZLIOĞLU İLE AHLÂK-I ALÂ'Î OKUMALARI DERS NOTLARI-XV

Evvelkisi hiss-i müşterektir. Ve ol bir kuvvettirki dimağın mukaddiminde konulmuştur. Havâss-ı hamse-i zâhire ile idrâk olunan suver cümle anda müctemi' olup nefs anın sebebi ile idrak eyler. Hukemâ bu kuvveti bir havza teşbih ederlerki ana beş ırmak akıp döküle.

Hissi müşterek/ortak duyu (common sense) dimağın mukaddiminde bulunur. Dimağ beynin ön kısmındadır, fizyolojik olarak tıpta karşılığı vardır. Dış duyularla yani *havâss-ı hamse-i zâhire ile idrâk olunan;* idrak nedir, koşup yakalamak demektir; *suver cümle anda müctemi' olup;* buradaki suver şekil anlamındadır. Tüm malzemeyi yakalar, onda toplanır ve nefis de onun sebebiyle bu duyu üzerine idrak eder. Örneğin biz bir nesneye baktığımız zaman onun hacmini, rengini; dilimizi dokunduğumuzda tadını, elimi dokundurduğumuzda dokusunu, hepsini aynı anda idrak ederiz. Biz bunları dış duyularla ayrı ayrı idrak ediyoruz, işte gözümüz görüyor kulağımız duyuyor, bunları birleştiren; toplayıcı hissi müşterektir. Niteliği niceliği, ilişiği, dış dünyadaki nesnelerin olgu ve olayların durumunu, dış duyular idrak ederler. Hissi müşterek onları yakalar birleştirir. Hükema, filozoflar bu kuvveti bir havuza benzetirler. Bütün ırmaklar gelir, orada toplanır. Duyma duyusu, görme duyusu, tatma duyusu burada birleşirler. Hissi müşterek neyi yakalar; netice ve şekilleri. Bu nesnenin şekillerini, niteliklerini, niceliklerini… Peki, yakaladı hep böyle mi tutacaktır? Bir yere koyması lazımdır, ona depo lazımdır.

Depo hayaldir. Hayal burada bir kuvvenin adıdır. *Hayal batın-ı evvellinin mukaddimine konmuştur. Hissi müşterekte* yani ortak duyuda, *cem' olup;* bir araya getirilip, *idrak olunan sahib-i suret ve müdrek olan nesneler, havvâstan gâip olduktan sonra bu kuvvet hıfz eyler*. Hıfz, hıfze, hafız yani. Şimdi; bir toplantıda Rüştü ile tanıştık. Rüştü'nün boyunu posunu her şeyini gördüm. Ondan sonra ayrıldım, bir yere gittim. Biri sordu Rüştü diye bir arkadaş dersinize gelmişti tanıyor musunuz? Saf, tutarlı bir emprist olsam Rüştü'yü tekrar çağırmam lazım. Şimdi ama ben Rüştü'yü hatırlama işlemini nasıl yapıyorum; hayaldeki depodan çıkarıyorum. Hıfz ettiğim hissi müştereğin depoladığı yerden çıkarıyorum. Buna hayal diyoruz. Hayal, olmasaydı insan akrabasını tanımazdı, her gördüğüne sen kimsin demesi gerekirdi. Bunun Osmanlıcası hayalhane'dir. Osmanlı Türkçesinde hayal kullanılmaya başlayınca karışmasın diye buna hayalhane demişlerdir. Ama Arapça metinlerde hayaldir. Ahlaki Alai erken bir metin olduğu için hayal denmiştir.

Hayalhane bir tür gardıroba benzer. Biz nasıl ki eşyalarımızı, ütüleriz ya da düğmeleriz gardıroba koyarız hayalhane öyledir. Karşılaştığımız tüm olgu olayları 5 duyunun alanına giren, uzayına giren yapıları alır oraya koyarız. Bunlar kondukça aşağı doğru ezilirler. Bazıları siliktir. "Ya hatırlamaya çalışıyorum bi dakka, seni bi yerden ısırıyorum ama..." böyle hatırlamaya çalışırız. hayalhane budur. Bazılarınınki çok güçlü olur bazılarının ki çok zayıf olur. Türkçede hafıza ve hayalhaneyi karıştırıyoruz. Hafıza başka bir şeydir. Hayalhane; bilgisayar diliyle söylersek jpeg'leri koyduğumuz, PDF'leri koyduğumuz resimleri koyduğumuz yerdir. Bugün buna çağdaş psikolojide resimsel hafıza denmektedir. Ve

buradaki resimler tekillikler/suver-i cuzziye içindedir. Burada tümellik yoktur, bu çok önemlidir. Kognitif psikolojiyi böyle böyle kurulmuştur.

Peki, dış dünyada sadece nitelikler mi vardır? Sadece madde mi vardır ? Ne vardır başka? Tipik örnektir; kuzu kurdu gördüğünde ne yapar; korkar. Peki korkmak maddi bir durum mudur? Hayır. Peki nasıl korkuyor, hangi duyusu ile onu idrak ediyor? Kurdun, boyunu postunu toplayıp çıkardığında korku hasıl olmaz. O zaman herkeste olması lazımdı. Ya da çocuk elini ateşe tuttu yandı. Bir daha ateşi gördüğünde ürküyor. Niçin ürküyor? Çünkü tecrübesinden bir "anlam" çıkarıyor. Korku sevgi, nefret… Mesela diyelim ki, bir çocuğu yaşlı sakallı bir amca hafif bir tokatladı. Bir daha sakallı adamı görünce çocuk ondan kaçar. Hangi duyusu yapar bunu? Günlük dilde çok kullandığımız "vahime" yetisi ile. Şimdi bu önemli bir şey ve bu yüzden üzerinde uzun durdum. Bugün kognitif psikolojide de daha farklı şekilde var. Vehim klasik psikolojide olumsuz bir şey değildir. Biz bugün kuruntu anlamında kullanıyoruz. Vehim çok sonradan bu anlamı kazanmıştır.

Üçüncü kuvvet, Kuvve-i vahimedir. *Ol bir kuvvettir* ki *me'aniye cüz'iyye*; tekil anlam vardır. Kurt görünce, ateşi görünce; bir nesneye bitişik olmak kaydı ile bir tekillik içerisinde manayı idrak etmektir. Yoksa tümel korku kavramı, tümel sevgi kavramı, tümel nefret kavramı değildir. *Me'aniye cüz'iyye* mahsus değildir. Çünkü anlam hissi bir şey değildir. Esas itibari ile 5 duyu ile idrak edilebilir bir şey değildir. *Velaki mahsusattan mahfuz,* kendisi 5 duyudan alınmıyor ama duyulur olarak idrak edilir. Kurt görünce ancak kuzuda korku, ateş görünce ancak çocukta kaçınma duyusu oluşur. Kendisi mahsus değil ama mahsus olarak; mahsus algılanabilir, duyumlanabilir demektir; ancak duyumlanabilirden intiza ediliyor.

İntiza/nuzuv ya da tecrid. Bu iki kavramı felsefe çalışmalarında birbirine çok karıştırıyoruz. Çünkü klasik metinlerde de birbirinin yerine kullanılıyorlar. İntiza/nuzuv(extraction) ayıklamak demek, tecrid(abstraction) soyutlamak demektir. Şimdi ne demiştik hatırlayın. İnsan ikiye bölünür;

İhsas ve idrak. İhsas ikiye ayrılırdı. Dış ve iç. Neticesinde iç duyular, havâss-ı bâtına o da duyu'dur ama iç duyudur. Şimdi dolayısıyla ihsasın yaptığı ameliye işlemlere ayıklama diyoruz. İdrakın yaptığına ki bunu akıl yapıyor; soyutlama diyoruz. "Bir şey mücerreddir" dediğimiz zaman ne yapıyoruz türkçede, soyut nesneler diyoruz. Mücerred Arapçada klasik metinlerde iki anlama gelir. Birincisi; İdrakin iç duyulardan yaptığı soyutlamadır. Akıl'ın bu sistemde dışarıyla ilişkisi yoktur. Çünkü duyulardan malzeme gelir akıl burada işlem yapar. Duyulardan ayıklanmış olandan soyutlama yapılır. Mücerred bu anlama gelir. İkincisi mücerred maddeden ari olan demektir. Tanrı da mücerreddir çünkü. Ama tanrı böyle elde edilmiyor. Hiç bir maddeye bitişmemiş anlamında. Ona da mücerred deniyor.

Klasik gelenekte iki küre vardır; madde küresi ve ona çakışan mana küresi. Yani heyula ve logos. Bunlar iç içedir. Evrende logos vardır ve orada duruyordur. Bu logos belirli yerlerde çıkar hareketi yönlendirir. Madde ve mana birliktedir yani üstüste çakışık bir halde. Ne zaman mana evrenden tamamen ayıklanıp belli bir yere hapsediliyordu? Disenchatment; anlamdan arındırmak, bilim felsefesinde çok önemli bir kavramdır. Hegel felsefe tarihinde kullanır. Bir de Weber sosyolojide kullanır. Yahudilik ve Hristiyanlığın batı düşüncesine kattığı en önemli kavram olarak bunu gösteriyorlar. Aslında bunu bizim kelamcılar yapıyor. Evrende tanrının dışında spirütüel bir güç varsaymamak kelamla başlar. Ama bu batı felsefesinde Descartes iledir. Decartes'in cogito dediği budur. Cogito'yu buraya insan içine

hapsedip geri kalan her tarafı extentiō, madde kabul etmektir. Dışarıda mana yoktur; hayvan bile makinedir, insan bedeni bile makinedir. Modernizmi buradan başlatmıyor muyuz? Mana sadece Cogito'dadır. Dolayısıyla evrene manayı insan yükler. Ama klasik gelenekte mana evrendedir. İnsan onu intizar ve tecrid eder ayıklar.

Me'aniye cüz'iyye mahsus değildir. Çünkü ben dış dünyaya baktığım zaman korkuyu görmüyorum. Kurtta bir nitelik olarak korku var mı; yok. Ama ondan alınıyor. *Ve lakin mahsûsâttan me'huz*, mahsûsâttan alınma ve *mahsûssâta müte'allik,* ona bitişiktir. Burası çok önemlidir. Örneğin X'i nesne kabul edin, X'i 9 kategoride anlatırız. En temelde cevher vardır ve bu cevhere diğer 9 kategoriyi ekleriz ki bunlar da nitelik, nicelik, zaman, mekân vb. Bu kategorilere de ecma-ı saniye denir. Peki anlam neredir? Anlamda maddenin içindedir ve anlamı maddeden alırız, anlamı buradan çekmemiz lazım. Bu çekme işlemi menşei intiza/ayıklama noktasından başlar. Çünkü bir kavramın mahsus olandan geriye doğru gidilerek bir menşei intizası var mı yok mu ona bakılır ki bu çok önemlidir. Örneğin daire kavramı. Daire kavramının bir menşei intizası var mıdır? Daire kavramı ideal haliyle iç duyulardadır, vehimde vahimededir. Ama daire kavramını vehim kendisi mi üretmiştir yoksa dışarıdan mı alınmadır? Menşei intizası var mıdır yani. Vardır, çünkü dışarıda dairemsi varlıklar vardır. Tam daire değildirler. Oradan alır, ayıklarız; zihnimiz onu idealize ederiz. Birde şunu söyleyeyim bu iç duyuların adı zihindir. Zekâ burada ortaya çıkar, vicdan da aynı zamanda, duygu da burada ortaya çıkar. Bunların akıl ile hiçbir alakası yoktur. Hayvanların zekâsı var diyorlar. Var tabi, klasik gelenekte de var. Hayvanların hatta zeka dereceleri bile söyleniyor, fil daha zekidir, karga zekidir. Zihinleri var çünkü. Havâss-ı batına nefsi hayvaninin altındadır. Hayvanlarda idrak yoktur sadece. Vicdan, duygu hayvanlarda olabilir, özellikle gelişmiş memelilerde. İşte kendi yavrusuna acır, kendi yavrusu değildir ama diğer yavruları tehlikelerden korur gibi. Ama idrak başka bir şeydir.

Bir şeyin menşe-i intizasına bakılmalıdır. Örneğin elips, elipsin menşei intizası var mıdır? Ya da çok gelişmiş bir topolojisi yok. O nasıl inşa ediliyor? Onun menşei intizası ne, bunların hepsinin üzerinde durulmuştur. Çünkü eğer insan kendine bir şeyi konu ediniyorsa, bu nereden geliyor? Demek ki temel bazı duygu durumlarını dış dünyadan menşei intizasının olması lazım. Bunu işte hangi yeti alıyor "vahime". Vahime müvehime ile karıştırılmamalıdır. Müvehime başka, vahime başkadır. Hayali de muhayyile ile karıştırılmamalıdır. Hayal-hayalhane başka, muhayyile başkadır. Hayal kuruyorum diyorlar. Hayal kurulmaz, tahayyül edilir. Tahayyül başkadır, hayal başkadır. Bunların karıştırılmasının en önemli nedeni, batılı filozofların bu metinlerle ilk muhatap olduklarında bilmedikleri için konuyu birbirine katıp karıştırmasıdır. Decartes bunları o kadar kötü karıştırmış ki, anlamamıştır çünkü. 1860'ta emprik psikoloji Wilhelm Wundt tarafından kurulana kadar bütün kognitif psikoloji batıda da, doğuda da Aristoteles ya da İbni Sina psikolojisidir. Kant'ta bile. Çok geç olduğuna dikkat edin. Onun için batılılar bunları biraz karıştırmışlardır.

Mesela adâvet-ü sadakat, düşmanlık ve dostluk gibi, mahsus değildir. Bunlar (sensible) şeyler değildir. *Velâkin adû ve sadîk mahsustur*. Tekil örnekler verildiğine dikkat edilmelidir. Düşmanlık ve dostluk mahsus değil, ama düşman ve dost mahsustur. *Bu mana o mahsûslardan me'huz ve münteza'dır.* Me'huzu ve münteza yani intiza edilmiş ayıklanmıştır. Düşmanlık ve dostluk mahsuslardan düşman ve dosttan alınma ve ayıklanmıştır. Eğer bu kuvvet olmasa, bir koyun kendi cinslerini gördüğü zaman onlara dostluk yapıp, kurdu görüp kaçmazdı.

Vahime yetisinin en geniş analizini yapan ve onu önemli bir kuvve olarak, faculty olarak alan İbni Sinadır. Vahime yetisi çok önemli bir yeti İbni Sinada. Matematiği ve pek çok şeyi vahimede kurmuştur. İbni Sina matematiksel bilginin kesinliğini tanımlamak ve matematiksel bilgiyi mantıksal bilgiye göre ikinci kılmak için bir operasyon yapmıştır. Bu operasyonu yaparken vahime yetisini öne çıkarmıştır. Ama vahime yetisini yaratmamıştır. Vahime yetisi önceden vardır. Farabi'de çok primitiftir, Aristotales'te hemen hemen siliktir, İbni Sina bunu merkez almıştır.

Soru: İbni Sina neden mantığa karşı matematiği ikincil dereceye düşürmüştür?

Mantıksal bilgi tümele dayanır, dolayısıyla öze, illete dayanır. Mantıksal bilginin özelliği o tümel özsel olandan çıkarım yaparsın, kıyas teorisi ile sonucu temellenirmiş olursun. Tümel zorunlu olduğu için özsel olduğu için o tümele iliştireceğin her tekil durum özsellik kazanır. ***"Tüm insanlar ölümlüdür"*** önermesi, tümel özsel illet veren bir önermedir. Şimdi bu tümel önermeye tikelleri birleştir. Deki mesela Ali de insandır. Ne oldu iliştirdiğinde Ali de insandır önermesi onun özselliğinden illetinden pay alıp "Ali de ölümlüdür"e döner. Şimdi matematik önermeler de bana bir tümellik göster. Çok zor bir durum var burada. Daire tümel midir, tekil midir? Öyle tartışıyorlar ki bunu. Bütün mesele oradan kaynaklanıyor. Özetini söylüyorum. Diyor ki İbni Sina matematik nesneleri dış dünyadan intiza yolla alıp vahimede idealize ederiz, tanımda varlığa getiririz diyor. Dolayısıyla tanımda varlığa gelmiş bir nesne üzerinden yapacağımız tüm çıkarımlar tüm ahkâm, mantıksal önermelere nispetle kesin yakîni değildir. Çünkü daire varlığını nerede kazanıyor? Vahimede. Peki nereden onu yakalıyorum, tanımda. Daire diyorum bir noktaya eşit noktaların eğrilmesi ile oluşturduğu bir nesnedir diyorum. Bunu idrakte yapıyorum. Mantıkla inşa ettiğim doğa felsefesi hep dışardan elde ettiğim intizalar ve tecritler neticesinde vardığım tümel kavramlara nispetle temellendirdiğim yapılardır.

Soru: İbni Sina da tümeller ontolojik mi? Yani dış dünyada varlığı var mı?

İkisi birlikte onların yani Aristotelesçi çizgiyi devam ettiriyorlar. Hem beraberler hem ayrılar. Tabi bu biraz karışık, İbni Sinada tümeller hem var hem yok kategorisi diye bir kategori var onda.

Vahime ile ilgili son olarak, vahime gücü hakikaten çok önemli bir güçtür. Fusus'ta ne diyor? El-Âlem mevhumu; âlem mevhumdur. Bazı hocalarımız diyor ki, ***"bir müslüman âlemi mevhum kabul eder mi? Cenabı hakkın yarattığı şey vehimi olur mu? Bu bir kuruntu mu?".*** İşte o değildir buradaki. Kastettiği şey nedir? Biz dış dünyayı iç duyular üzerinden idrak ettiğimiz için orada vehim gücü de iş başındadır. Dolayısıyla bunu demek istiyor. Yoksa kuruntudur, anlamsızdır değersizdir boştur demiyor Bir müslüman bunu demez zaten. İdraki mevhumdur. Çünkü vehim gücü İbni Sinadan sonra çok belirleyicidir. İbni Sina'dan önce yaşasaydı İbnü Arabi bunu diyemezdi. Çünkü vehim gücü merkezde değildir o zaman. İbni Sina kognitif psikolojide o kadar belirleyici oluyor ki hepsi artık kelamcılarda ona Razi'den sonra hatta Gazali hepsi dâhil olmuştur. Çünkü scientific/bilimsel bir şey. Yani dönemin bilimsel paradigmasını oluşturuyor. Sana diyorki mukaddemde, aklın içinde.

Hissi müşterek süveri cüzziyeyi yakaladı hayalhaneye attı. Peki, vahime gücü mani cüzzeyi yakaladığında nereye koyacak? İşte hafıza budur. Hafıza, klasik kognitif psikolojide tekil anlamların deposu demektir. Onun için hafıza bizim kültürümüzde olumludur. Biz bugün çocuklara çok ezberci davranıyorsun dediğimiz zaman kastedilen hayalhanedeki, yani insanlardaki jpeg, pdf ezberletmektir, o problemlidir. Yoksa anlamlar ezberlenmek

zorundadır. Hafıza kötü bir şey değildir yani. Bakın anlam ne kadar değişmiştir. İbni Sina bunu söyler zaten. Süveri cüzziye'ye ilişkin hayali güçlü olan insanların anlama yetisinde problem olur diyor. Niye? Malumatfuruş dediğimiz budur işte adam doldurmuştur kendini. Ana britannica, Temel britannica hepsi vardır, ama adamda hiçbir şey yoktur. Anlama yetisi müdrik güç daha farklı bir yetidir der İbni Sina. İbni Sina'nın meşhur mottosudur; mudrikesi güçlü olanın hayalhanesi, hayalhanesi güçlü olanın mudrikesi zayıf olur. Hafıza değil ama. Çünkü mudrikenin güçlü olması, hafızanın güçlü olmasıyla çok büyük alakalıdır.

Dördüncü kuvvet hafızadır. *Ve o bir kuvvettir ki kuvvet-i vâhimeyi idrak ettiği ma'nileri hıfz eyler.* Yani vehim kuvvetinin idrak ettiği anlamları orada korur. Nitekim hayal karşılaştırma yapıyor, nitekim hayal hissi müşterekin idrak ettiği süveri mahsusatı hıfz eyler. Yani nasıl ki hissi müşterekin idrak ettiği süveri cüzziyeyi hayal hıfz ediyorsa, mani cüzziyeyi vahimenin idrak ettiği mani cüzziyeyi de hafıza hıfs eder. Bunlar önemlidir. Çünkü iki tane gücümüz vardır. Operatif gücümüz, hissi müşterek ve vahime, iki tane de depomuz var. Hissi müşterekin süveri cüzziyesi hayalde; vahimenin mani cüzziyesinin hafızada depolanır.

Beşinci Kuvve, Kuvvet-i mutasarrıf; işlemci güç. Önemli bir güçtür. Mutasarrıf sarraftan geliyor. Sarraf işlemci demektir yani. Ne işleyeceğiz; hayaldeki suretleri ve hafızadaki manaları, anlamları. Kuvveyi mutasarrıfa tekil suretlere gider ve anlamlara iki eylem yapar; tahlil ve terkip yani analiz-sentez. Tahlil içine girmek, hulül etmek dağıtmak demektir. Helal kelimesini hatırlayın, haram sınır, helal sınırdan içeri girmek demektir. Terkip birleştirmektir. Başka metinlerde fasl ve vasl kullanılır. *Fasl etmek* ayrıştırmak, *vasl etmek* birleştirmektir. Bu kuvve, bir şekli alır diğer şekle birleştirir, bir anlamı başka bir anlama katar onlarla oynar. Kuşun kanadını çıkartır insana takar, insanın kafasını alır hayvana takar, yakuttan bir dağ, gümüşten bir serv tahayyül eder. Mesela bunu şairler yapar diyor. Bu kuvvetin tasarrufundadır.

Şimdi burada vermemiş ama ben bunu size söyleyeyim; bunlar insana nispetle olan şeyler, burada hayvanı anlattığı için vermemiştir. Ama insana bunu yüklediğimizde şöyle bir şey çıkar. Müvehhime ve muhayyilenin ne olduğunu müdrikenin, müfekkirin ne olduğunu açıklamak bakımından söylüyorum şimdi, Hissi müşterek'in deposu hayaldir; tekil suretler. Vahime'nin tekil deposu hafızadır, tekil anlamlar. Kuvve-i mutasarrıfa; ikisine de operasyon çekiyor. Operasyonların adını da tahlil-terkip, cem-tefrik, fasl-vasl olarak hepsini kitaplarda görürsünüz. Hepsi üç aşağı beş yukarı aynı anlamlardadır. Şimdi bunlar işlemleri yaparken akıl burada müdahale ederse, onu yönlendirirse, kuvve-i mutasarrıfanın adı müdrike ya da müfekkire olur. Kuvve-i mutasarrıfa o zaman kuvvet-i mütefekkire oluyor; düşünen güç, idrak eden güç. Mütefekkire düzene koyan tertip edendir. Tefekkür Arapça'da tertip etmek, mütefekkire de onu yakalayan demektir. Ama bu işlemleri yaparken, bu vahime dedik ya bu vahime rahat durmaz. Vahime işin içine karışırsa yani şu fasl-vaslı, cem-tefrike müdahale ederse o zaman muhayyile ve müvehhime, vehim gücü ve hayalgücü ortaya çıkar. Bunun adı müvehhime ve muhayyile olur. Muhayyile sanatkârların şairlerin olduğu iyi bir şeydir, müvehhime ise bütün sapkınlıkların ortaya çıktığı yerdir. İnsan söz konusu olduğunda, ayni gücü akıl kontrol ettiğinde mütefekkire; vahime kontrol ettiğinde ya da bulaştığında muhayyile ve müvehhime adını alıyor. Onun için ortaya sanatkâr çıkıyor, müzisyen çıkıyor, şair çıkıyor ya da sapık çıkıyor. Doğasından sapan bir canlı olmaz. Biz müvehhime yüzünden doğamızdan sapıyoruz. Bunu sufiler şeytan olarak yorumluyor. Sufiler bunu Razi'den alıyorlar. İbni Arabi'nin Razi olmadan önce ortaya çıkması mümkün değildir. Razi'nin ilminin irfanı İbn'ül Arabi'dir. Çünkü ilim irfan ilişkisi vardır. Nasıl ki İbnül Arabinin ilminin

İbni Sina'nın ilminin irfanı Sühreverdiyse, Razinin ilminin İrfanı da, İbnül Arabidir. Birbirini tamamlar.

- **Soru: vahime'nin devreye girdiği yerde irade onu kontrol edebiliyor mu?**

İrade akli bir şey değildir. Hayvanların da iradesi vardır. İrade iç duyularda ortaya çıkar. Akılda ihtiyar var. Bunlar mecazen bir birbirlerinin yerine kullanılırlar. Ama kesinlikle dikkat edilmelidir. İrade ve ihtiyar başka şeylerdir. İhtiyar iradeyi kontrol ettiğinde ahlak ortaya çıkar. İrade vahimenin bir parçasıdır. İrade iç duyularda vardır. İhtiyar iradeyi kontrol ettiğinde vahimeyi kontrol etmiş olur. Örnek vereyim, şimdi size çok çeşitli vehim örnekleri verilebilir. "herkes beni dinliyor bütün istihbarat örgütleri beni dinliyor şu anda " diyen insanlar vardır ya da "sabah yemeğini şurada yiyeyim şöyle olsun öğle yemeğini burada yiyeyim böyle olsun" diye iştahını abartarak vehmini katan insanlar vardır. Bir sürü vehim türü vardır. Bunlar deliliği yaratıyorlar. Kaç tane deli türü vardır. Mesela aynaya bakma hastası, elbiselerine aşırı düşkünlük, kendi kendini ekranda seyretmek isteyen. İhtiyar aklın irade zihnin ya da zekânın gücü. İhtiyar iradeyi kontrol ettiğinde itidal ve ahlak ortaya çıkar. İhtiyar hayr kelimesinden gelir. Kant'ın ahlak anlayışında esas olan nedir? Sadece hayr'ı talep etmek ister. İhtiyar budur. Kant bunu alıp sekülerize etmiştir. Akıl tek başına kaldığında nefse bulaşmadığında, hayrdan başkasını istemez, doğrudan başkasını istemez, güzelden başkasını istemez, iyiden başkasını istemez talep etmez. Çünkü herhangi bir amaca matuf değildir aklın talepleri. Akılda tefekkür vardır, tedebbür yoktur. Tedebbür zekânın işidir, zihnin işidir. Tedbir almak da bir tür tefekkürdür. Ama amacı dikkate alarak iş yapar. Tefekkür ise amaçsızdır, saf kavramsaldır yani. Bunları birbirinden ayırmak lazımdır. Halbüki insanların çoğu zekâsı, tedebbürü ile yaşar. İşte ilerde evleneceğiz ona göre birikim yapalım, okuyalım, diploma alalım, iş bulalım… Bunların hepsini tefekkür sanıyoruz, bunlar tedebbürdür. Bunlar tefekkür değildir, bunların teorik tarafı tefekkürdür. Tefekkür tedebbürü kontrol edecek, ihtiyar iradeyi kontrol edecektir. İrade istemek demektir. Türkçede istence de denir. İhtiyar hayrı talep eder. Şimdi diyelim ki sen çok yemeyi seviyorsun Şu tatlıyıda yiyeyim, şu kebabı da yiyeyim ama aklın sana diyor ki yeme ölürsün, sağlığın bozulur. Orada ihtiyarın iradene saldırıyor, yapma dur hayırlı bir şey değil bu diyor. Bakın bu ahlakta fiziksel bir ahlaktır. Tamamen içerde cerayan eder, mistik bir şey değildir. Hepsi senin aklının güçleri, idrakinin güçleri, zekânın güçleridir.

İnsanlar zekâları ile yaşar. İnsanların zekâları ile alay edilmez. Akıl ile zekâya konuşulmaz. Akıl ile akıl muhatap olur. Zeki Arapça parlayan demektir. Zeki kişi duruma uyar. Akıllı demek değildir. İhtiyar aklın bir fonksiyonu olduğu için akıl ile ahlakı özdeşleştiriyorlar. Akıllı olan ahlaklıdır, ahlaklı olan akıllıdır. Kültürümüzdeki pek çok kabulü bunlar bize işaret etmektedir. İhtiyarlar meclisi, muhtar… Muhtar dediğinin ihtiyar olması lazımdır. İhtiyar hayrı talep eden demektir. Yaşlılar için ihtiyar diyoruz. Çünkü adamın nefsi kalmamıştır, yani adamın zihni iç duyularının bir iradesi şehveti yoktur, çünkü yarını yoktur. Adam artık tecrübeli güngörmüş, orayı terbiye etmiştir. Diyoruz ki muhtar olsun, yani hayrı seçecek toplum için o mahalle için ihtiyarı en güzeli en doğruyu talep edecek adam budur. İhtiyar heyeti de o demektir. Tamamen yargılama gücüyle alakalıdır ihtiyar. Hayrı talep etme gücü olan insandır. Onun için deriz ki yaşı çok genç ama ihtiyar gibi derler. Çünkü o kadar isabetli kararlar alır ki hiçbir nefsi şey katmamaktadır içine, doğru olan ilke neyse onu söylemektedir. Aklıselim sahibidir.

Kuvvet-i muharrike ikiye ayrılır. Birincisi kuvve-i şeheviyye, birisi kuvvet-i gazabiyyedir. Şehveti biz Türkçede çok yanlış anlıyoruz, şehvet isteme kuvvetidir, arzudur

yani. İstemek, irade ile karıştırmamak için bunu arzu diye çeviriyoruz. Akıl maddeye bulaşmaz. Aklın maddeye bulaşan kısmına nefs denir. Bunu hiçbir zaman aklınızdan çıkarmayın. Akıl oradan müdebbirdir. İnsanı yönetir, nefs üzerinden yapar. Nefsi enerjiye benzetmiştik hatırlıyorsanız. Santral radyoya bitişir mi, bitişmez. Uçurur çünkü. Akıl santral, prizi taktığında geldiği yer nefis. İçine giriyor çünkü. Bulaşıyor maddeye ona nefis diyoruz. Vücut işlevselliğini kaybettiğinde nefis geri çekiliyor. Şimdi nefis kendisine uygun olan nesneleri ne yapar, kendine cezb eder çeker alır. Diyelim ki yemek görür böyle hemen alır, bir şey görür kendi yararına olan her şeyi elde eder. Onun için ona hareket ettirici derler. Hareket ettiriyor seni. Bakıyorsun kebaba, kebabı gördüğünde, açsan atlıyorsun ya da orada güzel bir kalem görüyorsun ya da makam görüyorsun.

Muharrikelerden olan ikinci kuvvet, kuvvet-i gazabiyye'dir. Bu kuvve kendi hoşuna gitmeyen nefret ettiği, tiksindiği şeylerden kaçar. Uygun olmayanlardan kaçış, bu kuvvettir. Buradaki tanıtımı böyledir. Gazabiyye'yi ise daha farklı tanımlayan metinler vardır. Kuvveyi şeheviyye arzu edileni talep etmek, edilmeyenden kaçmak. Gazabiyye bir tür gazap, temekkün gücü demek yer tutma gücü, galabe çalma gücüdür. Mesela hayvanlarda vardır, aslanlar köpekgiller burası benim havzam derler bevl ederler; kuşlar, maymunlar kavga eder, bu gazabiyye gücüdür. Buna temekkün gücü diyorlar. Yer tutma, mekânı kapma yani. İnsanlarda da vardır, burası benim vatanım, burası benim evim dersin. Bide galabe çalma gücü vardır. Örneğin iki kişi satranç oynar, biri diğerini yener. Oradan bir haz alır, yendim der. 20 yıl sonra karşılaşırlar "Seni nasıl yenmiştim, hatırlıyor musun" der. Aradan 20 yıl geçmesine rağmen… İşte buna gazap, gazabiyye, galebe çalma gücüdür. Böyle tanımlayanlarda vardır. Ama burada biraz farklı tanımlanmış. Şeheviyye talep edilen, mülayim olanı elde etmek, çekmek; gazabiyye nefret, itmek olarak tanımlanmış. Farklı tanımlar var.

Kuvvet-i müdrike özellikle insanda olmalı ki biz kuvvet-i muharrikeyi yönlendirebilelim. Çünkü akıl hep devrede oluyor. Ondan yardım talep eder. Nefsin mülayimetine şuru ve idraki olmalı, çünkü bu iş bana uygundur ya da değildir; benim için iyidir ya da kötüdür, idrak karar verecektir. Ancak ondan sonra biz onu isteriz ya da istemeyiz, ondan kaçarız ya da kaçmayız. İrade sinirleri ve adeleleri hareket ettirir, fiil bunun üzerine vücuda gelir. Ben bunu almak istediğimde ne yapar iradem, hemen eli marifet ettirir. İhtiyarın böyle bir derdi yoktur. İhtiyar bizim adalelerimizi hareket ettirmez, idare ettirir.

Not: Emprizmi felsefi sisteme çeviren Almanlardır. Decartes hariç Avrupa'da Almanların dışında filozof yoktur. Birçok İngiliz filozof abartılır. Bir bütünün parçası olduğu için büyük olurlar. Bütün büyük olunca, parçada bütünle önem kazanır. Hume'u yani emprizmi felsefi sistem haline getiren Alman Viyana Okulu'dur. Analitik felsefeyi Viyana Okulu kurmuştur. Amerikan ve İngiliz analitikçiler eğitimlerini gelip Viyana'dan almışlardır ya da ikinci dünya savaşı esnasında Almanlar oralara gidip onların hocaları olmuşlardır. Ernst Mach Viyanalı bir fizikçidir. Felsefe'de 1750-1950 arasında 200 yıl önemli isimler Almanlardır; Kant, Hegel, Leibniz, Heidegger… Hem edebi felsefe, hem bilimsel felsefe, kuantum fiziğinde öncülerdir. Scientific teori kavramını Almanlar icat etmişlerdir.

Not: Mutezile "vahime"yi Öklid matematiğinin problemli teoremlerini kendi ontolojisinde temellendirmek için matematiğin ilkesinden yararlanmak üzere kullandı.

***

Ders Notları için Fatma Rüveyda Baş'a teşekkür ederim.

İHSAN FAZLIOĞLU İLE AHLÂK-I ALÂ'Î OKUMALARI DERS NOTLARI-XVI

***

Kuvâ-yı Nefs-i İnsânî (sayfa 68)
Bu bölümde sadece bilme yetilerimizden değil aynı zamanda motor kuvvetlerden de bahsedilecektir. Unsurlar derken dört unsur kastedilir. Teşbih ederek söylersek bu dört unsurun terkibiyle(birleşmesiyle) üç çocuk ortaya çıkar: bitki (nebat), hayvan ve insan. İnsan bunların içinde eşref-i mürekkebât olarak geçiyor. Eşref-i mürekkebat ifadesi ayetteki eşref-i mahlûkat ifadesinin daha fiziksel bir biçimi olarak karşımıza çıkıyor. İnsanın eşref olmasının nedeni mürekkebâtın itidalinin en yüksek olmasından kaynaklanır. Bahsettiğimiz üç mürekkep (bitki, hayvan ve insan) dört unsurdan hâsıl olur.

Kısacası bahsedilen dört unsur terkiplerin maddesidir, formu değildir. Onun için bunlara "ümmehât-ı erba'a"(dört anne) denir. Bütün varlıklar bu dört unsurdan geldiği için onlara anne denir. Bu dört anne dönemin anlayışına göre pasiftir. Bu yüzden bir de fail neden gerekir ki bu anlayışa göre felekler bu görevi görür. Bunlara "âbâ'i tis'a"(dokuz baba) derler. (Günümüzden bakıldığında komik gelse de kendi döneminin bilimsel paradigmasına uygun bir şekilde oluşturulmuş bir sistemdir. Bilimler, dönemin *dünya resmini* oluşturur. İnsanın bir de inancı var, buna da *hayat görüşü* diyoruz. İkisini sentezleyince ortaya *dünya tasavvurları* ortaya çıkar. Dünya tasavvurları mutlak değildir çünkü kendisini oluşturan iki unsurdan birisi olan dünya resmi zamansaldır) Bu üç mürekkebat (bitki, hayvan, insan) itidal bulmayınca mizaç tahsil edemez. İtidal bulmakla belli bir denge durumu kastedilir. Terkibin denge durumunda (itidâl) olması varlığının garantisidir. İtidal durumunda olmayan nesneler çabuk değişirler. Mesela bulutlar. Belli bir formları yoktur çünkü denge durumunda (îtidal) durmazlar.

(sayfa69) "Denge durumu" (îtidal), mizacı ortaya çıkarıyor. Mizaç demekle işaret edilecek bir karışımdan söz ediyoruz. "Mecz" kelimesinden geliyor. "İtidal" in inceliği/dakikliği mizacı daha olgun hâle getirir. İnsandaki mizaç hayvandan, hayvandaki mizaç bitkidekinden daha dakiktir. Maden- Bitki- Hayvan- İnsan. Madenlerden bitkiye geçişte hem maden hem de bitki özellikleri taşıyan mercanları görürüz. Bitki ile hayvan arasında ise geçişte mantarlar/hurmalar bulunur. Hayvanlar ile insan arasında ise maymunlar yer alır. Fakat burada türler arası bir geçiş kastedilmez, evrim anlayışı yoktur. Varlığın böyle mûtedil hâle geldiğini düşünülüyor. Evrendeki îtidal noktaları birbirine değerek devam ediyor. Buna "varlığın zinciri" sistemi deniyor. Klasik sistemde logos ile madde iç içe olduğu için mizacın imkânları "logos" un da tezahürüne imkân veriyor. Anlatım gereği logos dışarıdan gelmiş gibi belirtiliyor. Yani bitkinin nefsi, mizaç oluşurken görünmez olduğu için bitkinin görünür

imkânlarına göre tezahür ediyor. "Îtidal"in aynı türler arasında da bir hiyerarşisi var. Logos da buna göre tezahür ediyor.(Günümüzde bu sistemi yenileyerek savunanlar var. "Alan teorisi" nin biyolojiye uygulanmış hâlini öne sürüyorlar) Aslında "logos" tekdir, nefisler çoğalmıştır. "Logos"un sirayet ettiği yapıya nefis deriz.

Daha önce insan nefsinin tarifi verilmiş olduğundan şimdi insana ait nefsin kuvveleriyle ilgilenilecek. "Akıl"da çoğalma olmaz, "akıl" yalındır. Bedene sirayet ettiğinde ise bedenin belirli bölgelerindeki tezahürleri farklıdır. Klasik gelenekte beden pasif, müdebbiri(idare eden) ise "nefis"tir. İnsan nefsinin altında hayvan; hayvan nefsinin altında ise bitki nefsi vardır. Bu durumda "insan nefsinde diğer nefisler bulunmuş olmaktadır. İnsanın evrenin hulasası/mikrokozmos olması bu demektir. Bu bakımdan insan, evrenin devamıdır. İnsan nefsinin iki kuvveti vardır. İnsan bu kuvvetler sebebiyle diğer canlılardan seçkin olur. Bu kuvvetlerin birisi "âlime"(bilme) diğeri ise "âmile" (yapma/eyleme) kuvvetidir.

1)"Kuvvet-i âlime", iki kısımdır. Birincisi "nazar" cihetinden âlim olan kuvvet diğeri ise "âmel" cihetinden âlim olan kuvvet. Âmile ile âmeli'yi birbirine karıştırmamak gerekir. Âmeli tabirini, nazari'nin zıddı olarak ele alırız. Âmile ise âlime'nin zıddıdır. Âhlak, âmeli âlimenin bir parçasıdır. Yani nefs-i âlimenin ameli kısmı ahlâkı ortaya çıkaracaktır. Bu bakımdan âhlak bilgisiz olmaz.

a) "Nazari" âmilenin bildiği şey mâkulât ve mevcûdattır. (Zaman ve mekân üzere varolan her şeye "mevcudat" denir. Biz âmilenin bir parçası olan nazari aklımızla eşyanın/mevcudatın hakâikini bildik. Fakat zaman ve mekânda olmayan Tanrıyı nasıl bileceğiz? Bu da mâkulâtdır. Makulat iki anlama gelir. Birincisi, mevcûdatı makul hale getirmek iken ikincisi ise gaybı makul hale getirmektir. Mevcudat-ı mücerrede, işaret-i hissiyye'ye konu olmadığından ve bilgi de işaretsiz olmayacağından dolayı bir işaret menşeine ihtiyaç var. İşaret-i akliyye mâkulâtın kaynağıdır. Hem mevcûdatı hem de mâkulâtı ikiye bölebiliriz:

Mevcûdat-ı işaret-i hissiye - Mevcûdat-ı işaret-i akliye
Makulât-ı işaret-i hissiye - Makûlât-ı işaret-i akliye

Hislerimize konu olan mevcûdat evrendir. Akli olarak işaret edeceğimiz mevcûdat ise Tanrı ve tanrısal olandır. Duyusal(hissi) olarak işaret edeceğimiz akli şeyler geometrik nesnelerdir. Bir de akli olarak işaret edeceğimiz mâkulât vardır. Bütün bunlar bilgiyi oluşturur.)

b)Âlime kuvvetinin "amel"i ciheti ise iyi ahlâkı elde etme, kötü ahlâktan kaçınmaktır. Âlime olan kuvvetin ameli tarafı iyi ahlak, sâlih amel elde etmek ve kötü ahlâk ve çirkin işlerden kaçınmaktadır. Bu sayede kemale ve saadete erilir. İlkine (nazari olana) akl-i ilmi ikincisine ise (ameli olana) akl-i ameli denilir.

2)Kuvve-i amile (motor kuvvetler deniyor şu anki psikolojide) organlarımızı, adalelerimizi hareket ettirir. Bu kuvvetin çalışabilmesi için birinciye ihtiyacı vardır. Hayvani kuvvetin muharrike kısmında bu anlatılmıştı. Fakat insanda bu kuvvet bir takım farklılıklar gösterir. Hayvanda uygun olana/talep edilene gitmek ve nefret edilen/korkulan durumdan kaçmak şeklinde bir "tahayyüle" dayanır bu kuvvet. Hayvanda tevehhüm ve tahayyül*, iç duyularda

ortaya çıkan durumdur(havas-ı batınadandır), akıl yoktur. Fakat insandaki kuvvet-i muharrike'nin mebde'i tahayyül ve tevehhüm değil, taakkuldür. Çünkü istenilen veya kaçınılan bir fiili insan aklıyla yapar. Fakat tüm insanların işlerini aklın ilkelerine uygun yaptığı da sanılmamalıdır. Avamın çoğunluğu muhayyile ve müvehhimesine dayanarak iş görürler. İnsanın bu kuvvetine akl-ı amile denir. Buradaki akl mecazdır çünkü bu kuvvet zorunlu olarak idrak etmez ancak akıl müdâhil olursa idrak eder. Aklı değil hareketi gerektirir. Fakat aklın gerekliliklerine bağlı olduğu için mecazen akıl denilebilir.

Tenbih (sayfa 70)
Bahsedilen kuvvetlerin bazı fonksiyonları düşünerek, şuurla, iradeyle, ihtiyarla meydana çıkar. İnsanın kemali, olgunlaşması, saadetinin mertebeleri bu kuvvetler ile olur. Bazı kuvvetlerimiz de vardır ki bunlar tabiatımızın zorunluluklarından sadır olur. Bu kuvvetler kemal için önemlidir ama tek başlarına yeterli değildir. İradenin eşlik etmediği doğamızdan kaynaklanan kuvvetlerdir. Ahlâk bizden sadır olan güçleri aklın yönlendirmesiyle ortaya çıkar. Ahlâk aslında insan bedeninden düşüncesiz, zorunlu olarak sadır olan taleplerin/korkuların aklı tarafından denetlenmesi ve yönlendirilmesidir. İtidal üzere tutulmasıdır. Mizaç bir itidaldi. İnsan da bu mizaçtan sadır olan kuvveleri itidal üzere tutmaya çalışırsa erdemli olur. Ahlâk, irade ve gayret gerektirir. Akıl, mizacın fonksiyonlarını yönlendirmelidir. Ahlâk-ı Alâ'î kitabında bahsedilen birinci kuvvetlerdir(irade/akıl/şuurlar gerçekleşen), diğerleri bu kitabın meselesi değildir.

"İhtiyar"la, "irade"yle, "fikir"le, "düşünce"yle oluşan kuvvetler dört tanedir. İkisi hayvani kuvveden gelir. Bunlar kuvve-i müdrike(idrak edici güç) ve kuvve-i muharrikedir(hareket edici güç). Diğer ikisi ise insani kuvveden gelir. Bunlar da kuvve-i âlime ve kuvve-i amile'dir. Kuvve-i âlime ve kuvve-i âmile, kuvve-i müdrike ve kuvve-i muharrike'yi denetlediğinde/itidâl üzere tuttuğunda ahlâk ortaya çıkar. Kuvvet-i alime'ye nutk da denir. Kuvvet-i âmile'nin bir şıkkı kuvve-i şeheviyedir (arzu kuvveti). Bir şıkkı ise kuvve-i gazabiyedir. Şehevi (arzu) kuvvet, faydalıyı istemek, yemek-içmek, nikah gibi şeyleri içerir. Şehevi kuvvetin kaynağı ciğerdir, bitkisel nefisten neşet eder. Gazabi kuvvet zararlı olan şeyi defetmek, tasallut, kibirlenme, galebe çalma gibi durumları içerir. Bu kuvvetin kaynağı yürektir, hayvani ruhtan neşet eder. Kuvve-i âmile, gazabi ve şehevi kuvvetlere bitiştirilip; meleki, hayvani ve sebu'i nefis olarak tabir olunur.

Notlar:
Şemseddin Semerkandi bir ilim kuruyor "İlm'ul afak ve'l enfus" adında. Semerkandi orada diyor ki bizim Hâlik'i bilmemiz için üç yöntem vardır:
1.Kur'an'ın dediğine bakarsın.
2. Afak ve enfüsteki ayeti tefekkür edip Hâlik'a varmak.
3. Riyazet yoluyla bilmek. Ancak bu yol bireyseldir.

Orta bilgi îtidal olduğuna göre bu ilmin, ilmu'l afak ve'l enfus olduğunu söylüyor. Benzer şekilde Zeydi bir fakih de aynı mesele ortaya koyuyor. Yemenliler Zeydidir fakat hiç kimse bunların Türkmen olduklarını bilmez. Orada iki yüz yetmiş beş yıllık bir Türkmen devleti vardır: "Resuliler". Burada yaşayan insanların büyük bir kısmı âlimdir. Zeydi fakihin kitabında mahlûktan Halik'a nasıl gidileceğini sorguluyor. Bunun çok ferdi bir tecrübe olduğunu söylüyor. Tasavvuf bunu öngörür. Ortalama, kamusal bilgide mahlûktan Hâlik'a

gidilmesinin daha doğru olduğunu belirtiyor. Bunun için mahlûkatın bilgisini bilmek zorundayız diye düşünüyor. Bunu diyen Yemenli bir fakih olan Behluli(?). İnanç ilkeleri dini, politik, ekonomik, felsefi veya ideolojik olsun belli bir kültürel form içinde idrak edilmiyorsa yıkıcı olurlar. Vahhabilik, Nazizm olgularında gördüğümüz gibi. Saf formlar içerikleri olmadıkları için tutarlı olmak isterler, tutarlılık ise zulüm yaratır.

· Aklâk-ı Alâ'i kitabı, döneminin ana metinlerindendir. Sultanlar için hazırlanan nüshaları vardır. Sırf bu kitabı istinsah ederek geçinen "Ahlâki" isimli kişiler var.

· Dinin üç asli, iki fer'i amacı vardır. Asli amaçlar; insanın canını, aklını ve neslini korumaktır. Fer'i amaçlar ise malı ve dini korumaktır.

· Tevehhüm (müvehhime)-Tahayyül ayrımı (muhayyile): Kuvve-i mutasarrıfa, hafızada ve hayalhanede fasl(tahlil) ve vasl (terkip) işlemlerini yapan eğer aklın kontrolünde ise müfekkire, vehmin kontrolünde ise müvehhime veya muhayyile ortaya çıkar.

· Bilme-Düşünme ayrımı: Mümkün tecrübenin içerisindeki tefekküre bilmek diyoruz. Bilmek, bu açıdan sınırlıdır. Fakat insan hayatı mümkün tecrübelerin sınırlarının çok ötesindedir. Bu tecrübelerin dışında insan tahayyül, tevehhüm, tefekkür gibi birçok şeye sahiptir. Düşünmenin alanı bu bakımdan çok geniştir. Bilmenin, düşünceye göre paylaşıma daha açık olması onu merkeze koymamıza neden oluyor.

· Klasik gelenekte üç büyük dil var: Sümerce, Akadca, Aramca. Aramca diğer ikisinden daha geç dönemde ortaya çıkmıştır. Sümerce ve Akadca entelektüel dildir. Politik organizasyonlar ortadan kalkmasına rağmen bu iki dil kimi zaman birlikte de olmak üzere kullanılmaktadır. Aramca da geç dönem Babil'de bu iki dilin arasına katılır. Hz.İsa'nın da dili olan Aramca günümüzde Suriye'de bir köyde konuşulmaktadır.

· Şuur: İhsas, idrak, intiza ve tecrid'in toplamıdır. Kendinin farkında olmaktır.

* ***

Ders Notları için Murat Fatih Yazıcı'ya teşekkür ederim.

***

İHSAN FAZLIOĞLU İLE AHLÂK-I ALÂ'Î OKUMALARI DERS NOTLARI-XVII

Bir kültürü ya da herhangi bir felsefî metni anlamak için onun varlık sınıflandırmasını iyi tespit etmek lazım. Bu bazen açıktır bazen gizlidir ama alttan bir varlık taksimatı hep gider. Klasik kültürün ister İslâm olsun ister Yunan olsun en güçlü taraflarından biri konuştukları herhangi bir nesnenin o varlık taksimatındaki yerini çok net bir şekilde bilmeleridir. Örneğin yargı nedir dediklerinde yargının varlığa kadar giden taksimatı ellerindedir. Yargı nedir; tasdik ve tasavvur; ilim, ilim nedir keyfiyettir; keyfiyet nedir nefsin keyfiyetidir; nefsin keyfiyeti nedir? İşte oradan varlığa gider. Dolayısıyla hiçbir zaman mecaz, kinayeyle konuşamazsın. Geleneğimizdeki her görüşün farklı varlık varlık taksimatları vardır. Kelamcılarınki farklı, Sufilerin/Ariflerinki farklı, İşrakilerinki farklıdır. Burada yani Ahlaki Alaide kullanılan taksimat daha çok Meşşai geleneğinkidir. Meşşailer vücûdu üçe ayırır: Vacip, mümkün ve mümteni. Bu taksim-i aklîdir yani kendi aklımızla bu ayrıma gideriz. Taksimi aklinin dışında taksim-i zatîde vardır ve burada taksimatı akıl cihetinden değilde varlık cihetinden yapılır. Geleneğimiz yapılan taksime göre lafız kullanmaktadır. Yani taksimu'l ulûm, tasnifu'l ulûm, tertîbu'l ulûm gibi.

Varlığı vacip olan varlık tektir ve Tanrıdır. Mümkün varlıklar ise zaman-mekân içerisinde olan her şeydir. Tanrının dışındaki her şey zaman mekân içre mümkün varlıktır. Bu yüzden alem imkan içindedir. Mümkün varlıklar üçe ayrılır: Basit, mürekkep ve mütegayyir. Aslında mütegayyir diye bir kategori yok. Meseleyi anlamak için böyle bir isimlendirme yapmamız mümkün. Basit ikiye ayrılır. Mücerred ve maddi (heyûlânî). Basit nedir? Mürekkep olmayan yani daha alt birimlere bölünmeyendir. Başka mantıksal tabirle üst cinsi olmayan basittir. Mesela varlık basittir çünkü üstü yoktur. Onu nispet edebileceğimiz başka bir üst yoktur. Mesela kalem mürekkeptir çünkü cisim, madde gibi nispetleri vardır. Aynı şekilde insan da mürekkeptir. İnsanın da nispet edilebileceği üst cinsleri vardır. Bir varlığı tasnif ederken yukarı doğru veya aşağı doğru inilebiliyorsa o mürekkeptir, değilse basittir. Basitler mücerred ve maddi olarak ayrılır. Mücerred ne demek? Herhangi bir maddesi olmayan. Herhangi bir maddesi derken bunların maddesi biraz farklı biliyorsunuz. İki tane madde var burada [Maddi/heyûlânî taksimi]. Bir esir bir de anasır-ı erbaa. Esir de bir

maddedir. Burada madde ve heyulânîyi eş anlamda kullandım ama birbirinden farklı kullanımları. Onu da biraz sonra bahsedeceğim. Ay-üstü dünya esirden yapılmıştır ve esir maddedir ama heyûlâ değil. Mücerred üçtür: Ukul, nüfus, eflâk. Akıllar Logos'un [tezahürleri]. Nüfus esir maddesine akıl değdiği zaman. Eflâk da onu oluşturan yapının adı. Ukul müessirdir, nüfus müdebbirdir, eflak muharriktir. Müessir ne demek tesir eden. Buna kelamcılar karşı çıkıyor. Tanrı'dan başka müessir olur mu? Bunlar ikincil derecede müessir olduğunu söyleyeceklerdir. Müdebbir (nüfus) ukul içeri girip idare ediyor. Müdebbir idare etmek demektir. Mesela bizim nefsimiz bedenimizin müdebbiridir. Bir de muharrik hareket ettiriyor; felekler gökyüzündeki nesneleri hareket ettirdiği için. Mütegayyir demek basit ve mürekkep arasında sürekliliği olmayan yani itidali olmayan, itidal noktası olmayan demektir. İtidal noktası olmazsa sûret olmaz. Bir sûret alması lazım. Bütün gökyüzü olayları mütegayyirdir. Şimşek, bulutlar gibi olayların itidal noktaları olmadığı için suret alamıyorlar ve bunun sonucu olarakda sürekli değişim içindelerdir. Mürekkep olan nedir? Mürekkepler ikiye ayrılır: Ulvi, sufli. Ulviler; kevakib, nücum yani gezegenler ve yıldızlar. Nücum kevakibi de içeren bir şekilde kullanılır ama Arapçada kevkeb daha hareketli olanlar nücum daha çok sabit olanlar için kullanılır. Bugün de aynı şekilde çıplak gözle baktığınız zaman yıldızların hareket ettiklerini göremeyiz. İçinde bulunduğumuz güneş sistemi içerisinde güneşten başka yıldız yok. Güneşten sonraki en yakın yıldız o kadar uzaktadır ki biz onun hareketini algılayamayız. Bize sabit gibi görünür. Dolayısıyla o dönemin şartlarında yıldızları sabit gördükleri için sabit kabul etmişlerdir. Yıldızlarında hareket ettiğini insanoğlu çok geç dönemde tesbit edebilmiştir.

Sufli olanlar ise: Meadin, nebatın, hayvanat ve insan. İnsan suflinin içerisinde. Bu mücerredlere melekleri cinleri de yazanlar oluyor tabii ama bu bizim konumuz değil şu anda. Melâike de mücerreddir (Mukarrebûn melekleri). Kelamcılar vücûdu ikiye ayırır: Kadîm, hâdis. Kadîm Tanrı, hâdis her şey. Bütün mümkinât hâdisin içerisinde dolayısıyla onlar da mücerred de yok. Hâdisi de ikiye ayırırlar: Cevher, âraz. Ceher: Atom, âraz: her şey. Çok daha sadedir ve çok daha moderne yakındır kelamcıların taksimatı. Meşşailer külfetli bir ayrım yapıyorlar. Burada mürekkep dediğimiz her şey bu basitlerin karışımından oluşuyor. Burada esas olan iki tane: Akıl (Logos) ve heyûlâ. Bugün kullandığımız anlamda madde. Bu ikisi esas. Bunlar sarmaş dolaş bir evin içerisinde. Sadece tezahürleri farklı oluyor. Buradan gidersek bunlar karışıyor mürekkep ortaya çıkıyor. Bu mürekkep nasıl ortaya çıkıyor? Gayet basit: Devamlı bir karışım var, bugünkü Kuantum çorbası gibi sürekli devam ediyor. Bugün hala karışım var. Meşhur uydumuz var Faal Akıl yukarı doğru Akıllar var ve bu akıllar Tanrı'ya kadar gidiyor. Şimdi bu feyz, feyezan âlemi devamlı yayın yapıyor ve bu karışım belirli noktalarda itidal noktalarına (bu noktalar çok çeşitli, binlerce ki bunlara itidal noktaları diyoruz. Radyodaki frekansa benzetebilirsiniz bunu) denk geliyor. Bu itidal noktaları burayı iyi anlamamız lazım çünkü birazdan nebat ve hayvanatı anlatırken bunların dağınık olmadığını göreceksiniz. Baklava dilimi dediğimiz hadise burada çıkacak ortaya. Sürekli itidal noktalarına frekans geliyor ve bir yapı ortaya çıkıyor. Diyelim ki geldi karafatma çıktı, geldi tilki çıktı. O karışıma denk geliyor. O itidal noktası istikrarı sağlıyor. Aslında nokta dediğimiz şey mizaç. Bu mizaç belli bir itidal noktasına ulaştığında burada elbise yani suret giyecek hale geliyor. Karafatma oluyor. Yukarısı sadece varlık veriyor. Diğer her şeyin imkânı burada. Buna istidat, teheyyü, kabil olmak (bir şey almaya kabil) deniliyor. Bir oluşum meydana geliyor ve buna nevi suret diyoruz. Türsel suret yani hayvan mı olacak bitki mi bunlardan hangisi olacak? Bu koca bir mekanizma, fabrika gibi çalışıyor. Eğer bu itidal

olmazsa ya da dağılırsa suret de gidiyor. Yapı bu şekilde. İki bin yıl bu sistemle devam etmiş insanlar. Bu sistem bilindiğinde nedensellik bu sistem içerisinde çalışıyor. Gazâlî'nin eleştirisi bu sistemin yarattığı nedenselliğe bir eleştiri olacak. Bu bilinmezse Gazâlî'nin eleştirisi de anlaşılamaz.

Bir de cisim teorisini verelim. Meşşai sistemde cisim ikiye ayrılır. Tabii ve tâlimî. Tâlimî matematiksel cisim demektir. Tâlim kelimesi matamatadan geliyor. Yunancada orta demektir onun için matematik bilimlerinin bir adı da ulûm-u evsattır. İkincisi öğrenme ve öğretme demek, üçüncüsü de daha sonra kazanılan riyâzî anlamı spor demektir. Matematikte kullanılan uzunluk, derinlik, genişlik bu bir cisimdir. Şimdi burayla ilgilenmeyeceğiz. Tabii cisim yani ister ay-üstü ulvi cisim olsun -ulvi olunca buna cirim diyoruz sufliye cisim diyoruz. Bu da mesela çok önemlidir. Türkçede de kullanıyoruz "cürmün kadar yer yakarsın". Cirim-ecram, cisim-ecsam. Gökyüzü olunca genelde cirim denir. Mesela 'Jupiter cirmi' ama cisim hepsi için kullanılır. Boyut anlamında kullanılır. Tabii cisim özellikle sufli olan bunda da var ama unsurları farklı olunca farklı tezahür ediyor. Katmanlıydı, heyûlâ en altta olacak demiştik. Bu ya esirdir ya da dört unsurdur. Burda bir farklılık, esirse ulvi oluyor, dört unsursa sufli oluyor. Üstte de suret-i cismiyye olacaktı. Cisimsel suret, üç boyut bu ikisine birlikte madde diyoruz. Metindeki madde de bu demek. Niçin madde? Biliyorsunuz madde; medde, yemuddu, meadde uzanan, yayılan demek. Yani üç boyutta yayılan (extention). Buraya madde diyoruz. Madde spesifik olarak bu anlamda. Sûret-i cismiyyenin kaynağı nedir? Bu sorunun cevapları noktasında tartışmalar vardır. Heyûlanın da içinde olduğu içten mi kaynaklanıyor bu da başka bir yerden mi geliyor tartışmalı. Bunun (sûret-i cismiyye) üstünde sûret-i neviyye vardı. Bu nereden geliyor? Aslında evren esas itibariyle bu ikisinden oluşur. Ve burada hiçbir ayrım yok. Çünkü bütün evren sûret-i cismiyyedir. Türleri kaldırdığımız zaman evrende herhangi bir ihtilaf, fark var mıdır? Bitki, hayvan, maden onları kaldırdığımızda, dümdüz yaptığımızda bu sistemde iki şey kalır: madde (yani heyûla ve sûret-i cismiyye). Sûret-i neviyye (türsel sûret) nereden gelecek? Farkları o yaratıyor. Tekrar bir önceki şemaya döndük. Uydumuzdan gelecek. Buradan feyz taşıyor [Faal Akıl]. Bu Vâhibu's-sûver yani sûret veren bu nevi sûreti veriyor. Aynı zamanda Vâhib-i ilm. İlim de buradan alınıyor. Nevi sûretler buradan geliyor ve bu homojen olan evreni heterojen dağıtıyor, parçalıyor. Çeşitli farklılıklara dönüşüyoruz. Bu sûret-i neviyye bu yapının itidaline göre geliyor. Burada da itidal var. Eğer belirli itidal noktaları olmazsa bu neviyye bir yere girmez. İtidal demek niseb demek yani nispet. Belirli nispette oranlar ortaya çıkıyor ve geliyor oraya. Sonra şekil ortaya çıkıyor ve sonra da arâzlar var. Bu da nevilerin içindeki farklılaşmalar. Mesela biz bitkiden, hayvandan ayrıyız ama biz de kendi aramızda ayrıyız. Kendi aramızdaki ayrımlarımız nevi/türsel sûretlerimizden değil şekillerimizden ve arâzlarımızdan kaynaklanıyor. Bu nevi sûret itidallerden ve dışarıdan geliyor ama bu tabii cismin özelliği. Ulvi cisimlerde arâz ve bizim anladığımız anlamda şekil yoktur. Onlarda yalnız tek bir sûret var (sûret-i neviyye). Çünkü hayvan, bitki gibi ayrılmıyor orada. Kevâkib, nücûm hepsi aynı. Cevherler bu sistemde kaça ayrılıyordu? İkiye ayrılıyor: Esir ve dört unsur. Bir heyûlâ var, iki sûret var (tabii cisim, diğerleri vehmi kabul edildiği için) bizimle birlikte cisim oluşacak nevi sûret, üçüncüsü cisim. İlk ikisi birlikte oluşuyor cisim ortaya çıkıyor ama burada sûreti bud'i (boyutsal) ve nevi olan şeklinde iki türlü düşüneceğiz. Bunların ikisi de cevher. Sonra tabii cisim ortaya çıktı. Bu işin "zemini". Buraya iki şey daha katmamız lazım: Dört nefis, müdebbir olacak ve beş akıl, müessir olacak. Bütün sistemin esas alfabesi budur. Şu kesim [Heyûla/dört unsur, sûret/nev'i/bud'i, ve tabii cisim] işin maddesi, burası da [Nefs/Müdebbir ve Akıl/Müessir] işin

manası Logos yani. Sistem bu şekilde. Bütün evren bütün varlık tabakaları bu şekilde çalışıyor, iskeleti budur, diğeleri ayrıntıdır.

Ahlâk-ı Alâ'i, Hatime-i Mukaddime-Son Bölüm

Bir âlem-i unsurî, unsurlar âlemi yani sufli âlem. Âlem-i unsurî dört unsurun olduğu âlem. İki mürekkebat âlemi. Yeni bir tabir ekledi buraya ekmelü eşref. Maddi olanda ekmel ve eşref olmaz. Ekmel ve eşrefi Logos itidalde verecek. İtidalde en iyi olan en ekmeldir ve en eşreftir. Nispeti yani iyi karıştığı zaman. Tabii cisim, cisim olması haysiyetiyle/bakımından (haysiyet bir şeyin mahiyetidir aynı zamanda) farklılık var mı? Hiçbiri birbirinin üstüdür, aşağısıdır da diyemezsin. Tek bir tanımı vardır ve hepsi de heyûlâya mukavimdir (mukavim kelimesi çok önemli kurucu olan fasıl anlamında. Mukavvim kurucu unsur bir de mütemmim var bunlar birbirine karıştırılmamalıdır. Mukavvim bir şeyin mahiyeti, o olmadan olmaz kurucu unsuru. Mükemmil kemale erdirici). Bir şeyin faslı onun mahiyetidir. İnsanın mahiyeti nedir düşünmek, onun kurucu unsurudur. Dört unsura sûreti neviyye verildi ve birbirinden ayrışmaya başladılar. Tefavut, farklılaşmak. Bir fark ama bu maddi bir farkdır anlama dayanan bir erdemlilik değildir. Henüz bu dört unsur eşitlik, paralellik, benzerlik makamındadır. Henüz daha farklılık yok. İhtilat karışım demektir. İmtizac aynı şekilde. Terkipler ortaya çıkıp bunlarda itidale yakın olduğu zaman, itidaldeki yakınlığına göre yukarıdan mizac gelince farklılaşmak ve tefazu yani fazilete göre dizilmek hasıl olur. İtidali hakiki gerçek itidal mürekkepte bulunmaz. Ne kadar itidale yüksek olursa o kadar eşref, ekmel ve kendinden daha aşağıda olandan yukarıda olur. Mesela bitkiler madenlere göre, hayvan bitkiye göre daha efdaldir. Buradaki efdaliyet dini, ahlaki açıdan değil aldığı sûretler bakımındandır. Hayvanların da kendi içlerinde efdaliyeti ve ekrabiyeti var. Karafatma ile maymun ya da denizanası ile fil aynı değildir. Fakat bu tehlikeli bir nokta insanlarda da aynı şeyi yapacak. İnsanlar topyekûn hayvanlardan daha efdal ama insanların da kendi arasında bir efdaliyet ve eşrefiyeti olacak. Ne kadar tehlikeli bir noktaya gidiyor aslında. Bir nesnenin ne kadar itidali artarsa Cenab-ı Hakk'a o kadar yakınlığı olacak. O kadar kâmil bir sûret alacak ve uydudan o kadar güzel şey aşağıya gelecek. Faal Akıl'dan ya da en son Tanrı'dan. İtidal ne kadar hazırsa yukarıdan alınan sûret ve özellikler ona göre değişecek aşağıda sürekli bir şeyler değişiyor ve oradan sürekli geliyor. Bu bir mukaddimedir yani daha sonraki bütün akıl yürütmelerimiz buna dayanacak anlamındadır. Bunun özeti; evren bir cisimdir.

Burada basitten mürekkebe doğru bir gidiş vardır, bu mürekkeplerde belli imtizaçlar/itidal noktalarına ulaştıklarında yukarıdan sûret alırlar ve bu itidal ne kadar iyiyse gelecek sûret de o kadar iyi olacaktır. Unsuri cisimler basit ve mürekkep olmak üzere ikiye ayrılır. Çünkü ulvilerde mürekkep olmaz. Basit dörttür. Dört unsur çünkü. Biri ateş ki yakıcıdır, kurudur ve hayyizi tabiisi yani uzayda bulunduğu mekân, doğal yer. Kelam mekânı hayyiz, hayyizi mekan yerine kullanır. Tam tersidir. Mekân kevn, kainat mekan evrenin içi demek. Dışarıda mekan yok çünkü. Aristoteles bardak örneğini verir. İçeriden kuşatan yer suyun mekanıdır, evrenin mekanı da bu iç bükey alan hepsi mekan. Hayyiz o mekan içerisinde o nesnenin kapladığı yer. Dört unsuru sıralarken ateş, hava, su ve toprak olarak sıralanır. Biribirine girgin bu felekler birbirinden çok ayrı değil. Fakat alttaki yukarı çıkamaz, yukarıdaki aşağıya iner. Çünkü bunlar karışacak ki ortaya bir şey çıksın. İkincisi havadır. Mekanı ateşin hemen altıdır. Zira izafî anlamda hafiftir. Suya göre hafiftir. Ateşe göre ağırdır. Üçüncüsü sudur. Soğuk ve ıslaktır. Doğal alanı havanın altındadır. O da izafî olarak ağırdır

toprağa göre ağır değildir ancak havaya göre ağırdır. Dördüncü topraktır ki mutlak anlamda ağırdır. Ağırlıkta en aşağıda olmayı gerektirir. Bunları da felek olarak kabul edenler vardır. Ateş feleği hava feleği, su feleği ve toprak feleği. Bunlar basitler. Mürekkep iki kısımdır. Sureti mürekkep terkibini ya istikrarlı bir şekilde koruyacak ya da koruyamayacak. Koruyamıyorsa mütegayyir korursa hakiki mürekkep. Tam olmayan mürekkep. Gökyüzü olayları gibi, kar gibi, bulutlar gibi. Eğer bir itidal noktasını uzun zaman korursa ona tam mürekkep denir. Ve üç cinse ayrılır: Maden, nebat, hayvan. Bunlara üç çocuk derler. Hayvan cinsinin insan türü. Cinsimiz hayvan türümüz insan. Hep öyleydi ve hiç itiraz edilmedi tarih boyunca. O zaman efdaliyet dört mertebededir. Maden ve nebat ve hayvan ve insan. Her tür de kendi içerisinde basamaklıdır. Yani cinsin nevinin bazıları diğerlerinden daha efdaldir. Ama bunlar birbirinden kopuk değildir birbirine yakındırlar. Yani bir cinsin en alttaki, alttaki cinsin en üstündekine yakındır. Baklava dilimi denilen bu. Yani bitkinin en efdali hayvanın en ednasına yakındır. Hayvanın en efdali insanın en ednasına yakındır. Madenin en efdali hayvanın en ednasına yakındır. Değerek gidiyorlar buna fevkani yani üst üste yığılmak diyoruz, ufk. Şimdi madenin ufku diyecek. İbn Haldun'da da var. Madenin ufku, hayvanın ufku, insanın ufku. İnsan devam ediyor mu? Kemâl.

"**Not**:Bir biyolog evrim sürecinde ara form biziz diyor. Hala insan olmadı diyor yani biz geçişiz. Yeni bir düzen kurulacaksa yapılması gereken ilk şey insanı tanımlamaktır. Yeni bir insan tanımı yaratmak zorunludur. Bütün dünyada böyle oldu. İslam'da, Hıristiyanlık da, modernizm de bunu yaptı. Yani insanın tanımı değişmeden sistem değişmez. İnsan yeniden tanımlanmaya çalışılıyor. Şuna kâniler: Tevrat bir mitolojidir ancak Yahudi siyaseti buradan türetilebilir. Bir din olarak görmüyorlar ama bütün siyasetlerini oradan türetiyorlar. Tasavvufun arayışı da budur. İnsan bitmedi ve tekâmülü devam ediyor. Tasnifler de buna göre yapılıyor. Velî, Kutup. Orada da bir taksimat var. Muttaki olan daha yakındır gibi müslümanlar arasında da insan kendi içerisinde taksimata tabi tutuluyor. "

Bitkinin en üstünü olan hayvanın en ednasına bitişik olduğu için özellikleri de birbirine girgindir. İnsana yakın olan, hayvanın ufku olan diyelim ki maymun, insanın en ednasıyla, ki onlar Kutuplarda ve Kuzeyde yaşayanlardır, onlarla ortak özellikleri vardır. Mesela mercan madenlerin ufkudur. Fakat hayvanların en altındakine benziyor. Orada bir geçiş var. Bu madendir ama bu büyür küçülür (mercanlar), ve bitkiye yakın olur. Hurma, bir kutsiyet atfedilir, duyuyor ve iradi hareket ediyor, dişi ve erilliği var. Dişi sadece kendi sevdiği hurmadan tohum alıyor. Diğerini kabul etmeyip kapanıyor. Hurmanın intiharı diye bir şey var. Aşık olan hurma eğer kendi sevdiği hurma ağacından döl alamazsa kendini kapatıp öldürüyor. Böyle yorumlamışlar. Bu da ışk özellikleridir. Hayvanda bu olur.

"Not: Atom altı atom tamamlanması diye bir şey var. Atomlar varlığını sürdürebilmek için yarışıyorlar. Yani o itidal noktasına gelip süreklilik sağlayabilmek için yarışıyorlar ve kendilerini tamamlamaya çalışıp varlığa tutunmaya çalışıyorlar. Yoksa kaybolup gidecekler. Tanrı mahiyeleri varlığa çağırır, elbisesini giyen varlığını devam ettirir, giyemeyen dağılır gider."

En alt hayvan **İsfencâttır** yani **denizanası** diyorlar buna. Hayvanın nefsi özelliği havâs ve iradî hareket. Bunlar birden çıkmıyor hayvanlarda. Mesela denizanasında sadece hareket var. Çünkü iradi olarak hareket etmiyor. Bitkilerden niçin daha efdaller? Çünkü hareketleri, hisleri, duyuları var ve talebi gıda için bir yerlere gidiyorlar. Daha sonra bir üst

seviyede hayvanlara bakıyorsun aslan, kedi, köpek gibi bunların gazabi kuvvetleri var. Ve her birine kendini korumak, belalardan uzaklaşmak için kuvvetine uygun alet verilmiştir. Bazılarının tırnakları, bazılarının pençeleri vardır. Bir sürü çeşit, hepsi sayılıyor. Eğer bu tür kuvvetlerden eksikse zarardan kaçınmak ve kendini korumak için bazı aletleri var mesela kanat, hızlı koşmak. Kısaca biraz tefekkür edersek ister kara ister deniz ister hava olsun hayvanların hepsine kendine uygun bir özellik verilmiş olduğunu görürüz.

***

Ders Notları için Zeynep Nur Ünügür'e teşekkür ederim.

***

İHSAN FAZLIOĞLU İLE AHLÂK-I ALÂ'Î OKUMALARI DERS NOTLARI-XVIII

(Sayfa 73, son paragraf)

Her hayvan kanat, hızlı koşma, kaslar, tırnak vb. kendi yaşamını sürdürecek şekilde Hikmet-i İlahi gereği donatılmıştır. Son paragrafta misal olarak arı verilmiştir. Hayrete düşürecek şekilde önemli oluşundan bahsedilir. Arı peteğini altıgen (müseddes) inşa eder. Daire, üçgen ya da dörtgen olsaydı ne tür eksikliklerin olacağının anlatılıp bu şekilde oluşunun Cenab-ı Hakk'ın verdiği ilhamla olduğu söylenir. Kısaca ilimleri olmamakla birlikte bu şekilde donanmış olması Cenab-ı Hakk'ın bunlara verdiği 'talim-i amel' ya da ilham gereğidir. Her hayvanın kemali kendi içerisine içkindir. Allah tarafından potansiyelleri onlara derc edilmiştir. Her şey onlarda genetik kodlarıyla depolanmış vaziyettedir. Hayvanları onları gerçekleştirirler ve onu aşacak bir şey yapmazlar. Kur'an'da geçen "Biz arıya ilham ettik" bu anlama gelir demek ister.

(Sayfa 74, ilk paragraf)

Bu hayvan dünyasındaki yapıdır. Ufuk kavramından hareketle anlatırsak hayvanların en üstünde at- maymun- fil vardır. Atın rüya görmesi, maymunun dış görünüşü ve alet edevat kullanması, fillerin akrabalık ilişkileri ve ölülerine tören yapmaları söz konusudur. Kargada 5 yaşındaki bir çocuğun zihnine sahiptir. 4'e kadar sayabilir, problem çözebilir. İnternette bununla ilgili yapılmış deneyler vardır. Tuti (papağan) konuşması bakımından benzetilir ama o konuşmaz sadece taklit eder.

Endonezya'da nesnas denilen insanımsı varlıklar hala bulunmaktadır. Pek üzerinde durulmamaktadır. Razi'nin nesnaslardan bahsettiğini biliyoruz. 6, 7 çeşit insan varlığı var, homo sapiens en gelişmiş diğerlerini yok ediyor. Savaş izleri bulunmaktadır. Karışımın çok az olduğu Endonezya bölgesinde bulundukları söyleniyor. Belki o nedenle bugün hala orada varlardır. Razi bunlardan ayetin yorumuyla (belki buna ek olarak kadim bilgiyle çünkü insan hafızası hemen unutmaz) bahsetmektedir. Mitolojilerde bulunanlarda bunların abartılmış hali olabilir.

Burada kastedilen (enva-i hayvanat) evrim dönüşüm değildir. Baklava dilimi gibidir. Bunlar insan değildir. Sınırdakiler Kuzey kavimleriyle Ekvator kavimleridir. Türkler kuzeyde (Ruslar kastedilir), Ekvatorda Hint, Zenc ve Berberiler bulunur. Bunlar insanlığın en ednasdır. En üstü de 4.iklimde bulunan orta dünyadır. Yunan, Kuzey Afrika, Mısır, İran havzası, orta Hindistan'ın kuzeyi, Çin bölgesindeli insanlardır. İnsanlarda kendi içerisinde sınıflandırılmıştır (edna/ efdal). Kuzey ve Ekvator kavimleri fehm ve zekâda hayvana karib, itidalden nasipsizdirler. Kuzeyde burudet (soğukluk), Ekvator'da hararet (sıcaklık) itidali bozmaktadır. Bu tanımlama ontolojik olarak değil iklimseldir, farklı bölgelere gidip orada

yaşamlarını sürdürülerse itidale kavuşurlar. Cahız buna örnektir. 4 sıvının karışımı denge durumu olan itidalden uzak olanlar için behaim (vahşi hayvan) tanımı kullanılır. [Moğallarda su kutsaldır, kaplar yıkanmaz, hijyen yoktur. Dolayısıyla yaşama devam edenler en dayanıklılarıdır. Türkler içinde böyledir, banyo bile yapmazlar.]

İbn Haldun Mukaddime'sinde ufuk meselesini çok tafsilatlı anlatır. İmkân olarak ifade eder. Şartlar tahakkuk ettiğinde bu imkân mümküne dönüşür. Dolayısıyla Bağdat ya da Yunanistan'dan bir grup insan Kuzeye yerleştirildiğinde 1, 2 nesil sonra onlarında itidali bozulacaktır. Bu durum için "ictimaü'ş-şerait imtinaü'l-mevani", olumlu şartlar bir araya gelip olumsuz şartlar ortadan kalkacaktır ki o zaman itidal oluşur denir.

Kınalızade *nesnas*ı simurg gibi gerçekte olmayan varlıklar olduğunu düşünür. (Bakara 39 bağlamında yeryüzünde bozgunculuk çıkaracak varlıklar mı yaratacaksın diye soran meleklerin bunu nesnas gibi aklı/nutku olmayan insanımsı varlıklardan hareketle sordukları söylenmektedir.)

Kadı Said, en faziletli kavimlerin Keldaniler (Mezapotamyalılar), Hintliler, İbraniler, Farslar, Romalılar, Yunanlılar olduğunu, ilme katkı yapmamakla birlikte var olanlar Türkler ve Çinliler diğerleri behaimdir demektedir.

(Sayfa 74, son paragraf)

Bu taksimat insanın tercihi değil, mizacındandır. İçtiği sudan, iklimden, yaşadığı coğrafyadan, yediği yemekten kaynaklanır. Bir de insandaki kemalin, erdemliliğin ihtiyari olan tarafı vardır.

1. Fehm ve Hads: Akli temyiz ve üstü olarak faydalı, zararlı olanı birbirinden ayıran, daha üstünü anlamak, sezmek (hads) vardır. Bunlar sanat erbabı, terziler, tabiplerdir.

2. Nazari Akıl: Sudurun kaynağından faydalanarak kabiliyetlerini geliştirirler.

3. Enbiya- Evliya: Burada bulunanlar ilhamla bilgiyi alırlar. En üstte peygamberler bulunur. Cebail ile muhatap olur şeriati, kanunları alırlar ve insanlara aktarırlar. (Ukul-u mücerred, nüfus-u mkaddes/ Kozmolojideki akıllar ve onların kutsal nefisleridir.)

(Sayfa 75, 2. paragraf)

Burada yeni bir tartışma başlar. Melekler mi insanlar mı daha üstündür tartışılmıştır. 2 görüş vardır.

1. İnsan melekten üstündür.
2. İnsan meleğin altındadır ama sınıflandırma vardır. İnsanın üst ufku insan-ı kâmil yani peygamberler ve evliyalardır. Aynı zamanda meleğin de alt ufkudur insan-ı kâmil.

Bu iki görüş arasında da tartışma vardır. Hz. Peygamber meselesini çözemezler. İnsan da olsa onu meleğin altında kabul edilemez. Bu nedenler teoriyi değiştirirler. İnsanın turabi tarafı,

meleki tarafı vardır. İnsan nefsi tarafını yenme becerisini gösterebildiği için melekten üstündür. Meleğin mücadelesi, savaşı yoktur.
! Teolojik kabullenmemiz sistem içerisinde izah edilmek durumundadır.

Tüm hükema, metafizikçiler ve bazı mütekellimine göre melekler üstündür. İnsan-ı kâmil bunun ufkudur. İbn Yemin'in şiirinden iktibas yapılmıştır. Buraya göre insan meleğin altındadır.

Nübüvvet makamının 4 tane olduğu söylenir.
1. Makam-ı nübüvvet tabaka-i enbiya.
2. Makam-ı risalet tabaka-i rüsül-i izam.
3. Makam-ı ulu'l-azm mine'r-rusul. (4'lü: Nuh, Hud, İbrahim, Muhammed. 5'li: Nuh, İbrahim, Musa, İsa, Muhammed.)
4. Makam-ı hatmiyyet. (Hz. Muhammed) Bu makam, "Levlake levlake le-ma halektu'l-eflake" (Sen olmasaydın, âlemleri yaratmazdım) sözüne (uydurma hadis) dayandırılır. Bu hadisin melekleri insanlardan üstün tutanları yerle bir ettiği söylenir. Hadise kaynak olarak Keşfü'l-Hafa gösterilmiştir. Acluni'nin de hadis olmasa da anlamının doğru olduğunu söylemiştir.
! Zinhar doğru değildir. Cenab-ı Hakk'ın yaratma illeti peygaber bile olsa bir insan olamaz. Bu şekilde bir kabulun sebebi diğer dinlerin etkisidir.

(Sayfa 77, 2. paragraf)

Gelenekte insan efdal ile esfel arasında giden bir sarkaçtır. Ekmel insan en uçta, esfel en aşağıdadır. Burada da tabiattan ayrı ama benzer olarak insanlarda baklava gibi dizilmektedir. İnsanın âdemi olan tarafı onu ednaya, esfele çeker. Bir de ihtiyari, akli tarafı vardır. O da onu ekmele çeker. İnsanın trajedisi de tam olarak budur. İnsan aklı ve iradesini kullanarak ekmel olmaya çalışmalıdır. Birçok engel bulunur. İnsan meleklik tarafını besler, oraya ağırlık verirse melekten bile üstün olur. Çünkü melek böyle bir çatışma yaşamaz. Onların zaten âdemi bir tarafı yoktur, elinde olmayan bir şey yüzünden övünmenin anlamsızlığı gibi melek için de durum böyledir, onu üstün kılmaz, ona hayırdan başka bir şey yapmak düşmez. Tam tersine hayvani tarafımıza ağırlık verirsek de hayvandan bile daha aşağıda oluruz. Buradaki dikotomi önemlidir. Nasıl ki hayvan tarafımızı bırakıp melek tarafımızı tercih etmek bizi melekten üstün kılıyorsa hayvan tarafını tercih edip melek tarafımızı öldürdüğümüzde ceza olarak hayvandan bile aşağıda oluruz. Hayvanın suçu yok çünkü o hayvan, meleğinde bir avantajı yok zaten melek. Platon'un dediği gibi insan arada bir varlıktır. Hz. Ali'ye nispet edilen bir sözdeki gibi insan "beynehuma" (iki arada bir derede) bir varlıktır. Bu aradaki durum aynı zamanda bir güçtür. Tercih ettiği şey doğrultusunda özel olarak ödüllendirilip cezalandırılacaktır. İnsanoğlu bir macundur hangi tarafı seçerse ona göre daha iyi ya da daha kötü olur.

(Sayfa 77, son paragraf)

Hayvanlarla insanları mukayese ettiğimizde hayvanların yemeleri, içmeleri, giyimleri, kuşamları hepsi tabiidir. Tabiat onlara bunu verir. Hatta üremek için nikâh akdine, bile gerek yoktur. Savunma silahları dahi onlara doğal olarak verilmiştir. İnsana gelince ihtiyacı olan her şeyi aklı ile temin etmek zorundadır, başka bir gücü yoktur. Pişirmeyince yemeği, terzilik yapmayınca giysisi olmaz. Silahlarını da insan kendisi yapar, doğuştan ona verilmez. Hayvanların nasıl ki her şeyi onlara doğal olarak verilmiştir, kemallikte onların tabiatında

içkindir. Doğan hayvan gayret ve çaba olmaksızın yürür, eğitilmez. Bazı hayvanlar için eğitim yapılır ama bu da doğaldır. İnsan için durum farklıdır. İnsanlar her şeylerini kendi kendilerine elde etmeye çalıştıkları gibi kemalat için de gayret ederler. Hayvanlarınki vehbi, insanlarınki kesbidir. İnsanın tüm yapılarını tamamlamak kendi elindedir. Aklı ve fikri ile doğru bir tercihte bulunup doğru yolda doğru yöntemle ilerlerse kemalata ulaşır, Cenab-ı Hakk'a yakın olur.

Mesele kendilik idrakinde düğümlenir. Kendilik idrakinizde bir kanaatiniz yoksa başka şeyleri bilmenize gerek yoktur. Bütün bu serüven her gün, her an yaşanmaktadır. İnsan her gün cennetten kovulur, nüzulü yaşar. Ani ve ferdidir bu seyir. Bir kere insan olunmaz, insan olmak, insan kalmak için direnmek gerekir. O kadar kolay bir iş değildir. Her gün yeniden bu savaşı verir, yeniden atılır, yeniden şeytanla mücadele eder. Bu sistem de şeytan ademi tarafımızdır. Fiziğimizi metafiziğimize secde ettirmemiz lazımdır. Bütün bunlar insan içinde cereyan eder. Hayvani tarafı meleki tarafına, maddi tarafını manevi tarafına secdeyi sen ettireceksin. Her gün ve her olayda bu gerilimi yaşarsın. Şeytanın secde etmesi demek seni uruçtan alıkoyan fiziki, ademi, maddi, bedeni tarafının melek tarafına uymasıdır. Eğer secde etmezsen gittikçe bozulur, tabiatına yenilmiş esfel-i safilin olursun. "Nefis kendine bırakılırsa sürekli bayağı kalır, erdemlere yönlendirilirse hevesle ilerler." Hz. Peygamber şu şekilde dua etmiştir, "Ya Rabbi beni göz açıp kapayıncaya kadar nefsimle baş başa bırakma." Bu şu anlama gelir, şeytanla kılıç tokuşturulmaz. Sufilere göre çok tehlikeli bir iştir. Bu nedenle büyük konuşmamak lazımdır. Her iddiamızda Allah imtihan etmesin demek lazımdır. Burada kimseden yardım beklemeyeceksin. Topluca ahlaklı olunmaz. Cemaatle bile namaz kılınsa da herkes namazını kendi kılar. İslam dini atomiktir. Bu atomlar birlikte harmoni hareketi yapabilirler ama her atom kendinden sorumludur. Ahlakta da b böyledir, topluca ahlaklı olunmaz.
İnsanın yaratılıştan hem meyli hem de kabiliyeti vardır. Meyli doğasından, kabiliyeti zihnidir. İnsanın yaratılışında hem ademi hem meleki tarafı vardır. Sadece tabiatında değil aklında da vardır. Akıl da şeytanca ve melekçe çalışabilir. İnsan ne yapmalıdır, bunu nasıl yönlendirmelidir? Tabi ve akli, meleki yöne meyledip şeytani yönden uzaklaşması dengeyi sağlaması nasıl olacaktır? Burada şöyle bir açıklama yapar. Tarih boyunca bu 2 şekilde yapılmıştır.

1. Taltif ve Tergib
2. Terhib Ve Tehdit

Din de, toplum da, aile de, anne baba da bunu yapar. Bir insanı bir iş yapmaya yönlendirirsin, ödül verirsin. Başka birini de korkutur, tehdit dersin. Cennet, cehennem, sevap, günah bütün bunlar bu iki sınıf içindedir. Cennet ve cehennem içimizdedir, orada yaşarız. Gerçekliği ayrı bir konudur. Kelam kitaplarının semiyat bahislerine bakıp amenna ve saddekna deyip o konuyu kapatırız. Gidip gelen olmadığı için ona iman edip geçeriz. Semerkandi, öyle esma-i hüsna sayarak iş yapamazsınız. Esmaların hepsi lafızdır. Bu lafzın medlulünü ancak Cenab-ı Hakk'ın mahlûkatına geri giderek idrak edebilirsiniz diyor. Hiçbiri muhtas, somut değildir. Cenab-ı Hakk'ın Rahim olduğunu nasıl anlayacaksın, celil, cemal olduğunu anlamak için kâinattaki tecelligahına, mazharlarına gideceksin diyor. İbn Arabi'yi eleştiriyor. Esmanın tecelligahı evrendir, kâinattır. Mevcudata geri dönüp onları akletmediğin müddetçe esma boş bir lafızdır der. Şu anda Müslümanlar elfaz üzerinden hareket ediyor. Esma üzerinden konuşup duruyor. Bugün tasavvuf spritüal bir materyalizm yaratıyor. Batı'da ise materyalizm

tasavvuf üretmiştir. İkisi de denge durumundan uzaktır. Her şeyin mistik, ruhi gibi gözüküp oldukça maddi olması durumu. Bir şey aşırı pratize edildiğinde içi boşaltılıp forma dönüşür. Namaz mesela hiçbir etkisi kalmadığını namazın ardından kötülük yapılmasında görürüz. Bu söylem teorik açıdan değil pratik açıdan geçerlidir. Tarihsel düzlem içerisinde pratize edilen tasavvuf bir forma dönüşmüş ve spritüal bir materyalizm yaratmıştır. Tasavvufun kendisi değildir, tam tersine tasavvuf dik durmanın, maddenin içerisinde mananın dik durmasının diğer adıdır. Şehre, lükse, tefessühe, çürümeğe direnmenin adıdır. Günümüzde tam tersine yanmayan kefen, dua satılmaktadır. Tasavvuf olmasa İslam toplumu çürür. Direnme imkânını tasavvuf verir. Temel problem her şeyin yerli yerinde yapılmayışıdır. Tasavvufun anlamını yitiren uygulamalar vardır. Öyleyse ne yapmalıyız? Her iki yöntem var. İnsanı terhib ve tehdit önemlidir.

Çorumlu Rüştü Efendi, "iyi olan şeyi uyandırmak (uyutmamak) lazım" demiştir. İnsanda kötülük sürekli hareketlidir vehimle alakalı olduğu için. Akıl soyuttur vehim somuttan hareket eder. O nedenle onu bastırmak gerekir. Hiçbir şey yapmasan da hareket eder. Ama iyilik akıl işidir, şuur halinde olmayı gerektirir. Kötülük daha somutluğa yakın bir şey olduğu için sürekli kıpırdar. İyiliği kıpırdatmak gerekir. İyi, melaike tarafımızı sürekli dikkati gerektirir. Kötü doğası gereği kıpır kıpırdır, iyilik için yakaza hali gerektirir. İblisin uykusu yoktur.

***

Ders Notları için Zeynep ÇAKMAK'a teşekkür ederim.

***

İHSAN FAZLIOĞLU İLE AHLÂK-I ALÂ'Î OKUMALARI DERS NOTLARI-XIX

Bir önceki derste 79. sayfada kaldık. Mukaddime'nin son kısmı okunuyor bu ders. Bu bölümde Erdemler ve alt-erdemlerin dökümünü vererek bunların insan hayatıyla ilişkisini anlatacak.

[34b] İnsan nefsinin hangi konularda kemali olup hangi konularda noksan olduğunu konuşacak Kınalızade. Akabinde niçin hayrı ve saadeti amaçlayıp şer ve erdemsizlikten kaçtığımızı tartışacak. Daha önceki metinlerde insanın kemali ve saadetini konuştuk, bu bölümde daha ayrıntılı bir portre vereceğim diyor.

Evrende her şeyi bir diğerinden ayıran bir özellik vardır. Mesela atı ağaçtan ayıran bir özellik vardır, kartalda diğerlerinde olmayan bir özellik vardır. Her mevcudatın muhakkak onu diğerlerinden ayırmamızı sağlayan bir *hassa-i mahsusa*sı vardır. Bundan bahsetmesinin nedeni, insanı diğerlerinden ayıran hususiyete gelecek olması. İnsan da pek çok nitelik ve fiil açısından hayvana benzer. Değil mi, yeriz, içeriz, çoğalırız, güneşe muhtacız. Lakin bir hassa-i mahsusa (ve onun tezahürleri) var ki, bizi hayvan, bitki ve madenden ayırır.

Bu hassa meselesi bugün dahi felsefede önemlidir çünkü tanım yapmak için başka şansımız yok. Evrenleri nesneleri nasıl tanımlayacağız? Muhakkak en temel özelliğe ihtiyaç var. Bu temel özellik illa özsel olmayabilir -bugün özsellik yok ama- her şeyi en temel özelliğine göre tanımlarsın. Bir şeyin mevcutlardan farklı olması, mevcutlara nispetle farklı bir özellik göstermesiyle alakalıdır. Ad vermeyi de mümkün kılan budur. Burada iki kalem var, ikisi de her açıdan aynı ise birine kalem diğerine malem demez, 1. Kalem 2. Kalem deriz. Ama başka bir özellik varsa burada, diyelim kırmızı kalem olur o. Siyasete bile bağlayabilirsiniz bunu. Bir göz olgu ve olayları tefrik edemiyorsa ad koyamaz. Tefrik etmenin de asgari şartı, o olgu ve olayları birbirinden ayıran en temel özelliği yakalamaktır. Biz bakıyoruz Türkiye'de, her şey hamur gibi görünüyor. Tefrik edemiyoruz. Tefrik edemeyince fark edemiyoruz, fark edemeyince ad koyamıyoruz. İsim, name, nomoi sınırdır. Sınır koyamayınca her şey hamur oluyor. Yekpare görüyorsun olayları, ayıramıyorsun. Hassa deyip geçmeyin diye diyorum bunları.
İnsanın hassası ise nutuktur. Bugünkü homo sapiens sapiens hayvan-ı natıktır. Kınalızade burada özel bir vurgu yaparak diyor ki burada kast edilen nutk-u zahiri değildir, edilen nutk-u dâhilidir. Yani tek başına dil değildir çünkü papağan da konuşur hatta dilsiz insan vardır. Ancak bir insan nutk-u dâhiliye sahipse insandır. Nutk-u dâhilîsi olup zahirisi olmayan sağır

dilsize de insan demeye devam ederiz. Bu kadar kesin bir ayrım yapmak doğru değil, nihayetinde nutk-u zahiri, dâhilinin bir tecellisi, bir formudur. Ona da dikkat etmek lazım. Nutkumuzu dâhili ve harici olarak ilk ayıran Farabi'dir. Nutkun esas itibarıyla üç ayırıcı özelliği vardır: idrak, fikir, temyiz. Makulatı idrak ederiz, fikir üretiriz, temyiz yaparız. Biliyorsunuz temyiz, klasik gelenekte insan olmanın asgari şartıdır. Bu ölçüye göre pek çok kişi insan bile değil. Temyiz ile tefrikin farkı nedir? Temyiz zararlı ile faydalıyı birbirinden ayırmadır. Çünkü her insan asgari düzeyde kendisine faydalı olanla zararlı olanı ayırmak zorundadır. Zekâ budur, akli değildir. Ebleh olan kişi temyiz yapamaz. Zekâ herkeste vardır, hayat zekayla gider. Zekâ parlamak demektir, uyum sağlamak. Ama entelektüeller hayatta başarılı olamaz. Çünkü aklıyla hareket etmek ister. Tahayyüli ve vehmi olmak üzere fikir gelir sonra. Akabinde İbn Sina bunların hepsine zihin diyor, soyut düşünmeyi mümkün kılan idrak akıl anlamında kullanılır.

Muradımız kuvvet-i idrak-i makulat ve fikr ü reviyyete iktidar ve ef'al ü ahlak-ı mahmude vü mezmumeyi temyiz etmeğe temekkündür.

Bu cümleyle nutkun üç temel fonksiyonundan bahsetmiş oldu
Makulattan kasıt Allah, akıl, iyilik, gibi kavramlardır. Çünkü makul hale getiremediğimiz hiçbir şeyi bilemeyiz. Bilginin asgari şartı makulattır. Aklın onu yakalaması için makulata çevirmesi gerekir. Bu kalemi zihminizde taşımıyoruz, onların soyut kavramlarını taşıyoruz. Trilyonlarca nesne biliyoruz. İnanılmaz bir şey bu idrak. Adam atom altı fizikten bahsediyor, nükleer döngüyü, çekirdek kuvvetini anlatıyor ama hiçbiri zihninde değil. Acayip bir şey. Zihin felsefesinde bir ilke vardır. Tüm bilgimiz tecrübeden kuruluyor ama bilinç tecrübenin sonucu değil. Peki ne? Hah işte tartış dur. Ama her şey tecrübe, deneyimin sonucu. Zeminde de bilinç var. Ama bilincin kendisi tecrübenin sonucu değil. Beynin kendini düşünememesi, gözün kendini görememesi gibi. Zihnimizi tecrübe edemiyoruz. Ama her şeyi onunla yakalıyorsun.

[35a]Şimdi diyor ki, bu öyle az bir iş değil. Çünkü biz bununla Tanrı üzerine tartışırız, silsile-i vücud yani tanrıdan aşağıya varlık türleri olan varlık zincirinin en alt unsuruna kadar tartışırız. Akıl, nefisler, felekler, cisimler, mürekkep nesneler, unsurları tartışabiliriz. Bunu nazari akılla yapıyoruz. Aklımızın bir nazari tarafı, bir de buradan hareket ederek iyi ve kötüyü birbirinden ayırıp mutlu olmak için iyiyi, mutsuzluktan kaçmak için kötüyü temyiz ettiğimiz idrak-i amelimiz, pratik aklımız var. Tüm bunlar nutkun fonksiyonlarıdır.

Kınalızade insan "Kun fe-yekün"ü idrak eder, bu nedenle meleklerden bile üstündür diyor. Biliyorsunuz klasik gelenekte Mısır'dan gelen mikro-makro ayrımı var. Mikro olan insan, makro olanı kendine taşıyarak idrak eder. Yani parçası olduğu makroyu idrak eder. Bu da ayrı bir mucizedir. Bunun üzerine çok tartışırlar. Nasıl oluyor da insan, parçası olduğu bütünü, parça olarak idrak ediyor?

Eğer hayvanata bakarsak, kuvvei-i şeheviye, kuvve-i gazabiyenin kemal derecesinde olduğunu görürüz ama insan bunlarda kemal mertebesinde değildir, ortaktır. Bu konularda hayvanlarla yarışamayız bile. Bazı bitkiler ve hayvanlar şehevi ve gazabi güçte bizden ilerde olabilirler. Aslan gibi güçlü olamayız, köpek gibi koku alamayız, kuş gibi uçamayız. Yeryüzündeki çeşitli canlılar bizden bazı konularda daha iyi olabilirler. Ama akıl dediğimiz hadise bu eksiklikleri tamamlayarak kemale erdirmeye çalışır. Mikroskop ve teleskopla görme gücünü artırmaya çalışır mesela. Akıl, çeşitli varlıklarda gördüğümüz ve bizden daha iyi olan

özellikleri ele geçirmeye çalışıyor. Radarı mesela yarasayı örnek alarak geçirdiler. Örümcekten hafif ve dayanaklı iplik elde etmeye çalışıyorlar.

Buna benzer şekilde burada son cümle olarak "*insanın kemal-ı mahsusunu tahsil ve sa'adet-i mukadderesin tekmil edesin ve cevher-i nefsi kuvvet-i ameliyye cihetinden fezayil ile araste ve kuvvet-i ameliyye cihetinden rezayilden piraste kılasın"* diyor.

İnsan yalnızca bu hayvanlardan güçlü olmaya ve onları tamamlamaya çalışmayıp kendi kemalini de tekmil etmeye çalışıyor. Ameli akıl kuvvetinden erdemleri elde etmek ve erdemsizliklerden kaçmaya çalışıyor.

[35b] *Nefsin arzularına karşı koy ve onu faziletlerle kemale erdir. Sen cisminle değil nefsinle insansın."*

Kınalızade bunun bir görüş olduğunu söylüyor. Öyle görüş vardır ki ne ahirete inanır ne şeriata inanır tamamen dünyevidir. Sayfa 81'de onu anlatıyor. Otçular diyor, ot olacaklar. Adam şuna inanıyor: geldik dünyaya, öleceğiz bir şekilde. Önemli olan bu dünyada yemek içmek, lezzetli her şeyi tatmak, bundan sonra da ot olmak. Bu da bir tercih. Ateizm- teizm tartışmalarının yeni olmadığını da görüyoruz. Bunlardan Allah'a sığınırız diyor Kınalızade. *Onlar ki feleğin dönen yularsız eşekleridir.*

Bu kadar gayesizsen, eşekten ne farkımız var, bunu düşünmek için bu beyti veriyor. Bu sonunda anlam problemine çıkıyor, anlamımız ne? Çağdaş Batı felsefesinde özellikle pozitivist ve materyalist felsefe mensuplarının tartışmalarında sık sık söylenen bir şey vardır: Biz, her şeyi dinin elinden aldık- Katolikliği kast ediyorlar büyük oranda- fakat bir şeyi alamadık, o da hayatın anlamı. Bunu alamadığımız müddetçe de biz bu dini ortadan kaldıramayız, onun için bu konuda çalışmamız lazım. Fizik ve sosyal bilimler ayrıldıktan sonra artık dinin üzerinde konuşabileceği bir bilim kalmadı. Ama hayatın anlamına gelince biz duruyoruz. Onun için en çok üretilen kitapların başlığı *The Meaning of Life*. Bizim hala bambaşka meseleleri tartıştığımıza bakmayın. İstanbul adliyelerindeki vakaların %80'i boşanma. "Niye senin kahrını çekeyim" diyor adam, "hayatımı yaşayacağım". Gerçekten de eğer ot olacaksa niye o kahrı çeksin ki? Ya da "vatan için niye canımı vereyim, sen yaşayasın diye niye ben öleyim" diyor. "Bez parçası için ölünür mü?" diyor. Mana ortadan kalkınca, yerine yenisini üretmen gerek yoksa hemen başka bir şey gelir doldurur orayı.

Anlamdan kaçmanın en önemli motivasyonu, insanların bir teklifle muhatap olmak istememesidir. Teklif yaşama yük getirir. Deistlerin en önemli iddiası şu: Tamam, kozmik olarak bir güç olabilir ama bize nasıl yaşayacağımıza dair bir manzume gönderiyor mu? Yunanlılar bunu Hristiyanlara da Müslümanlara sordular. Mana sorunu o dönemde olduğu gibi bu dönemde de var. Biz dinin tekliflerini bugünün kültürüne adapte etmekte sorun yaşadık, ben şimdi İmam-Hatipli ateistlerle uğraşıyorum. Çocuk geliyor, Kur'an neden mucize diye soruyor, Arapçası mükemmel diyorsun, ben Arapça bilmiyorum beni ilgilendirmiyor diyor. Peygamberin mucizelerini ben görmedim diyor. Bana inanmam için bir sebep söyle diyor. Kıyamet Suresi'ni okudu bana biri, bunu yazan sağlıklı biri olamaz diyor. Bunların iddialarını dikkate almak zorundayım. Din bir kültür içerisinde verilmezse bu sorunlarla uğraşmak zorundayız. İlkeler bir kültür içinde kamusallaşmazsa yıkıcı olur. Bugün tevhidi hangi kültür içinde anlatacağız çocuğa? Mana meselesini çok ciddi bir şekilde ele almak gerekiyor.

Sayfa 81'de Kınalızade bu fikri bazı tasavvufi meşreplerin içerisinde dile getirdiklerini görürsün ancak *"haşa ve kella tasavvuf anlardan dur ve ma'rifet niçe merhale mehcurdur*" diyor.

Bazı tarikatlar İslam dünyasında bu inancı örtmek için üretilmiştir. Özellikle 16. yüzyıl İstanbul'unda bunlardan çokça bulunur. Makbul ve maktul İbrahim Paşa, Beşiktaş'ta bir hamamı, içindekilerle birlikte hak ile yeksan ediyor. Çünkü orada tasavvuf kisvesi altında eşcinsellik yaşanıyor. Bugün de var adam Atatürk resmini asıyor, içerde her türlü işi yapıyor. İzmir'de çingeneler kaçak bir mahalle kurup adını Atatürk koydular, kimse yıkamadı. Prensip olarak meşruiyet kaynağı neyse o toplumda, onu kullanarak kendi menfaatlerini güder insanlar.

Size Serkeşî adlı 1392'da vefat etmiş bir İslam âliminin metnini okuyayım. İnanılmaz bir cümle, beni çarpmıştı. Âlim böyle olur: "Cenab-ı Hakkın ahkamı zannî kılmasının hakikati insanlara hareket alanı açmaktır. Bil ki Allah tüm şeri hükümler için katı deliller tayin buyurmamıştır. Aksine şeri delilleri kasten zannî kılmıştır ki mükelleflere genişlik olsun."
Dilin argosu olduğu gibi dinin de argosu olur. Bunu yok etmemek gerekir çünkü insanların mizaçları farklıdır. Osmanlı'nın yaptığı gibi bu argoyu kamusal alandan uzak tutmak gerekir. Ana caddeyi temiz tutacaksın, bazen ara sokaklara polis girmeyebilir. İslam pazarı Müslümanlaştırır, kişileri değil. Budapeşte'yi Osmanlı ordusu fethettiğinde insanları Müslüman yapmadı, sadece pazarı İslamî kurallara göre tasarladı çünkü adaletin böyle sağlanacağını düşünüyordu.

Özetle şudur, insan tüm mevcudatın hülasasıdır. Bu da önemli bir problemdir: İnsan eşref-i mahlûkattır, halifedir, Tanrı tarafından tüm var olanlara tercih edilmiş ve mükerrem kılınmıştır, iddialarını bugün çağdaş dünyada nasıl anlatacağız? Nasıl temellendireceğiz? Bir astrofizikçi diyor ki, "Bizden başka bir müdrik varlığın yaşadığı bir gezegen keşfedersek, bundan dolayı en çok zora düşecek kişi Tanrı'dır."

[36a] Bir burhan vereceksin, delil getireceksin, kelam kitaplarının bütün işi bu. O dönemin kültürel kodları içerisinde delil getirmek. Problem şu, biz yeni duruma delil getiremiyoruz. Bir şeyi konuşmak başkadır temellendirmek başka. Mesela Meşşai filozoflar cismani delil için bunu ispat etmeyi kendi sistematikleri içerisinde yapamayacaklarını söylerler. ***"Kemal-i manevi ve sa'adeti hakiki uhrevi cennet-i cismanide ekl-i luhum-ı tuyur ve simar-ı müveffa ve şürb-i ehnar-ı leben ü asel-i musaffa ve temekkün-ü guref ü kusur ve temettu'-ı nikâh-ı hur olucak…"*** böyle bir şey olsa, orada da buradaki gibi yaşayacağız. Böyle bir şey olabilir mi cennette? Kendi sistematikleri içinde bunu anlamlandıramıyorlar. Buradaki gibi lezzet ve elem olacak, hâlbuki cennetin bunların hepsinden beri olması lazım, onun için cismani delil mümkün değildir. Bakın bu bahsettiğimiz kişi Müslüman, Hanefi fakihi olan İbn Sina, diyor ki sekiz yerde "ben inanmıyorum ama içeriği konusunda söyleyecek hiçbir şeyim yok". İkameti burhan ve iradet-i delil getirmen lazım. **[36b]** Kınalızade, burada felsefeyi takip etmesine rağmen *Tehafüt*'teki üç meseleyi sık sık gündeme getirecek. Bu normaldir çünkü felsefecilerin ekserinin mezhebi Yunan'dan gelir. İbn sina bu konuda şüphededir, kitaplarında farklı şeyler söyler. Nasıreddin Tusi de*, Tecrid kitabında bedensel dirilişi takrir eyledi, ama nefyi canibini tahrir eyledi.*

Bütün bu tartışmalara rağmen neticede İslam'ın getirdiği akaidi Yunan felsefesinden gelen birikime tercih ettiler, şeriatı ilga etmediler. Bu konuda *Ahlak-ı Alai* sahibi ne diyor? Heyulanın ezeli ve ebedi olduğunu söyler metinde, bu durumda felsefecilerin tarafındadır. Bu insanlar kendi dönemlerindeki tartışmalara kapalı değiller, kitaplarına da koyuyorlar. Palamas adlı Selanik başpiskoposu hem de Palamisi adlı bir mistik ekolün kurucusu, Orhan Gazi döneminde esir edilip İznik'e getiriliyor. Hatıratında diyor ki, bu Türkler savaşta bize karşı çok acımasız. Ama müzakere ederken bu kadar adil ve açık insanlar görmedim. Eleştiriyorum onları, inançlarına karşı şeyler söylüyorum, hiç kızmayıp dinliyorlar, cevap vermeye çalışıyorlar. Esirleri olmama rağmen şehzade anlıyorum ki kızıyor, ilmi yetmediği için kızıyor ama beni susturmaya çalışmıyor.

Bütün bunlara niye girdi Kınalızade? İnsanın anlamının nerede olduğunu anlamaya çalışıyor. Bedenden, cismani özelliklerinden gelmeyeceği çok açık. O halde nereden gelecek? Niye birden haşr-ı cismaniye geçti? Ölümü dikkate almadan insanı anlamlandıramayız da ondan. İnsan ot olacaksa insana anlam yüklemenin manası da yok. Tüm anlam arayışları, ölümle irtibatlıdır. "Ölümün İtibarsızlaştırılması" adlı bir yazı yazdık bu konu üzerine.

Çok fazla belgesel izlediğinizde, aslanın ceylanı yemesini normal buluyorsunuz, başkası da geip aslanı yiyecek diye düşünüyorsunuz. Bir gün otobüsteyim, yaşlı bir kadın bindi. Nedir, genç birinin ona yer vermesi gerekir. Düşündüm, aslında vermesine gerek yok. Tam o anda fark ettim. Descartes cogito'nun ne olduğunu tartışırken söyler, düşünmek, doğaya karşı düşünmektir. Biz direniyoruz. Çocuğun sakat doğdu, hadi at bakayım, ama hayvan atıyor. Akılın dik durması da bununla alakalıdır. Aklımızla doğaya ve hayvani tarafımıza meydan okuyoruz.

İbrahimi gelenek ile Keldani, Kıpti ve Yunani gelenek dört noktada anlaşamaz:
i. Yok iken var etmek, ii. Kadir-i muhtar tanrı, iii. Nübüvvet ve iv. Ahirette hesap.

***
Ders Notları için Burcu BAYER'e teşekkür ederim.
***

İHSAN FAZLIOĞLU İLE AHLÂK-I ALÂ'Î OKUMALARI DERS NOTLARI-XX

Burada yer alan notlar Ahlakı Ala-i kitabının 79-88 sayfalarını kapsamaktadır.

İnsanı insan kılan hassa nedir? Garipname de 'Allah âlemi adenden, âdemi de âlemden var etti' diye güzel bir beyit vardır. Âdem âlemden geldiğine göre âdemle âlem ortak özellikler taşıyor. Ama âdemi âlemden farklı kılan nedir? Bu fark garipname de nutk olarak belirtir. Nutk ayrık olarak kullanıldığında akıl ve dil manasına gelir. Klasik gelenek açısından nutk üç fonksiyonda kullanılır.

1-Makulu idrak etmek: akledilirler
2-Tefekkür: normal olarak yaptığımız düşünce.
3-Temyiz etme gücü: İyiyle kötüyü, faydalıyla zararlıyı birbirinden ayırma.

İnsanın makulü idrak eden tefekkür tarafı unsurdan asıla en alt maddeden Tanrı'ya kadar her şeyi bilmek ve tanımak içindir. Bu bizim nazari kuvvetimizdir. Ameli tarafımız ise iyiyle kötüyü ayırt etmek, erdemi elde etmek ve nihayetinde mutluluğu elde etmektir. Burada ki mutluluk haz ve zevk manasında değildir. Lezzeti akliye (akli lezzet) anlamında bilgiyle özdeşleştirilen mutluluktur.

İnsanın mikro kozmos olduğu ve bu nedenle de bir efdaliyeti/üstünlüğünün olduğunu beyan eder. Bu üstünlük insanın isim verme üstünlüğüdür.

Not: Kullandığımız nesnelerin isimlerini hangi kültür veriyorsa o kültüre tabiyizdir. Ad veren yönetir. 'Allah Âdem'e esmayı öğretti bu manadadır.'

Mutluluk için bizden ‘kulluk’ beklenir. Burada kullukla kastedilen ‘bir şey ne üzere yaratılmışsa o işi yapmasıdır.’ İnsanın yaratılışının (kulluğunun) merkezinde bilmek vardır.

Alime: bilmek
Arefe: tanımak ama bilerek tanımak

İnsanın kendisine verilen bütün bu nimetlerin sonucu olarak kulluk yapması yani ameli ve nazari kuvvelerine göre davranarak bunların haklarını vermesi beklenir. İnsanın âlemden gelmesi hasebiyle bünyesinde bitkisel ve hayvani nefisleri barındırır ve bunlardan dolayı da kulluğunu rahat yerine getiremez. Tüm bu yönelimlerimizin akılla tedip/edeblendirilmesi gerekmektedir. İnsan düalist bir varlıktır. Bir tarafında akıl diğer tarafında nefsi vardır. Ahlak aklın tedip etmesi yani vasatta tutmasıdır. Nitekim Allah akla iki güç vermektedir.1-bilen güç 2-eyleyen güç. Nazari tarafımızla biliyoruz, ameli tarafımızla eyliyoruz. Dolayısıyla bizim bu şehevi ve gadabi kuvvelerimizi aklın çift yönüyle tedip etmemiz gerekmektedir.

Not: Edep çok anlamlı bir kelimedir. Dil bilimleri, oturmayı kalkmayı bilmek, herhangi bir konuda asgari bilgi demektir. Bu manada terzinin edebi demek terzilik görevini yapabilmek için bilinmesi gereken asgari bilgi demektir. Humanitasta edebin bu anlamından tercüme edilmiştir.
İnsanın aklıyla nefsini kontrol etmesi kemalini verir.

Kemal: Manevi evrim. İnsan kemale nasıl erer? Aklımızın ameli ve nazari kuvvelerini açığa çıkarttığımızda kemale ereriz. Dolayısıyla herkesin kemali farklıdır. Bütün amacımız kemali ortaya çıkarmaktır. Bu kemal ise hem dünyevi hem de uhrevi saadeti sağlayacaktır. Saadeti dünyevi ve uhrevi olarak ayırıyoruz. Dünyevi zevklerin istikameti olmadığı için geçicidir. Uhrevi âlemi var kabul etmeden İnsana gaye yükleyemeyiz. Modernizm insanı doğanın bir devamı olarak görür, klasik gelenekte insanı doğanın bir devamı olarak görür. Fakat klasik gelenek insana bir amaç yüklerken modernizm bir amaç yüklemez. Bu bağlamda doğanın devamı olan insanı diğer varlıklardan farklı kılan nedir? Bu özellik sayesinde Tanrı insana teklifte bulunarak muhatap kabul etsin. Kopernikle başlayan süreçle birlikte evren resmi değişmiştir. Bu resme uygun insanı istisna kılan şeyin ne olduğuyla ilgili ilahiyat veya düşünce dünyasında bir çalışma yapılmıyor. Eskiden insan için hulasai mevcudat dendiğinde döneminde geçerli olan ontolojik şemaya dayanan bir anlayış vardı. Şu anda modern dönemde ki bilimsel resme uygun bir ontolojik şemamız yok dolayısıyla hulasai insan, meratibul vücut gibi kavramlar herhangi bir yere oturmamaktadır. Eski metinler meratibul vücutla başlar, tasavvufta da kelamda da. Şu anda bizim bir varlık tasavvurumuz yok dolayısıyla metafiziğimizde olamıyor. Bu konu çok önemli çünkü gaye buradan türemektedir. Yasin Ceylan geçen gün bir televizyon programında Sami’ lerin Tanrı tasavvurunun bittiğini söylemişti. Burada kastettiği Tanrının varlığı yokluğu meselesi değildir. Burada ki Tanrı tasavvuru insana yükleme yapabilen kişi Tanrı’dır. Yani O dediğimiz, vahiy gönderen, cezalandıran ve ödüllendiren Tanrı. Bu anlayış bugün için bitti. Tanrının kozmik bir güç olarak varlığı insanın yaşamına etki etmesi bağlamında çok önemli değildir.

İnsanlarda hesap kavramı olmadığında değer yüklemesi yapamazsın. Öleceğiz toprak olacağız ama ahlaklı ol deniliyor. Öleceksek ve bir mead fikri yoksa ahlakı nasıl temellendireceğiz.

Mead: Mead temelde öte dünya fikri değil öte dünyada hesap verme fikridir. Hesaba çekilme fikri olmadan bu tarafı sağlama alamayız. Razi'nin de belirttiği gibi 'öte dünya/hesap fikri' bir ihtimal dahi olsa burada yaşamayı mümkün kılar. Öte dünya fikrinin olmadığı bir yerde insanlar vahşileşerek birbirlerini öldürürler. Bu bağlamda Aydınlanma döneminin ilk filozoflarından Voltaire 'eğer bir Tanrı olmazsa onu icat etmek zorunda kalırız çünkü şehri Tanrı'sız kuramayız' demektedir. Zaten tarihte ilk şehirler Tanrı adlarıyla kurulmuşlardır. Manevi otoritenin olmadığı bir şehirde düzen en fazla yaptırımla sağlanır. Bu yaptırım ise güçlü olanın yaptırımı olabilir ve görülürse uygulanabilir. Manevi otoriteyi kurmak ise Tanrı ve hesap fikri olmadan mümkün değildir.

Modern dönemde ki kabul edilen görüşe göre insan evrenin bir parçasıdır ve bing bang' den başlayan bir sürecin sonucunda ortaya çıkmaktadır. İnsana verilen mana da uzlaşımsal kabul edilmektedir. Bu görüş üzerine hiçbir şey kurulamaz. Temelde insan anlayışı değişti ve bugün bizim insan anlayışımız yok. Hâlbuki bir medeniyet ilk ilke, evren, insan arasında ki ilişkiler üzerine kurulur. Bizim ne ilk ilkemiz ne insan anlayışımız ne de evren anlayışımız kalmadı. Dolayısıyla bu temeller olmadan ortaya konulan her düşünce retorik olmaktan öteye geçmemektedir. 0-25 arası gençlerin okumamış olanları dini taşırken, entelektüel seviye arttıkça insanlar dinden uzaklaşıyor. Bunun temel sebebi dini taşıyan arka planda metafizik bir yapı bulunmamasıdır.

Meadi Cismani (cisimsel diriliş ve bedeni diriliş): Ahirette de bu dünya da aldığımız haz ve zevkleri alacaksak cennetin bu dünyadan ne farkı var sorusu gündeme gelir. Çünkü haz acıdan sonra gelir. Hazzın olması için acının olması gerekir. Kınalızade öldükten sonra cismani diriliş, ceza ve ödülün istidlali olarak temellendirilemeyeceğini (rasyonel akılla) söyler. Cismani dirilişi ancak nübüvvetten dolayı inanabiliriz demektedir. Bunu söylemesine rağmen bu görüşten gitmemektedir.

Kınalızade cisim kelimesinin bu evrende ki ile manevi âlemde ki cisim kelimesinin mevhumunun aynı olmadığını söylemektedir. (Bu görüşü söylerken gizli bir kabulü de vardır ki bu da mücerret nefistir. Bu görüşe göre bedenden önce insanlara kimliğini veren bir nefis vardır ve o nefis bedene gelerek insana kimliğini vermektedir. Bu anlayış biraz da o dönemin kozmolojisiyle alakalıdır. Bu mücerret nefis anlayışı islama yunandan gelmedir. Kelamcılar mücerret nefis anlayışını hiç kabul etmediler. Mücerret nefis zamanla ve mekânla kayıtlı değildir. Zaman ve mekânla kayıtlı değilse muhdes değil muhdes değilse varlığı süreklidir.)

Bedensel hazlar insana kemal vermez. Akli hazlardan bahsederken cennette bedensel hazlardan bahsedilmesi cazip değildir. Bu sorunu çözmek için cismani olanla (bu dünyada) ruhani olan (öbür dünyada) birbirinden ayırmamız gerekiyor ve bizim ruhani olana bakmamız gerekiyor. Beden öldüğünde nefis bedenden ayrılır ve berzah âlemine geçer ve burada uzun süre ikamet eder. Bu âlemde (berzah) nefsimiz beka âlemine uygun özelliklerde bir bedene kavuşur. Fena aleminde ki bedenle berzah aleminde ki beden formel olarak aynı olabilir ama berzah alemindeki beden zaman ve mekan unsurlarından mürekkep değildir. Bu unsurlardan aridir. Bekaya uygun oluşturulmuş bedenin lezzetlerini dikkate almamız gerekir. Dolayısıyla fena âleminde ki bedenin lezzetleri ile beka âleminde ki bedenin lezzetleri farklıdır artık. Berzah âlemi sonrasında yani ahirete de berzahta kazandığımız ruh ve bedenle gideriz. Bu kabulde de çift boyutluluk (beden-ruh) devam etmektedir. Ama bu anlayış nihayetinde sıradan insanlar içindir. Çünkü sıradan insanlar beka âleminde bedenin zevkleriyle uğraşacaklardır. Hâlbuki kemale ulaşmış insanlar beka âleminde bedenin zevkleriyle değil nefsin zevkleriyle uğraşacaklardır. Bu zevklerin en üstünü ise rüyetullahdır. İki tür cennet olacaktır.

1- cenneti maarifi ruhani
2- cenneti amali cismani.

Cisimsel amellerimizin cenneti ve ruhani bilgimizin cenneti. Bedensel hazzı ikiye ayırdık. Cismani dünyevi ve cismani uhrevi. Bu ayrım cismi ikiye böldü ve bundan dolayı fena formatında ve beka formatında iki cisim oluştu. Fena formatında ki cisim bölünebilirdir aynı şekilde beka formatında ki cisim de bölünebilirdir. Ancak beka formatında ki cismin bölünebilmesi, yer kaplaması fena âlemdeki gibi değildir. Beka âleminde ki cismin türleri, hassaları farklıdır. Burada ki kategoriler fena âleminde ki kategorilerden farklıdır. Bu mümkündür ve insan aklı bunu takdir edebilir hatta tecvizde edebilir. Dünyevi hazlarla uhrevi hazların birbirine teşbih edilmesi bir teşviktir. Öbür dünyada bu dünyada ki gibi bedeni bir zevk/lezzet alamayız. Çünkü bu hazzın olması için acının olması gerekiyordu. Beka âleminin kategorilerinin farklılandırılmasıyla fena âleminde ki bedenin lezzet/acı almasıyla beka aleminde ki bedenin lezzet alması sorunu ortadan kaldırılmış oldu.

Uhrevi cismin kategorileri çok farklıdır. Bu dünyada cisim iki yerde aynı anda bulunamaz ama uhrevi âlemde bir cisim iki yerde bulunabilirdir. Dolayısıyla farklı uzaylar doğal olarak farklı doğalar gerektirir.

Hiçbir cisim ezeli değildir çünkü mürekkeptirler ama ebedi olabilirler. Bunun sebebi de beka âleminin kategorilerinin farklı olmasıdır. Bu kabulle Kuran'da bahsi geçen cehennemliklerin ebedi olarak yanacakları 'yanan cisim dağılır, dağılan cisim nasıl ebedi yanacaktır türü sorular' sorusuna da cevap verilmiş olur. Buna göre beka formatına göre oluşmuş beden-cisim ebedi olarak yanabilecektir.

Cismi dünyevi ile cismi uhrevinin ahkâmı farklıdır. İnsanın aklıyla istidlali bu dünyanın kategorileriyle çalışmaktadır. Dolayısıyla aklın istidlal yoluyla melekût/uhrevi dünyanın idraki mümkün değildir. Çünkü uhrevi dünyanın deneyimi yoktur. Deneyimi olmayan bir âlemin bilgisini elde edilemez. Uhrevi âlemin bilgisini elde etmek için kıyas edeceğiz ancak bu kıyas teşbih cihetinden olacaktır.

Sufiler âlem-i escam ile âlem-i ervah arasına âlem-i misali koydular ve âlem-i escam ile âlem-i misal arasında da geçiş temin ettiler. Misal âlem-i escam âlemine göre daha latif ama yine de kabili tecezzi ve kabili inkısamdır. Âlem-i misal, âlem-i ervaha göre daha kesiftir. Yeryüzünde ki güzel davranışlarımız bize misal âleminde bal, ırmak, süt gibi görünür. Çirkin davranışlarımız ise karanlık, yılan, akrep gibi görünürler. Misal âlemi de mutlak misal âlemi yani henüz tecrübe edilmeyen ve mukayyed misal âlemi olarak ayrıştırılmıştır. Bazı sufi ve veliler mukayyed misal âlemini tahayyül güçleri nisbetinde tecrübe edebilirler. Mutlak misal âlemi hiçbir şekilde tecrübeye-keşfe açık değildir. Ama âlem-i escamdan âlem-i misal mukayyed cihetinden tecrübesi mümkündür.

Amellerimiz misal âleminde suretler olarak ortaya çıkar. Bu ise her nefsin cenneti ve cehennemi kendinde taşıdığı sonucunu çıkarır. Bu cenneti ve cehennemi yeryüzünde idrak edememizin sebebi ise bedenimizin engellemesidir. Nefis bedenden ayrılınca kendisinde ki gizli meleke ve niteliklerini uygun suretler şeklinde hissetmeye başlayacaktır. Sarhoşu örnek verecek olursak, sarhoş keyifli bir sarhoşsa güzel şeyler görecektir, kahırlı ve ızdırablı bir sarhoşsa kötü şeyler görecektir. Ancak her ikisi de sarhoşluktan kurtulduklarında gördükleri hiçbir şeyi hatırlamayacaklardır. Bizler bu bedenden dolayı nefsimizle suretleri olduğu gibi

göremiyoruz. Ancak bedenden kurtulunca iyiysek iyi suretleri kötüysek kötü suretleri görebileceğiz.

Not:

Tahkik: İspatı mesele bi delil. Meseleleri delilleriyle ispat etmek.
Takrir: Sorunu delillendirirken deliller arası ilişkileri kurarak anlatmak.
Takrip: Delillerle sonuç arasında tutarlılık ilişkisini kurmak.
Tahrir: Bütün bu işlemleri yaparken zevahidi temizlemek farklılıkları atmak. Sade, ekonomiklik ilkesine göre gitmek.
Tetkik: Tüm bunları nasıl yaptığını nasıl delillendirdiğini bilmek. Yöntem üzerine düşünmek.
Bir insanın muhakkık olmasıyla müdekkik olması ayrı ayrı şeylerdir.
Muhakkık: Meseleleri delillendirendir,
Müdekkukun: Nasıl delillendirildiğini dolayısıyla mantığını da bilendir.

Taftazani âlem-i misali istidlali akılla ispat edilemeyeceği noktasında itiraz etmektedir. Bunun karşısında Kınalızade Taftazani'nin istidlali akıl açısından eleştirisinde haklı olduğunu ancak keşf açısından bir ihtimali olarak bunun mümkün olabileceğini belirtir. Kınalızade durumu açıklamak için İbni Sina'nın ***'bir şey için burhani delil yoksa ihtimalini ortadan kaldıramayız, varlığı için burhan istiyorsak yokluğu içinde burhan istememiz lazımdır.'*** hükmünü örnek alıyor.

Not: İnni ve limmi deliller vardır. Yani niçin ve nasıl sorularını cevaplayan delil türleri. Bir soruya verilen cevap da hem niçin hemde nasıla cevap varsa buna burhan, nasıla veya niçinden sadece bir tanesine cevap veriliyorsa delildir.

Kınalızade tüm bunları niçin anlattı? Tüm derdimiz insanın kemalidir. Bunu da anlayabilmemiz için mead ve haşr meselesini çözmemiz gereklidir. İnsanoğlunda var olan temel üç kuvve kuvve-i behimi (hayvani), kuvve-i sebui (yırtıcı) ve kuvve-i melekiyedir. Kuranda bahsedilen nefsin durumlarıyla bu melekeleri eşleştiren Kınalızade nefsi behimi ile emmareyi, nefsi sebui ile levvamayi ve nefsi meleki ile mutmaineyi bir görüyor. Emmare eğitilemez insanın tab'ıdır ve insanı aşağı çeker. Levvame ise ortadadır ve bu tedib edilebilir ve mütereddittir. Mutmaine ise yukarı doğru ve tab'an edeplidir. Bizim yapmamız gereken emmareyi, levvameyi ve mutmaineyi bir arada tutacak şekilde eğitmektir. Emmareyi mutamainenin uhdesine koymaktır. Tabi bu tercih kişiye bağlıdır. İnsan savaş alanıdır ve bu savaş alanı üç katmandan oluşur. Burada meleki olan levvame üzerinden emmareyi dizginlemesi ve bu şekilde dizginleyerek amacına ulaşmasıdır.

***

Ders Notları için Rüştü ATMACA'ya teşekkür ederim.

***

